

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Socialinio darbo katedra

Aušra Steckienė (Garuolytė)

Socialinio darbo programa

Magistro darbas

Šeimos politikos pokyčiai Lietuvoje pereinant iš socializmo į kapitalizmą

Darbo vadovas: doc. dr. Romas Lazutka

Vilnius 2008

TURINYS

ĮVADAS	3
ŠEIMOS IR ŠEIMOS POLITIKOS SAMPRATA	7
ŠEIMOS POLITIKOS KONTEKSTAS.....	12
1. Vertybinių orientacijų šeimos atžvilgiu pokyčiai.....	12
2. Ekonominė-politinė raida.....	14
3. Demografinės tendencijos.....	18
ŠEIMOS POLITIKOS KAITA	23
1. Šeimos politika moters atžvilgiu	23
1.1. Moteris - motina	23
1.2. Moteris – lygiateisė visuomenės narė.....	34
2. Šeimos politika vaiko atžvilgiu	39
2.1. Vaiko teisės	39
2.2. Šeima ir ugdymo įstaigos	49
3. Šeimos narių santykių reglamentavimas	54
3.1. Santuoka/Ištuoka	54
3.2. Turtinių ir asmeninių santykių reglamentavimas tarp tėvų ir vaikų, kitų artimų giminaičių.....	60
IŠVADOS	64
LITERATŪROS SĄRAŠAS	68
SANTRAUKA	73
SUMMARY	74

IVADAS

Per aštuoniolika valstybinės nepriklausomybės metų Lietuvoje radikaliai pasikeitė ekonominė ir politinė valstybės santvarka. Buvo nuolat keliami tikslai ne tik sukurti demokratinę valstybę ir rinkos pagrindais veikiančią ūkį, bet ir socialinę politiką pritaikyti prie pasikeitusių sąlygų. Todėl žinoma yra labai svarbu įvertinti, kas gi iš tikrųjų pasikeitė socialinės politikos srityje. Šiame tyrime aprėpta tik viena iš socialinės politikos sričių – šeimos politika, bandoma nustatyti pokyčius lyginant LTSR šeimos politiką ir Lietuvos Respublikos šeimos politiką.

Remiantis statistiniais duomenimis, Lietuvoje gimstamumas mažėja ir yra ryškios visuomenės senėjimo tendencijos, todėl efektyvi šeimos politika yra aktuali problema šiandieninėje Lietuvoje. Šiuolaikinės išvystytos visuomenės ir ekonomikos sąlygomis, šeimos gyvenime svarbiausia problema tampa ne vien kaip išmaitinti ir aprengti vaiką, bet ir kaip išleisti jį į mokslą, tuo užtikrinant jam gerą ateitį. Visi tėvai tikisi iš savo valstybės, kad ji garantuos jų vaikams užtikrintą ateitį.

Konkrečios valstybės vykdoma šeimos politika priklauso ne tik nuo demografinės situacijos, bet ir nuo valdžios, visuomenės nuostatų šiais klausimais, visuomenėje egzistuojančių vertybių. Šeimos politika turėtų atspindėti konkretaus laikotarpio sąlygas ir problemas, todėl keičiantis šalies ekonominei, politinei, socialinei situacijai kinta ir šeimos politika – tikslai, priemonės, prioritetai. Valstybės šeimos politika atlieka konkrečias funkcijas ir jas atlikdama sąveikauja su kitomis valstybės funkcinėmis sistemomis, t.y. ji neegzistuoja visiškai savarankiškai, bet priklauso nuo tų sistemų funkcionavimo. Į tai atsižvelgiant buvo konstruojama ir darbo struktūra, t.y. tyrimo laukas apėmė šeimos politikos santykį su ekonominiu-politiniu šalies kontekstu, teisine sistema (darbo teisė, civilinė teisė, baudžiamoji teisė, šeimos teisė, konstitucinė teisė), švietimo, sveikatos apsaugos sistemomis.

Temos aktualumas ir problematika. Nagrinėjant literatūrą socialinės politikos, teisės, Lietuvos istorijos, šeimotyros klausimais, išleistą po nepriklausomybės atgavimo, susidūriau su žinių apie Tarybų Lietuvos socialinę politiką ir apie šeimos politiką, trūkumu. Manau, kad šis mūsų istorijos etapas yra nepagrįstai apleistas. Nepaisant visų tarybinės santvarkos trūkumų, čia galima išvelgti ir teigiamų dalykų, pasimokyti iš klaidų, perimti ir pritaikyti dabartinėms sąlygoms pasiteisinusias priemones, numatyti ateities kitimo tendencijas.

Reikėtų pripažinti, kad šiandieninę Lietuvos socialinę politiką įtakoja įvairios socialinės, politinės, ekonominės grupės, kurias sudarantys žmonės, didžiaja dalimi, užaugo ir formavosi kaip asmenybės, pradėjo savo ekonominę, politinę veiklą būtent tarybiniu laikotarpiu ir kaip jau minėjau anksčiau, tai kas buvo įdiegta tarybinės ideologijos, koks buvo formuojamas

šeimos įvaizdis, kokios buvo prioritetinės vertybės šeimoje, kaip jie patys buvo auklėjami šeimos ir visuomenės, nors tas patyrimas ir ne visada buvo teigiamas, turi įtakos ir dabartiniam jų mąstymui, priimamiems sprendimams. Žinoma, labai svarbu perimti užsienio šalių patirtį, bet kiekviena šalis turėjo savitą ekonominę, politinę, socialinę istoriją ir jos socialinės apsaugos sistema yra pritaikyta būtent tos šalies kontekstui ir galbūt ne visada tinkama Lietuvai, be to, daugelis šiandieninę socialinę politiką formuojančių žmonių, užaugę tarybiniu laikotarpiu, neturi pakankamai tiek teorinių, tiek praktinių žinių, liečiančių užsienio šalių patirtį.

1995 m. Lietuvos šeimos politikos koncepcijos projekte teigiama, kad Lietuvoje vykstant ekonominiams, socialiniams, vertybiniais pakitimams ir tuo pačiu kintant šeimos struktūrai, yra svarbu suformuoti adekvačią šeimos politiką, atsisakant senų paramos šeimai stereotipų, ypač tų, kurie neskatina aktyvumo sprendžiant gyvenimiškas problemas. Todėl norint sukurti efektyvią šeimos politiką, yra svarbu pažinti tai, ką mes turėjome prieš atgaunant nepriklausomybę, t.y. kokios šeimos paramos mechanizmai buvo įdiegti Tarybų Lietuvoje – kaip jie veikė, koks buvo jų turinys, kokias pasekmes tai galėjo turėti žmonių mąstymui ir vertybėms, t.y. pažinti stereotipus, kuriuos norime keisti. Be to, Tarybų Lietuvos laikotarpis yra ne tokia jau sena praeitis ir daugelis Lietuvos žmonių jį atmena ne iš rašytinių šaltinių, o remiantis savo pačių patirtimi. Todėl formuojant šiandieninę Lietuvos socialinę politiką ir šeimos politiką, kaip pastarosios sudėtinę dalį, negalima neatsižvelgti į tai, kokia socialinės apsaugos sistema buvo sukurta ir kaip ji funkcionavo, kadangi istoriniai tyrinėjimai gali padėti atskleisti šiandien kylančių socialinių problemų priežastis, nes tautos mentalitetas yra labai lėtai besikeičianti formacija ir tai, kas buvo suformuota tarybiniu laikotarpiu toli gražu dar nėra išstumta iš mūsų sąmonės.

Tyrimo tikslas: nustatyti Lietuvos šeimos politikos pokyčius pereinant iš socializmo į kapitalizmą, t.y. pereinant iš LTSR į nepriklausomą Lietuvą.

Tyrimo uždaviniai:

Nustatyti šeimos ir šeimos politikos sampratų kaitą.

Nustatyti konteksto, įtakojančio valstybės vykdomą šeimos politiką, pokyčius.

Nustatyti pokyčius pagrindinėse šeimos politikos kryptyse.

Nustatyti inovacijas šeimos politikos srityse atsiradusias nepriklausomojo Lietuvoje, lyginant su LTSR.

Tyrimo metodas. Šis tyrimas yra istorinis ir pagrįstas dokumentų analize. Analizuojant LTSR dokumentus susidūriau su tam tikra moraline atsakomybe, kadangi tuo laikotarpiu dokumentai, faktai, statistiniai duomenys buvo falsifikuojami, pagrąžinami, ideologizuojami. Šis metodas leido man nustatyti, kaip šeimos politikos sistema kito istorijos eigoje. Tačiau mano tyrime dėmesys yra koncentruojamas į sistemos esmės pokyčius, o ne į istorinių faktų aprašymą, istorijos faktų atpasakojimą.

Atliekant tyrimą naudoju verbalinius ir statistinius dokumentus:

1) Verbaliniai – įstatymai, norminiai aktai, įvairių institucijų parengti projektai, įvairūs straipsniais šeimos, moters, vaikų gyvenimo klausimais, pedagoginė literatūra, konferencijų medžiaga, monografijos.

2) Statistiniai – Lietuvos Respublikos Statistikos departamento pateikta medžiaga, įvairūs statistiniai rinkiniai, pateikiantys duomenis apie visuomenės gyvenimo aspektus.

Abiejų tipų šaltinius nagrinėjau kaip visumą, kaip vieni kitus papildančius, kadangi oficialius verbalinius dokumentus (įstatymus, norminius aktus, projektus) laikiau atskaitos taškais, rėmais, o kiti verbaliniai ir statistiniai dokumentai tuos rėmus užpildė, t.y. paaiškino visuomenės požiūrį, valstybės politikos prioritetus, detalizavo ir išryškino valstybės veiksmų šeimos politikos atžvilgiu turinį, priežastis, aplinkybes, siekiamus tikslus.

Literatūros apžvalga. Šio tyrimo tikslas LTSR ir nepriklausomos Lietuvos šeimos politikos palyginamoji analizė. Apie LTSR laikotarpį praktiškai nėra jokių šiuolaikinių tyrimų, gal tik labai trumpos užuominos. Nepavyko atrasti atliktos šių dviejų laikotarpių palyginamosios analizės. Todėl naudota literatūra ir yra dviejų grupių: literatūra nušviečianti LTSR laikotarpį ir literatūra liečianti šiandieninę nepriklausomą Lietuvą, bet patys literatūrinių šaltinių tipai vienodi. Tai būtų vienas šaltinių tipas, pati svarbiausia grupė, - įstatymai ir norminiai aktai, reglamentuojantys su šeimos politika susijusias sritis (pvz.: konstitucijos, LTSR ir LR švietimo įstatymas, darbo kodeksas ir pan.). Daug tokios teisinės-įstatyminės informacijos suteikė LTSR norminių teisės aktų rinkinys „Motinystės ir vaikystės apsauga“, bei analogiškas jau nepriklausomoje Lietuvoje išleistas LR ir ES norminių aktų rinkinys „Šeimos teisė. Vaikų ir moterų teisių apsauga“, bei „Vaiko teisė į šeimos ryšius“. Bendrą informaciją apie socialinį-ekonominį kontekstą suteikia LTSR ir LR istorijos knygos, politologijos knygos. Labai svarbi literatūra, kurioje pateikiami statistiniai duomenys: LTSR: „Socialinės struktūros raida“, K.Surblio „Tarybų Lietuvos gyventojai“, „Tarybų Lietuvos moterys. Trumpas statistikos rinkinys“ ir kt. LR: „Lietuvos gyventojai 1990-2000“, „Moteris Lietuvos visuomenėje“ ir kt., LR Statistikos departamento pateikiami statistiniai duomenys. Pedagoginė literatūra, teikianti daug informacijos politikos vaikų atžvilgiu klausimais - „Pedagogika“ (autorių kolektyvas), J.Vaitkevičiaus monografija „Socialinės pedagogikos bruožai“, „ Lietuvos edukologija“, konferencijos medžiaga „Lietuvos mokykla XXI amžiuje“. Teisinė literatūra – „Tarybinė teisė“, „Tarybinė šeimos teisė“, „Lietuvos valstybės ir teisės istorija“, „Socialinės saugos pagrindai“. Svarbios informacijos ir išvalgų radau straipsnių rinkiniuose, konferencijų medžiagose – „Individo socializacija ir šeima“ , „Aktualios šeimos ir auklėjimo problemos“, „Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai“, „Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas“ ir kt.; taip pat periodinė spauda – „Komunistas“, „Tiesa“, „Šeima“, „Filosofija. Sociologija“, enciklopediniai leidiniai. Dabartiniame modernių technologijų laikmetyje

kalbant apie šaltinius, teikiančius informaciją apie šiandieninę Lietuvos šeimos politiką, labai svarbūs yra įvairūs internetiniai puslapiai. Tai būtų LR institucijų puslapiai: LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Švietimo ministerijos, Statistikos departamento ir pan.

ŠEIMOS IR ŠEIMOS POLITIKOS SAMPRATA

Šeimos politika yra laikoma demografinės politikos sritimi, šalia sveikatos apsaugos ir migracijos politikos. Demografinė politika apibūdinama kaip valstybės socialinės, gyventojų politikos dalis, vykdoma tam tikromis priemonėmis siekiant pakeisti gyventojų elgseną. Laikoma, kad demografinė politika yra gana naujas reiškinys, todėl vienose šalyse ji yra konkrečiai įvardijama (įstatymuose, teisės aktuose), o kitose lygiavėčiai su demografinės politikos sąvoka vartojamos ir tokios sąvokos, kaip, pavyzdžiui, šeimos politika, paramos šeimai politika, gyventojų politika, nors esmė lieka ta pati. Kartais šeimos politika iš viso sutapatinama su socialine politika. Toks šeimos politikos išskyrimas ar neišskyrimas priklauso nuo visuomenėje egzistuojančių problemų, t.y. ypatingų skaudulių buvimo ar nebuvimo. Pavyzdžiui, nepalanki šeimų situacija, reikalaujanti specialių priemonių, padedančių spręsti iškylančias problemas, ypatingai sustiprina šeimos politikos vaidmenį. Kylančios problemos paprastai reikalauja kompleksinio sprendimo, ko pasekoje apjungiami ir šeimos politika, ir sveikatos politika, ir migracijos politika, bei kitos valstybės funkcinės sistemos. Todėl galima teigti, kad šeimos politikos separatistinis atskirimas yra neįmanomas. Tai ypač akivaizdu egzistuojant šiuolaikinėms gyventojų skaičiaus ir su tuo susijusiomis visomis kitomis problemomis, tiek išsivysčiusiose šalyse, tiek besivystančiose.

Šeimos politika mokslinėje literatūroje dažniausiai apibrėžiama, kaip vyriausybinų ir nevyriausybinų institucijų veiksmai, kurių tikslas – išreikšti šeimos modelio prerogatyvas, kurti sąlygas šeimos autonominiam funkcionavimui, remti šeimą, joms realizuojant savo funkcijas, skatinti šeimą ir jų narius atlikti savo pareigas, privalomas šeimai ir visuomenei¹. Siauresniu, demografinio poveikio aspektu, šeimos politika tai veiksmai, kuriais siekiama pasiekti pageidaujamą šeimos dydį, kad būtų garantuota kartų kaita. Šeimos politikos teisinis pagrindas – valstybės konstitucija, santuokos ir šeimos kodeksai, kiti įstatymai bei poįstatyminiai aktai. Šeimos politika, o taip pat ir demografinė politika, įgyvendinama šiomis priemonėmis:

- Socialinės – ekonominės (skiriant ir išmokant pašalpas, taikant lengvatas, teikiant socialines paslaugas (vaikų priežiūros, pagyvenusių žmonių, žmonių su negalia priežiūros ir globos paslaugas, aprūpinimas butais ir t.t.).
- Teisinės (kuriant ir diegiant įstatymus bei poįstatyminius aktus, pavyzdžiui ginančius motinos ir vaiko teises).
- Auklėjamosiomis – psichologinėmis (pvz. visuomenei skirta pageidautino šeimos tipo propaganda per žiniasklaidą, demografinės elgsenos standartų skleidimas gimstamumo, sveikatos priežiūros, švietimo ir kitose srityse, mokslinių tyrimų vykdymas).

¹ RUPŠIENĖ L. *Šeimotyros įvadas*. Klaipėda, 2001, p. 13.

Galima išskirti tokius idealios demografinės politikos, o šiuo atveju ir šeimos politikos, bruožus²:

1. vykdoma politika neturi apsiriboti poveikiu tik vienam, nors ir svarbiausiam demografiniam procesui,
2. vykdomos politikos priemonės turi būti numatytos ilgalaikiai perspektyvai, sudarant ir tarpines programas.
3. dėmesio centre esančių procesų poveikio priemonės turi būti suderintos su kitais viešojo gyvenimo procesais,
4. demografinės situacijos pasikeitimo galima tikėtis tik įgyvendinus kompleksines, integruotas priemones,
5. Nors materialinė pagalba (tiesioginė arba ne) yra efektyviausia priemonė, žmonių mąstysenos pertvarka yra viena iš sudėtingiausių ir svarbiausių užduočių.

Tai gi apibendrinant, efektyvios demografinės politikos sąlygos yra šios:

- įgyvendinimo kompleksiskumas,
- orientavimasis į ilgalaikę perspektyvą,
- įgyvendinamų priemonių tvarumas.

Prieš aptariant LTSR ir LR šeimos politikos sampratą, pirmiausia reikėtų apibrėžti šeimos politikos objektą, t.y. kas yra laikoma *šeima* ir kodėl vieni ar kiti asmenys turėtų patekti į šeimos politikos akiratį.

Mokslinėje literatūroje šeima paprastai apibrėžiama, kaip holistinis biosocialinis vienetas, unikali socialinė institucija, paremta socialiniais, ekonominiais ir biologiniais ryšiais bei interesais mažos žmonių grupės sąjunga, mažiausia visuomenės regeneracijos grupė. Ji susideda iš drauge gyvenančių tėvų ir vaikų, kartais ir kitų giminaičių, pagrįsta santuoka arba kraujo ryšiais, jos nariai tvarko bendrą ūkį, tarpusavio santykius grindžia dorovine atsakomybe, savitarpio supratimu ir pagalba. Šeima – svarbiausioji vaikų ugdymo institucija, svarbiausia mikroaplinka, kur vykdoma vaikų socializacija. Šeimoje perteikiamos ir puoselėjamos tėvams ir vaikams brangiausios žmogiškosios vertybės³.

Lietuvos Respublikos šeimos politikos 1995 m. koncepcijoje⁴ šeima apibūdinama, kaip asmenų bendrija, kurią sieja giminystės, tarpusavio priklausomybės, atsakomybės ir globos saitai, patvirtinti įstatymine ar socialiai pripažinta tvarka. Tai labia abstraktus apibūdinimas. LR įstatymuose (pvz.: Išmokų vaikams įstatyme) šeima apibūdinama jau konkrečiau - sutuoktiniai arba bendrai gyvenantys asmenys, taip pat susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių

² KASNAUSKIENĖ G. *Demografijos pagrindai*. Vilnius, 2006, p.255-256.

³ RUPŠIENĖ, išnaša 1, p.157.

⁴ *Šeimos politikos koncepcija (projektas)*. Vilnius, 1995, p.6-7.

gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų vaikai, arba vienas iš tėvų, jų vaikai ir įvaikiai iki 18 metų⁵. Bendrai gyvenančių asmenų pripažinimas šeima jau nėra tradicinės šeimos bruožas. 2007 m. parengtoje naujoje šeimos politikos koncepcijoje šeima apibrėžiama labia tradiciškai, t.y. kaip vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta, artimais giminystės ryšiais susijusi asmenų bendruomenė, valstybės laikoma subjektu.

LTSR šeima socialiniu požiūriu, be ideologinių priemaišų, buvo traktuojama kaip asmenų sąjunga, pagrįsta santuoka, giminyste, svainyste, įvaikinimu bei priėmimu vaikų auklėti. Jai būdingas bendras ūkio tvarkymas, bendri interesai, savitarpio meilė, pagarba, moralinė ir materialinė parama⁶. Pagrindinės propaguojamos vertybės šeimos santykiuose: nelengvabūdiškas požiūris į šeimos sukūrimą, lyčių tarpusavio santykius, meilė, savitvarda ir savidrausmė šeimyniniuose santykiuose, šeimos narių tarpusavio pagalba ir supratimas, kolektyviškumas, pareigingumas ir sąžiningumas, šeimoje vyraujantys dvasiniai interesai, o ne potraukis daiktams, žmonių tarpusavio santykiai grindžiami tik kilniais jausmais, neegzistuoja neligybės tarp lyčių, vyro turtinio ir moralinio dominavimo, šeima kuriama jausmų pagrindu. Dažnai buvo akcentuojama dorovinio auklėjimo šeimoje svarba.

Tai gi, lyginant šias skirtingų laikotarpių šeimos sampratas, atmetus visas ideologines nuostatas, išryškėja, kad šeima apibūdinama tradicinei ir, kaip nebūtų keista tarybiniam laikotarpiui, krikščioniškai šeimai būdingomis savybėmis. Šiems šeimos apibūdinimams yra bendra tai, kad yra pripažįstamas tik socialiai, įstatymiškai ar moraliai priimtinas šeimos sukūrimo pagrindas. Šeima yra traktuojama, kaip socialinė institucija jungianti kartas, išlaikanti visuomenės stabilumą, todėl ypač svarbi tampa jos reprodukcinė funkcija, traktuojama kaip įprasminanti konkrečios šeimos gyvenimą. Sutarimas yra ir dėl esminių šeimos funkcijų, tokių kaip:

- psichosocialinė (šeimą sieja socialiniai, ekonominiai bei emociniai ryšiai),
- ekonominė (materialinio aprūpinimo, apsitarnavimo ir gamybinės veiklos sfera),
- reprodukcinė,
- globos ir priežiūros,
- socializacijos -kultūrinė (šeima, kaip pirminė sociokultūrinių, etnokultūrinių vertybių ir tradicijų perteikėja).

LTSR laikotarpiu buvo išskiriama dar viena ypač svarbi šeimos funkcija – socialistinės visuomenės kūrimas.

Lyginant LTSR ir nepriklausomos Lietuvos šeimos politikos sampratas pirmiausiai reikėtų pažymėti, kad šeimos apsaugos nuostatos buvo įtvirtintos tiek 1978 m. LTSR, tiek 1992 m.

⁵ Lietuvos Respublikos Išmokų vaikams įstatymas 2004 m. gegužės 18 d. Nr. IX-2237. In *Šeimos teisė. Vaikų ir moterų teisių apsauga*. Vilnius, 2005, p. 428-451.

⁶ IVANOVAS, M. *Santuoka, šeima, vaikai*. Kaunas, 1981, p.3.

LR konstitucijose, toliau išlaikoma tėvų ir vaikų abipusių įsipareigojimų nuostata. Lyginant su 1978 m. konstitucijos nuostatomis, valstybinė šeimos apsauga 1992 m. konstitucijoje praplečiama tėvystės apsauga, taip pat gražinama bažnyčia į šeimos gyvenimą (bažnytinė santuokos registracija).

Kalbant apie šeimos politiką, Tarybų Lietuvoje ji buvo įvardijama demografinės politikos sąvoka (nuo 7-8 dešimtmečio) arba motinystės ir vaikystės apsauga. Dabartinėje Lietuvoje tai suvokiama dažniausiai kaip šeimos politika. Lyginant šeimos politikos sampratą išryškėja labai svarbus skirtumas. Pirmiausiai, LTSR šeimos (demografinė) politika buvo nukreipta vienam pagrindiniam tikslui – „didinti natūralią gyventojų reprodukciją, labiausiai atitinkančią dinamišką tolesnį respublikos liaudies ūkio vystymą“⁷. Tai gi, šeimos instituto stiprinimas labiau traktuojamas kaip įrankis „gamybinių santykių vystymo“ ir kitiems komunistinės visuomenės kūrimo tikslams pasiekti, kaip valstybinės – partinės politikos poveikio objektas. Ideališios socialistinės šeimos vertybės, interesai turėjo sutapti su visuomeniniais, šeimoje turėjo būti ugdomi kolektyviškumo, atsakingumo už kitų gerovę jausmai, siekis tarnauti liaudžiai, dalyvauti kovoje už geresnį visų darbo žmonių gyvenimą, joje turėjo vyrauti darna ir supratimas, sutuoktinius vienyti bendri idėjiniai siekiai. Socialistinė šeima turėjo išugdyti žmogų, atitinkantį komunistinius idealus – tobulą, harmoningą, taurų. Tuo tarpu LR šeimos politikos sampratoje yra susikoncentruojama į šeimos institutą kaip į subjektą, o šeimos politikos pagrindinis tikslas – sudaryti sąlygas šeimai „būti autonomišku, atsakingu, tvirtu, stabiliu, aktyviu ir savarankišku institutu, gebančiu visaverčiai atlikti savo funkcijas“⁸.

Lyginant abiejų laikotarpių šeimos politikos principus galima išvalgti tam tikrus panašumus. Pavyzdžiui, tiek LTSR, tiek LR išskiriami tokie šeimos politikos principai, kaip:

- kompleksiskumas,
- lyčių lygiavertiškumas,
- šeimų socialinio saugumo užtikrinimas,
- skatinimas šeimos narių ir kartų solidarumo, jų moralinės ir materialinės atsakomybės už kitus šeimos narius,
- skatinimas šeimų atsakomybės už šeimos funkcijų vykdymą,
- atspindėjimas realių konkretaus periodo sąlygų ir problemų.

Žinoma, atsižvelgiant į nagrinėjamų laikotarpių politines, ideologines bei ekonomines sąlygas skiriasi šių principų turinys, tačiau esmė lieka panaši.

Skirtingai nuo LTSR šeimos politikos sampratos LR šeimos politikos sampratoje ypatingai išskiriami tokie svarbūs principai, kaip šeimos savarankiškumas, autonomiškumas bei

⁷ VAITEKŪNAS S.; ADLYS P.; ir PERKUMAS L. *Karta keičia kartą*. Vilnius, 1986, p.113.

⁸ *Valstybinė šeimos politikos koncepcija (projektas)* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5477&p_k=1 >.

diferencijuota pagalba, atsižvelgiant į individualius poreikius, ko nebuvo LTSR šeimos politikos sampratoje.

Taikomų politikos įgyvendinimo priemonių tipai išlieka tie patys:

- socialinės-ekonominės priemonės,
- teisinės priemonės,
- auklėjamosios-psichologinės priemonės.

Tik tiek, kad šiandieninėje Lietuvoje tos priemonės labiau praplėstos. Pavyzdžiui, išitvirtinant socialiniam darbui prasiplečia socialinių priemonių ratas, įstojus į ES – teisinių priemonių. Taip pat diegiami nauji būdai darbui su vaikais ir jaunimu, pavyzdžiui, bandymai įvesti atstatomojo teisingumo koncepciją, sprendžiant nusikalstamumo problemas.

Kalbant apie pagrindines politikos kryptis čia galima išvelgti daug panašumų. Tiek LTSR, tiek LR šeimos politikos sampratoje išskiriamos tokios bendros veiklos kryptys, kaip:

- šeimų ekonominio pagrindo užtikrinimas (užimtumas, būstas, pašalpos),
- šeimos stabilumas,
- motinos ir vaiko sveikata,
- šeimos planavimas,
- vaikų ugdymas,
- vaikų saugumas,
- lygios vyrų ir moterų teisės ir galimybės.

Tačiau LTSR šeimos politikos kryptyse, nebuvo akcentuojama pagyvenusių ir neįgalių žmonių integracija į visuomenę, kas išskiriama LR šeimos politikos sampratoje.

ŠEIMOS POLITIKOS KONTEKSTAS

1. Vertybinių orientacijų šeimos atžvilgiu pokyčiai

LTSR galima buvo išskirti kelias pagrindines demografines problemas, paskatinusias valstybės politikos šeimos atžvilgiu suaktyvėjimą 9-ajame dešimtmetyje:

- visuomenės senėjimas,
- gimimų skaičiaus mažėjimas,
- didėjantis ištuokų skaičius, blogėjantis santuokų ir ištuokų santykis.

Naujosios Lietuvos Respublikos šeimos koncepcijos projekte (2007m.) šalia paminėtų problemų išskiriamos ir naujos:

- mažas santuokų skaičius,
- vyresnės santuokos,
- vis daugiau porų gyvena nesusituokus,
- gimdo vyresnės moterys,
- gausėja vaikų gimusių nesusantuokoje,
- vaikų iki 1 metų mirtingumas,
- gausėja atskirai gyvenančių sutuoktinių,
- kas antras namų ūkis be vaikų (mažėja vaikų skaičius šeimoje).

Naujai atsiradusios problemos rodo tradicinės šeimos irimo tendencijas. Tokia šeimos modelio kaita siejama su modernaus šeimos modelio formavimusi arba antruoju demografiniu perėjimu. Tos problemos, kurios dabar išryškina Lietuvos, Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse pradėjo reikštis nuo 20 a. septintojo dešimtmečio.

Šeimos deinstitutionalizacijos požymius galima pamatyti ne tik nagrinėjant demografinius rodiklius, bet ir Lietuvos gyventojų vertybines nuostatas, kur pastebimas vis didesnis polinkis atsisakyti tradicinių šeimos vertybių:

- Liberaliau vertinamos skyrybos. 1990 m. 24% gyventojų teigė, kad skyryboms niekada negalima pritarti, 1999 m. taip galvojo 19%⁹.
- Santuokos instituto svarbos mažėjimas. 1999 m. 21% lietuvių teigė, kad santuoka yra atgyvenęs dalykas. 35-44 m. amžiaus grupėje taip manė 19%, o amžiaus grupėje iki 24 m. - 39%¹⁰.

⁹ MASLAUSKAITĖ, Aušra. Šeimos deinstitutionalizacija: raida, priežastys ir iššūkiai šeimos politikai. In *Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje*. Vilnius, 2004, p.7.

¹⁰ MASLAUSKAITĖ, išnaša 9, p.7.

- Šeimos svarbos mažėjimas. Nors šeima buvo ir liko svarbiausia Lietuvos gyventojų vertybinių orientacijų skalėje, tačiau išskiriančių šeimą kaip svarbiausią gyvenimo sritį vis dėl to mažėja. Jei 1990m. šeimą svarbiausia sritimi laikė 71% moterų ir 57% vyrų, tai 2000m. - 67% moterų ir 52% vyrų. Kaip atsvara tam, įvyko darbo svarbos padidėjimas: jei 1999 m. svarbiausia gyvenimo sritimi darbą laikė 42% moterų ir 41% vyrų, tai 2000 m. jau 53% moterų ir 56% vyrų¹¹. 1999 m. apie 20% lietuvių nesiejo šeimos su optimaliausia aplinka, būtina vaiko augimui ir vystymuisi, tuo tarpu kai 1990 m. taip galvojo tik 6%¹².

- Vaikų svarbos šeimai mažėjimas. 1994 m. 88% Lietuvos moterų ir 79% vyrų manė, moters gyvenimas yra tik tada visavertis, jei ji turi vaikų. Tuo tarpu 2000 m. taip manančiųjų skaičius stipriai sumažėjo – taip manė 72% moterų ir 67% vyrų. Pastebima, kad žymiausiai tokie nuostatų pasikeitimai pastebimi jauniausių moterų tarpe. Šiai tradicinei nuostatai pritariančiųjų 2000 m. lyginant su 1994 m. sumažėjo 30%¹³. Todėl daroma išvada, kad netradicines nuostatas šeimos atžvilgiu atsineša jaunoji karta.

Galima išskirti tokius pagrindinius šeimos instituto pokyčius sąlygojusius veiksnius Lietuvoje¹⁴:

Ekonominė socialinė politinė transformacija:

- politinės sistemos radikalus pasikeitimas,
- perėjimas prie rinkos santykių,
- ekonominės raidos nestabilumai,
- smukęs gyvenimo lygis per pirminį transformacijų etapą ir krizių metu,
- pajamų diferenciacija ir skurdo plitimas,
- nedarbas,
- masinė emigracija.

Socialiniai praradimai:

- užimtumo,
- išsilavinimo,
- minimalių (lygiavinių) pajamų,
- būsto ir pan.

Vertybiniai (fundamentalieji) pokyčiai:

- individualizacija,
- emancipacija,

¹¹ PURVANECKAS, Andrius; ir PURVANECKIENĖ, Giedrė. *Moteris Lietuvos visuomenėje: palyginamoji tyrimų analizė*. Vilnius, 2001, p.15.

¹² MASLAUSKAITĖ, išnaša 9, p.7.

¹³ PURVANECKAS; PURVANECKIENĖ, išnaša 11, p.35-36.

¹⁴ *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*: kolektyvinė monografija. Vilnius, 2003, p.21

- individo laisvė,
- medicinos technologinė pažanga (modernioji kontracepcija).

2. Ekonominė-politinė raida

Savo darbo pavadinime panaudojau tokias sąvokas kaip socializmas ir kapitalizmas. Šiame darbe šios sąvokos apima ne tik ekonomines sistemas, bet ir visą valstybės sąrangą, t.y. socializmas siejamas su totalitarizmu, o kapitalizmas su demokratija. 1978 m. LTSR konstitucija įtvirtino Lietuvą kaip socialistinę visaliaudinę valstybę, išreiškiančią darbininkų, valstiečių ir inteligentijos, respublikos visų tautybių darbo žmonių valią bei interesus, kurios ekonominės sistemos pagrindą sudarė socialistinė gamybos priemonių nuosavybė, kurią sudarė valstybinė ir kolūkinė – kooperatinė nuosavybė, o visuomeniniam gyvenimui vadovaujanti jėga – Tarybų Sąjungos Komunistų partija. 1992 m. LR konstitucija paskelbė Lietuvos valstybę nepriklausoma demokratine respublika, kurios ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę radikaliai pasikeitė Lietuvos ekonominė ir politinė sistema: jei LTSR laikotarpiu valstybės sąrangą galima apibūdinti kaip socializmą (komunizmą) ir totalitarizmą, tai LR laikotarpiu, kaip kapitalizmą ir demokratiją.

Kokia gi šių valstybės sąrangos tipų esmė?

Kapitalizmas paprastai suprantamas kaip ekonominė sistema, kurioje visos arba dauguma gamybos priemonių yra privačioje nuosavybėje ir gamyba yra orientuota į rinką. Šiai sistemai taip pat būdinga tai, kad investicijas, gamybą, paskirstymą, pajamas ir kainas nulemia rinkos jėgos (pačių rinkos dalyvių veiksmai), o ne valstybinė valdžia (skirtingai nuo socializmo ir komandinės ekonomikos). Rinka kapitalizme suprantama kaip teikianti informaciją, ką, kiek, kaip ir kuo gaminti, o pagrindinė valstybės funkcija – užtikrinti tobulą ir sąžiningą konkurenciją, laiduoti privačios veiklos galimybes.

*Demokratija*¹⁵ yra daugelio dabarties politinių sistemų išsivystymo lygio kriterijus. Paprastai demokratijos sąvoka tapatinama su asmens laisve, jo vertingumo ir neliečiamumo pripažinimu. Demokratija, kaip politinio gyvenimo organizavimo forma, pripažįsta visuomenės susiskaldymą kaip natūralų jos būvį, nesiekdama atimesti vieno ar kito jos komponento, o konsoliduodama juos ir kartu sudarydama sąlygas, kad būtų išsaugoma kiekvieno visuomenės elemento autonomija. Demokratija taip pat gali būti suvokiama kaip ekonominės lygybės užtikrinimas, tam tikro švietimo lygio pasiekimas, visuotinio skurdo panaikinimas, asmens socialinės lygybės užtikrinimas (lygios galimybės kuo geriau realizuoti savo asmenines savybes). Būtina demokratijos egzistavimo sąlyga laikoma privati nuosavybė kaip asmeninės iniciatyvos

¹⁵ *Politikos mokslų metmenys*. Vilnius, 1995, p.157-165.

šaltinis ir žmogaus aktyvumo sąlyga. Kultūrinė demokratija turi garantuoti kūrybinę asmenybės saviraišką, jos pasaulėžiūros laisvės plėtotę.

Socializmas. Socializmas iškelia pamatines lygybės, solidarumo ir teisingumo vertybes. Pagrindinė pirmųjų socialistų iškelta tezė buvo ta, kad gamybos priemonės turi priklausyti tiems, kurie jas naudoja – proletariatui. Socializmo ideologai iškelia bendrąjį gėrį aukščiau individo interesų, nors daugelis socializmo srovių ir nereikalauja visiško asmeninių interesų atsisakymo. Socialistinė visuomenė remiasi kooperacija, o ne konkurencija. Didelius socialinius ir turtinius skirtumus socializmas laiko blogybe. Agresyvioji socializmo politinės doktrinos šaka – komunizmas, kurios šalininkai siekia įgyvendinti socialinę lygybę prievartiniu, revoliuciniu, būdu nušalindami demokratinę vyriausybę ir suteikdami valdžios įgaliojimus Komunistų partijai, pradedama įgyvendinti socialinė reforma: nacionalizuojamas ūkis, įvedamas centralizuotas planavimas.

*Totalitarizmas*¹⁶. Totalitarinėje visuomenėje valdžia koncentruojama vieno asmens ar grupės rankose. Valstybė pajungia sau visas visuomenės gyvenimo raiškos formas. Valstybė ima reglamentuoti ne tik politiką, socialinį, ekonominį, bet ir dvasinį visuomenės bei asmeninį žmonių gyvenimą. Faktiškai sunaikinama pilietinė visuomenė ir siekiama ne tik politinio jos pasyvumo, bet ir besąlygiško atsidavimo valdžiai, vienmintiškumo ir vieningumo. Svarbų vaidmenį vaidina ideologija, kuri atlieka masių religijos vaidmenį. Formuodama paklusnumą, atsidavimą ir meilę valdžiai, ji kartu skiepija vergo psichologiją: savo bejėgiškumą, pareigos ir atsakomybės perdavimą aukščiausiai valdžiai, kartu tos valdžios nepriklausomumą ir neprieinamumą eiliniams piliečiams.

Rinkos ekonomikos ir demokratijos sitemoje paprastai išskiriamos tokios valstybės funkcijos:

- Teisinės bazės ir visuomeninės atmosferos, kuri leistų rinkos sistemai efektyviai bei lanksčiai veikti, sukūrimas.
- Konkurencijos apsaugojimas. Situacija, prieštaraujanti konkurencijai - monopolija.
- Pajamų ir turto perskirstymas: rinka ne mažina, o sukelia gerovės skirtumus. Yra daug žmonių, kurių pajamos dėl tam tikrų priežasčių labai žemos, be to, tam tikroms žmonių grupėms, pvz.: neįgaliesiems, bedarbiams, rinka išvis neužtikrina pajamų gavimo. Todėl valstybė turi reguliuoti pajamų paskirstymą ekonomikoje, panaudodama transferinius išmokėjimus, mokesčius, kainų kontrolę, reguliuodama darbo užmokestį.
- Išteklių paskirstymo koregavimas: valstybė turi užtikrinti visuomeninių gėrybių gamybą, vykdyti taršos kontrolę.
- Ekonomikos stabilizavimas ir ekonominio augimo skatinimas: infliacijos, nedarbo ir ciklinių ekonomikos svyravimų reguliavimas.

¹⁶ Išnaša 15, p.163-164.

Tai gi, demokratijos sąlygomis valstybės įsikišimas daugiau vyksta ekonomikos ir visuomenės narių saugumo srityse. Bet kokia didesnė valstybės intervencija į visuomenės gyvenimą gali būti palaikyta grėsme socialinei įvairovei ir individų laisvei, privataus gyvenimo apsaugai.

LTSR laikotarpiu, egzistuojant totalitarinei santvarkai, valstybė be jokių skrupulų kišosi į visas visuomeninio gyvenimo sritis. Buvo nurodomos šios pagrindinės socialistinės valstybės funkcijos¹⁷:

- Ūkinė ir organizacinė: valstybė per savo organus vadovauja pramonės įmonių, mokslo tiriamųjų ir kitų organizacijų veiklai, siekia, kad ji būtų planinga, kokybiška ir efektyvi, tarnautų liaudies gerovei.
- Darbo ir vartojimo mato reguliavimo: ši funkcija remiasi pagrindiniu socializmo principu - „iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal darbą“ ir pasireiškė tuo, kad valstybė nustatė darbinės veiklos normas, darbo atlyginimo, įvairius priedus už išdirbio normų viršijimą ir pan.
- Darbo žmonių materialinio lygio kėlimo funkcija.
- Kultūrinė ir auklėjamoji funkcija, kuri tiesiogiai susijusi su vienu svarbiausių komunistinės visuomenės kūrimo uždavinių – naujo žmogaus formavimu.
- Teisėtvarkos, socialistinės valstybės, piliečių teisių ir laisvių apsaugos funkcija.

Šias funkcijas socialistinei valstybei turėjo padėti įgyvendinti valstybės organų sistema. Pagrindinis vaidmuo teko Liaudies deputatų taryboms – atstovaujamiems valstybinės valdžios organams (TSRS Aukščiausioji Taryba, sąjunginių respublikų Aukščiausiosios Tarybos, vietinės Darbo žmonių deputatų tarybos). Tiesiogines valdymo funkcijas atliko valstybinio valdymo organai (TSRS Ministrų Taryba, respublikų Ministrų tarybos, ministerijos, žinybos, kiti organai). Įgyvendinant valstybės funkcijas svarbus vaidmuo buvo priskirtas kontrolės, teismo, prokuratūros organams, ginkluotosioms pajėgoms, valstybės saugumo organams.

1990 m. kovo 11 d. Lietuva paskelbė nepriklausomybę nuo TSRS. Dar iki tos datos 1988 m. LTSR Aukščiausios Tarybos sesijų metu buvo pakeisti galiojančios 1978 m. Konstitucijos straipsniai, panaikinant Komunistų partijos valstybinį monopolį ir įteisinant daugiapartinę sistemą, įtvirtinta sąžinės laisvė, sugrąžinta tautinė simbolika. 1989 m. gegužės 18 d. buvo priimtas Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymas. 1990 m. vasario 12 d. pagrindinėms šio įstatymo nuostatomis suteikta konstitucinė reikšmė: konstitucijos pakeitimu nustatyta, kad Lietuvos TSR ekonominės sistemos pagrindas yra LTSR nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė, grupinė ir valstybinė nuosavybė.

¹⁷ DAMBRAUSKAS, A.; LAPINSKAS, K.; PAKALNIŠKIS, V.; ir PAVILONIS, V. *Tarybinė teisė: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos patvirtintas vadovėlis specialiosiosms vidurinėms mokykloms*. Vilnius, 1986, p.8-9.

Svarbiausias valstybingumo įtvirtinimo uždavinys atkūrus Lietuvos nepriklausomybę buvo pertvarkyti šalies socialinę - administracinę - ekonominę sistemą, pagrįstą socialistine nuosavybe, privačios nuosavybės draudimu ir ūkio administracinio valdymo sistema, į laisvos rinkos ekonominę sistemą, pagrįstą privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės principais. Tuo buvo siekiama kuo greičiau sudaryti efektyvesnio ūkio plėtros prielaidas, nutolti nuo buvusios metropolijos įtakos ir taip užtikrinti valstybės ilgalaikio saugumo interesus.

Per jau 18 metų trunkantį nepriklausomybės laikotarpį buvo įtvirtinta demokratinė santvarka ir politinės batalijos nebekursto tokių aistrų kaip nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu. Atlikto tyrimo duomenimis¹⁸ 1990 m. politiką svarbiausia gyvenimo sritimi laikė 13% moterų ir 12% vyrų, o 2000 m. beliko 4% moterų ir 5% vyrų. Visai kitoks požiūris į šalies ekonominę raidą: ekonominiai procesai buvo ir liko labai svarbūs Lietuvos žmonių gyvenime.

Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto parengtoje Lietuvos ekonomikos strategijoje¹⁹ yra išskiriami tokie Lietuvos ekonomikos laimėjimai per visą laikotarpį nuo nepriklausomybės atkūrimo, o taip pat ir pagrindinės problemos su kuriomis susidūriama šiuo metu:

Laimėjimai. Lietuvoje sukurta veikianti rinkos ekonomika. Rinkos santykių įsigalėjimas leido įgyvendinti ekonomikos savireguliacijos mechanizmus ir apriboti tiesioginį valstybės kišimąsi į ekonominius procesus. Šalies ekonomika gebėjo užtikrinti žmonėms būtinas gyvenimo sąlygas. Palyginti išsilavinusi darbo jėga psichologiškai jau prisitaikė prie rinkos ekonomikos reikalavimų. Sukurta nuosekli socialinės apsaugos ir užimtumo politikos įgyvendinimo sistema, diversifikuota pagal apsaugos teikimo specifiką bei darbo rinkos tikslo grupes ir besiremianti šiuolaikine teisės baze, institucine sąranga bei pakankamai kvalifikuota, praktinę patirtį įgijusia administracija.

Problemos. Lietuvos BVP vienam gyventojui yra beveik perpus mažesnis už ES atitinkamą rodiklį, ekonomikos išsivystymo atsilikimui įveikti prireiks ne mažiau kaip 15–20 metų. Atitinkamai mažesni finansiniai ištekliai, kuriuos šalis gali skirti technologinei pažangai ir žmogiškųjų išteklių plėtrai. Šalies ekonomika nepajėgi visiems užtikrinti reikiamo gyvenimo ir socialinių garantijų lygio. Tai skatina dalies gyventojų emigraciją.

Ekonominių problemų įtaką šeimyniniam gyvenimui galima pailiustruoti 2007 m. Jaunimo reikalų departamento prie SAMD užsakymu atlikto sociologinio tyrimo²⁰ duomenimis. Jo metu paaiškėjo, kad pagrindinės problemos, su kuriomis dažniausiai susiduria jaunos šeimos, yra materialiniai sunkumai (41 proc.), 93 proc. apklaustų sutuoktinių dirbo ir apie 15 proc. nepavyko

¹⁸ PURVANECKAS; PURVANECKIENĖ, išnaša 11, p.15.

¹⁹ Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos atnaujinimas. 2007 lapkričio 15 d. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007. sausio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ukmin.lt/lt/strategija/VIRS/Galutinė%20strategija.2007.11.15.doc>>.

²⁰ Jaunimo situacijos sociologinis tyrimas. 2007 m. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.siauliai.lt/nvo/prezentacija.pdf>>.

suderinti šeimos ir darbo. Kad tai pavyktų, jiems labiausiai trūko pinigų. Vedusių/ištekėjusių respondentų nuomone, pagrindinė mažo gimstamumo Lietuvoje priežastis yra prasta finansinė padėtis. Tai yra vienas iš faktorių, kodėl dauguma jaunų šeimų atstovų norėtų susilaukti tik vieno vaiko.

3. Demografinės tendencijos

Visuomenės senėjimas, t.y. kai dėl gimimų skaičiaus mažėjimo, gyventojų sveikatingumo kilimo daugėja pagyvenusių žmonių. Čia pastebimas nuolatinis rodiklių augimas:

1 lentelė. Visuomenės senėjimo rodikliai

Požymis	1959m.	1970m.	1976m.	1979m.	2000m.	2003m.	2005m.	2006m.	2007m.
Vaikai iki 10 metų	18,7%	18,0%	16,1%		12,3%	10,7%	10%	9,6%	9,6%
60 m. ir vyresni žmonės	11,9%	15,0%	15,2%		19%		20,19%	20,40%	20,44%
Pensijinio amžiaus žmonės			12,3%	15,3%	18,42%	17,68%	17,38%	17,36%	17,46%

Šaltiniai: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės; SURBLYS, K., 1987; *Lietuvos moterys*, 1994.

Žemas gimstamumo lygis, jaunimo emigracija lemia šalies tolesnį gyventojų senėjimą. Pagal Statistikos departamento prie LR Vyriausybės prognozes, gyventojų skaičius ir toliau mažės, o 2050m. Lietuvoje gyvens tik 2 881 100 gyventojų ir kas trečias bus pagyvenęs.

Gimimų skaičiaus mažėjimas. Po Antrojo pasaulinio karo daugiausia vaikų gimdavo 1950-1960 m. Vėliau gimstamumas ėmė mažėti, o nuo 1983 m. gimstamumas didėjo. Manoma, kad didėjimą lėmė tam tikros socialinės lengvatos, pradėtos taikyti po 1981 m. nutarimo „Dėl priemonių valstybės paramai didinti šeimoms, turinčioms vaikų, ir demografiniai situacijai gerinti respublikoje“ priėmimo. Nuo 2003 m. gimusiųjų skaičius didėja, tačiau gimstamumo lygis išlieka žemas. Dabar esamas gimstamumo lygis negali užtikrinti demografinės pusiausvyros ir kartų kaitos. Lentelėje pateikiami gimstamumo, mirtingumo ir natūralaus prieaugio rodikliai 1923 m. – 1990 m.

2 lentelė. Gyventojų gimstamumas, mirtingumas ir natūralus prieaugis (tūkstančiui gyventojų)

Metai	Gimusiųjų	Mirusiųjų	Natūralus prieaugis
1923	28,2	15,0	13,2
1940	23,0	13,0	10,0
1950	23,6	12,0	11,6

Metai	Gimusiųjų	Mirusiųjų	Natūralus prieaugis
1960	22,5	7,8	14,7
1970	17,6	8,9	8,7
1980	15,1	10,5	4,6
1990	15,2	10,6	4,6
1995	11,4	12,5	-1,1
1996	10,8	11,9	-1,1
2000	9,8	11,1	-1,3
2002	8,6	11,8	-3,2
2003	8,9	11,9	-3
2005	8,9	12,8	-3,9
2006	9,2	13,2	-4

2 lentelės tęsinys

Šaltiniai: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės; SURBLYS, K., 1987; *Lietuvos moterys*, 1994.

Buvo pateikiamos tokios gimstamumo mažėjimo priežastys²¹: sąmoningas vaikų skaičiaus šeimoje ribojimas, mažesnis ištekiančių moterų skaičius, didėjanti respublikos gyventojų amžiaus trukmė, padidėjęs ištuokų skaičius, pablogėjęs santuokų ir ištuokų santykis. Prie gimstamumo mažėjimo priežasčių tai pat buvo priskiriama nepakankamas materialinis bei moralinis motinystės ir daugiavaikystės skatinimas, gyvenamojo ploto trūkumas vystomuose miestuose, moterų užimtumas gamyboje ir buityje, nepakankamai spartus buitinio aptarnavimo sistemos plėtojimas, ikimokyklinių įstaigų trūkumas. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu įvykus radikaliai ekonominės ir socialinės sistemos pokyčiui, šių nurodomų veiksnių poveikis gimstamumui dar labiau paaštrėjo. Pereinant į rinkos ekonomiką ir demokratinę santvarką, buvo prarastos tos socialinės garantijos, kurias teikė socialistinė valdžia: užimtumo ir atlyginimo garantijos, aprūpinimas būstu, valstybės vykdomas daugelio visuomenės gyvenimo sričių subsidijavimas ir pan. Atsirado ir naujos, rinkos ekonomikos įtakotos, priežastys²²: padidėjusios galimybės tenkinti profesinės kerjeros, kultūrinius, rekreacinius ir kitus poreikius, ekonomikos nestabilumas ir ekonominių krizių baimė, didėjantis nedarbas, masinė emigracija, įtakota daugiausia ekonominės gerovės siekimo.

Vaikų skaičius šeimoje. Dabar Lietuvoje pastebima mažavaikės šeimos įsigalėjimo tendencija. Šalia to, matoma, kad pvz. 2001 m. 47% šeimų iš viso buvo be vaikų, tuo tarpu kai 1979m. tokių šeimų be vaikų buvo 32%.

²¹ SURBLYS, K. *Tarybų Lietuvos gyventojai*. Kaunas, 1987, p.30.

²² *Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros*. Vilnius, 2005, p.48-52.

3 lentelė. Lietuvos šeimos pagal vaikų skaičių

	Šeimų skačius tūkst.	%	Šeimų skačius tūkst.	%	Šeimų skačius tūkst.	%	Šeimų skačius tūkst.	%	Šeimų skačius tūkst.	%
	1979m.		1989m.		1993m.		1994m.		2001m.	
Iš viso šeimų	901		1002		1025		1020		963	
Šeimos su vaikais iki 18m.	614	68,15	575	57,38	600	58,54	595	58,33	510	52,96
Su 1 vaiku	263	42,8	290	50,4	303	50,5	302	50,8	269	52,76
Su 2 vaikais	229	37,3	228	39,7	238	39,7	236	39,7	191	37,5
Su 3 vaikais	82	13,35	42	7,3	44	7,3	44	7,3	37,5	7,4
Su 4 vaikais	26	4,2	10	1,7	10	1,6	9	1,5	8,2	1,6
Su 5 vaikais ir daugiau	14	2,3	5	0,9	5	0,9	4	0,7	3,9	0,7

Šaltiniai: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės; *Lietuvos moterys*, 1994; *Socialinės struktūros raida*, 1985.

Didėjantis ištuokų skaičius, blogėjantis santuokų ir ištuokų santykis. Tarybų valdžios metais santuokų skaičius buvo maždaug stabilus, tuo tarpu ištuokų skaičius gana stipriai augo. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu iki 2002 m. santuokų vis mažėjo ir tik nuo 2002 m. pradėjo jų daugėti. Daugiau nei dešimtmetį ištuokų rodiklis yra stabilus, vidutiniškai 1000 gyventojų tenka apie 3 ištuokas. Tikėtina, jei išliks pastarųjų metų lygis, iš 100 susituokusių porų beveik pusė išsituoks. Du trečdaliai išsituokusių asmenų turi nepilnamečių (0–17 metų amžiaus) vaikų. Vidutiniškai per metus po ištuokos be vieno iš tėvų (dažniausiai be tėvo) lieka apie 10 tūkst. vaikų. Pagal ištuokų skaičių 1000 gyventojų (3,4 – 2007m.) Lietuva – pirmoji iš ES valstybių narių. 2005 m. Čekijoje, Estijoje, Belgijoje, Danijoje ir Latvijoje 1000 gyventojų teko 3,1–2,8 ištuokos, o štai Airijoje, Italijoje Graikijoje ir Ispanijoje – tik 0,8–1,1 ištuokos.²³

4 lentelė. Santuokų ir ištuokų skaičius (tūkstančiui gyventojų)

Metai	Santuokos	Ištuokos
1950	9,1	0,2
1960	10,1	0,9
1970	9,5	2,2
1980	9,2	3,2

²³ Statistikos departamento 2007-05-11 informacija „Lietuvos šeima šiandien“ [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2306>>.

Metai	Santuokos	Ištuokos
1985	9,5	3,2
1994	6,4	3,0
2001	4,5	3,2
2002	4,7	3,1
2007	7,0	3,4

4 lentelės tęsinys

Šaltiniai: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės; SURBLYS, K., 1987.

LTSR demografai nurodė tokias pagrindines ištuokų gausėjimo priežastis: moterų emancipacija, pakitę sutuoktinių tarpusavio reikalavimai, nepakankamas visuomenės dėmesys jaunoms šeimoms, jaunimo rengimui šeimai, lengvabūdiškas kai kurių jaunuolių požiūris į šeimyninį gyvenimą, alkoholizmas. 2000 m. daryto tyrimo duomenimis²⁴, Lietuvos gyventojų nuomone svarbiausios skyrų priežastys buvo nurodomos tokios, kaip: agresyvus sutuoktinio (-ės) elgesys, sutuoktinio (-ės) girtavimas, neištikimybė, meilės tarp sutuoktinių nebuvimas, charakterių neatitikimas. Vis svarbesnės tampa asmeninio pobūdžio priežastys. Tai gi, iš esmės nurodomos priežastys radikaliai nesiskiria.

Santuokinis amžius. LTSR nuo 6-ojo dešimtmečio pabaigos prasidėjo nepaliaujamas tiek vyrų, tiek moterų vedybinio amžiaus mažėjimas ir ši tendencija buvo pastebima visoje Lietuvoje:

5 lentelė. Vilniaus ir Kauno gyventojų vedybinio amžiaus vidurkis 1953-1980 m.

Socialinė padėtis	Metai			
	1953	1970	1975	1980
Vilnius				
Darbininkai				
vyrų	28,4	26,3	23,2	24,0
moterų	26,1	24,4	22,2	22,9
Intelligentai				
vyrų	29,1	28,4	25,3	27,8
moterų	27,2	24,1	24,4	25,0
Kaunas				
Darbininkai				
vyrų	26,7	25,5	24,7	24,2
moterų	24,9	24,3	24,9	24,4
Intelligentai				

²⁴ PURVANECKAS; PURVANECKIENĖ, išnaša 11, p.86.

vyrų	28,1	27,1	25,8	25,5
moterų	26,8	25,1	25,0	24,5

5 lentelės tęsinys

Šaltinis: VYŠNIAUSKAITĖ; A., KALNIUS, P., PAUKŠTYTĖ, R., 1995.

Naujausioje LR Valstybinės šeimos politikos koncepcijoje, santuokinių amžiaus senėjimas yra išskiriamas kaip problema. 2006 m. vidutinis pirmą kartą besituokiančių vyrų amžius buvo 27, moterų – 25 metai (2000 m. atitinkamai 26 ir 24 metai). Tačiau tarybinės Lietuvos laikotarpio tyrinėtojų duomenimis²⁵, tuomet vykęs santuokinio amžiaus jaunėjimas, gimstamumo didėjimui neatsiliepė teigiamai. Nors tarp amžiaus ir gimdymo galimybių, regis yra natūralus rišys, tačiau gyvenimo praktika parodė ką kita, t.y. jaunos šeimos daugiausia ir tada pasitenkindavo 1-2 vaikais. Merginų ir vaikinų santuokinio amžiaus jaunėjimas ne tik kad nepadėjo spręsti gimstamumo problemų, bet ir padidino skyrybų skaičių ir susilpnino šeimos stabilumą.

Daugėja porų gyvenančių nesusituokus. Nepavyko rasti statistinių duomenų apie tokių porų skaičių LTSR, tuo tarpu LR, tai jau suvokiama kaip problema. Statistikos departamento vertinimais, kas dešimtas namų ūkis yra netipinė šeima – sugyventiniai ar vieni vaikus auginantys motinos arba tėvai (po 5 proc. visų namų ūkių). 1995 m. atlikto sociologinio tyrimo “Lietuvos šeima ir gimstamumas” duomenimis²⁶ 20% 1971-1973 m. gimusios kartos vyrų ir 14-19% moterų, sulaukę 22 metų turėjo gyvenimo kartu neregistravus santuokos patirtį, o kiek vyresnėje, 1965-1970 m. gimusioje kartoje – 4% vyrų ir 7% moterų, 1946-1946 m. gimusioje kartoje – 0,4% vyrų ir 3% moterų.

Gausėja vaikų gimusių ne santuokoje. Lietuva visada išsiskyrė palyginti nedidele nesantuokinių vaikų dalimi. Per visą XX a. gimdavo apie 6-7% nesantuokinių vaikų²⁷. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu nesantuokinių vaikų dalis augo: 1997 m – 16,5%, 2000 m. – 22,59%, 2006 m. – 29,64%²⁸. Toks nesantuokinių vaikų gausėjimas yra vienas iš neregistruotų santuokų plitimą įrodančių rodiklių, o taip pat vienas iš šeimos deinstitutionalizacijos požymių.

Gausėja atskirai gyvenančių sutuoktinių. Lyginant su LTSR tai nauja problema. Vienu svarbiausiu šios problemos šaltiniu galima laikyti emigraciją. Beveik pusę 2005 m. išvykusių iš Lietuvos sudarė susituokę asmenys, ko pasekoje Lietuvoje formuojasi naujas šeimos tipas – atotolio šeima, kai vienas arba abu tėvai laikinai gyvena užsienyje, o jų vaikai, likę gyventi Lietuvoje, dažnai įgyja našlaičio sindromą.

²⁵ VYŠNIAUSKAITĖ; KALNIUS; PAUKŠTYTĖ, išnaša 25, p.156-157.

²⁶ MASLAUSKAITĖ, išnaša 9, p.6.

²⁷ RUPŠIENĖ, išnaša 1, p.115.

²⁸ LR Statistikos departamento duomenys [žiūrėta 2008 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/Vaikai_Demografija.doc>.

ŠEIMOS POLITIKOS KAITA

1. Šeimos politika moters atžvilgiu

1.1. Moteris-motina

Šeimos paramos priemonių, prisidedančių prie šeimos gerovės, tipus galima išskirti tokius:

1) išmokos (LTSR – valstybinės pašalpos):

- vienkartinė išmoka vaikui gimus,
- išmoka vaikui,
- išmoka privalomos tarnybos kario vaikui,

2) pašalpos socialiai remtinoms šeimoms,

3) pensijos,

4) socialinės paslaugos,

5) būsto įsigyjimo lengvatos,

6) darbinės veiklos lengvatos,

7) atostogos:

- kasmetinės,
- papildomos,
- neapmokamos,
- nėštumo ir gimdymo,
- atostogos vaikui prižiūrėti.

1) Išmokos:

Pašalpa kūdikiui gimus. Nuo 1984 m.²⁹ buvo nustatyta, kad gimus pirmam kūdikiui mokama 50 rb. pašalpa, o gimus antrajam ir trečiajam po 100 rb. Daugiavaikėms šeimoms buvo skiriamos didesnės pašalpos. Tai pat buvo numatyta, kad jei kūdikio motina nedirba ir nesimoko, gimus pirmajam, antrajam ir trečiajam kūdikiui mokama 30 rb pašalpa, bet ne jai, o dirbančiam ar besimokančiam nutraukus darbą tėvui, nepriklausomai nuo uždarbio ar stipendijos dydžio. LR nebėra numatoma tokia diferencijuota, pagal gimusių vaikų eiliškumą bei motinos darbinį aktyvumą ar santuokinį statusą, pašalpa. Vienoda pašalpa gimus vaikui taikoma ir daugiavaikėms šeimoms ir

²⁹ *Motinytės ir vaikystės apsauga: normatyvinių aktų rinkinys.* Vilnius, 1989, p.165-166.

vienišoms motinoms ir nedirbančioms. Ta pašalpa sudaro 8 MGL (2008m. – 1010 Lt.). Jei palygintume tos pašalpos santykį su vidutiniu atlyginimu, santykis būtų LR naudai.

6 lentelė. Vidutinio darbo užmokesčio ir pašalpos vaikui gimus santykis

Laikotarpis	Vid. darbo užmokestis	Pašalpa vaikui gimus	Santykis: vid.du/pašalpa
1985 m.	190 rb.	50 rb	100% / 26,3%
1985 m.	190 rb..	100 rb. (gimus antram ir trečiam)	100% / 52,6%
2008 m.	1526,60 lt.	1010 Lt	100% / 66,16%

Išmoka vaikui. LR yra numatyta, kad šeimoms auginančioms vieną ar du vaikus, kiekvienam vaikui iki 3 metų mokama 0,75 MGL (2008m. – 97,5 Lt) išmoka per mėnesį, o nuo 3 iki 18 metų ir vyresniam, kuris mokosi dieninėje bendrojo lavinimo mokykloje skiriama 0,4 MGL dydžio (2008m. – 52 Lt). LTSR tokio tipo išmokos vaikams buvo taikomos tik daugiavaikėms šeimoms (vaikams nuo 2 iki 5 metų) ir vienišoms motinoms (vaikams iki 16 metų arba moksleiviams negaunantiems stipendijos iki 18 metų).

Išmoka privalomos tarnybos kario vaikui. Tiek LTSR, tiek LR numatyta tokio tipo išmoka. Ši išmoka yra ir buvo mokama kario vaikui jo tėvo atliekamos karinės tarnybos laikotarpiu. LTSR tai sudarė 35 rb. per mėnesį, LR – 1,5 MGL (2008 m. - 195 Lt) per mėnesį. Vidutinio darbo užmokesčio ir šios išmokos santykis būtų LTSR naudai, tačiau LR šeimos dar papildomai šalia šios išmokos gauna išmokas vaikui iki 3 metų arba iki 18 metų, kas beveik sulygina santykį.

7 lentelė. Vidutinio darbo užmokesčio ir išmokos privalomos tarnybos kario vaikui santykis

Laikotarpis	Vidutinis darbo užmokestis	Pašalpa privalomos tarnybos kario vaikui	Pašalpa privalomos tarnybos kario vaikui + išmoka vaikui iki 18 metų	Santykis
1985 m.	190 rb	35 rb.		100% / 18,42%
2008 m.	1526,6 Lt	195 Lt	247 Lt (195+52)	100% / 16,18%

LTSR buvo mokamos dar tokios pašalpos, *kaip pašalpa daugiavaikėi motinai ir pašalpa vienišai motinai*. LR įstatymuose nebevertojamos sąvokos „daugiavaikė šeima” bei „vieniša motina”. Jas pakeitė atitinkamai – „šeima, auginanti tris ir daugiau vaikų”, ir „asmuo, vienas auginantis vaiką”. Nebeliko ir tokių pašalpų. Tačiau šių, LTSR galiojusių, pašalpų esmė LR buvo pritaikyta visiems auginantiems vaikus, pvz.: išmoka vaikui, kuri dabar mokama visoms

šeimoms LTSR buvo mokama tik šioms tikslinėms grupėms. Todėl dabar aptarsiu šių dviejų grupių padėties pokyčius ir ne tik išmokų atžvilgiu.

Daugiavaikės šeimos. Ypatingai tarybinės valdžios buvo skatinama daugiavaikystė. Tam buvo plačiai naudojamos ideologinės priemonės. 1944 m. liepos 8 d. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsaku buvo įsteigti apdovanojimai³⁰:

„Motinystės medalis“ I laipsnio (išauginusioms 6 vaikus);

„Motinystės medalis“ II laipsnio (išauginusioms 5 vaikus);

„Motinos šlovės“ ordinas I laipsnio (išauginusioms 9 vaikus);

„Motinos šlovės“ ordinas II laipsnio (išauginusioms 8 vaikus);

„Motinos šlovės“ ordinas III laipsnio (išauginusioms 7 vaikus);

Motinoms, pagimdžiusioms ir išauginusioms 10 vaikų ir daugiau, buvo suteikiamas „Motinos-didvyrės“ vardas, įteikiamas „Motinos-didvyrės“ ordinas ir TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo raštas. 1944-1985 m. Motinos –didvyrės vardas buvo suteiktas 2975 motinoms, 28,8 tūkst. moterų apdovanotos „Motinos šlovės“ ordiniais, per 76 tūkst. – „Motinystės medaliais“³¹.

Daugiavaikystės ir apskritai motinystės skatinimas buvo susijęs su poreikiu didinti gyventojų skaičių, kas turėjo gausinti šalies gamybinės jėgas ir prisidėti prie liaudies gerovės kėlimo. Tačiau taip pat buvo teigiama, kad pernelyg didelis vaikų skaičius šeimoje (pvz. 10 vaikų) nėra geras reiškinys, nes labai gausiose šeimose nukenčia vaikų auklėjimas, aprūpinimas, mokslinimas, o moteriai sunku derinti visuomeninį darbą su motinos pareigomis. Tarybiniai demografai 8-ajame dešimtmetyje apskaičiavo optimalias gyventojų reprodukcijos ribas: žemutinė riba – 2,3-2,4 vaiko ištekėjusiai moteriai vaisingame amžiuje, o viršutinė riba – apytikriai 4 vaikai³². Taip pat buvo teigiama, kad vis labiau išgalėjantis mažavaikės šeimos modelis (1-2 vaikai) turi neigiamos įtakos patiems vaikams, kadangi skatina egoizmo atsiradimą, o tai savaime suprantama atsiliepia ir visuomenei. Mažavaikės šeimos išgalėjimas buvo laikomas vienu iš demografinės situacijos blogėjimo elementu, kadangi gimimų skaičiaus mažėjimas sumažina jaunimo lyginamąjį svorį bendrame gyventojų skaičiuje ir esant nepakankamam jaunimo skaičiui pradeda trūkti darbo jėgos. Šiandieninės Lietuvos problemos išlieka panašios. Dabartinis suminis gimstamumo rodiklis (vidutinis gimusiųjų skaičius, kurį moteris pagimdytų per visą savo reproduktyvų gyvenimo laikotarpį (15–49 metų amžiaus) yra nusistovėjęs ties 1,3 ir nebeužtikrina demografinės pusiausvyros ir kartų kaitos. Šiandien politikai ragina šeimas gimdyti vaikus, o daugiavaikės šeimos ir toliau minimos kaip sektinas pavyzdys, tačiau visuomenėje gana plačiai paplitusi nuostata, kad daugiavaikė šeima dažnai būna asociali. Tyrimų duomenys nėra labia grėsmingi. Remiantis namų ūkių tyrimų duomenimis, daugiavaikės, t.y. auginančios 3 ir daugiau vaikų šeimos, sudaro apie

³⁰ *Sbornik zakonov SSSR 1938-1967*. Moskva, 1968, p.413.

³¹ VAITEKŪNAS S.; ADLYS P.; ir PERKUMAS L., išnaša 7, p.107.

³² MAČĖNIENĖ. L. Penkmetis ir šeima. *Komunistas*, 1974, Nr.8 (602), p.52.

3,3% visų namų ūkių, tai būtų apie 45-50 tūkstančių šeimų visoje šalyje Daugiavaikių socialinės rizikos šeimų Lietuvoje gali būti apie 6-7 tūkstančius, t.y. apie 14% visų daugiavaikių šeimų³³.

LTSR 1944 m. įsaku buvo numatytos *daugiavaikystės pašalpos motinoms*, gimus trečiajam vaikui ir kiekvienam sekančiam. Pagal iki tol egzistavusią pašalpų mokėjimo tvarką TSRS, tokias pašalpas motinos galėjo gauti gimus tik septintajam ir kiekvienam sekančiam vaikui. Po 1981 m. nutarimo, pašalpos daugiavaikėms motinoms buvo pradėdamos mokėti gimus ketvirtam, o ne kaip anksčiau trečiam vaikui. LR daugiavaikė šeima vėl laikoma, kaip ir pagal 1944 m. įsaką, šeima auginanti 3 ir daugiau vaikų. LTSR išmokos gimus vaikui, daugiavaikėje šeimoje buvo didesnės nei kitoms šeimoms ir diferencijuojamos, t.y. didinamos, gimstant naujam vaikui. Kaip jau buvo minėta, LR išmoka vaikui gimus visiem yra vienoda. LTSR buvo numatytos išmokos vaikui (vaiko pinigai) daugiavaikėse šeimose, kurios nebuvo taikomos kitoms šeimoms, tačiau jos turėjo būti mokamos tik nuo antrųjų vaiko gyvenimo metų iki kol jam sueis penkeri ir lyginant su vidutiniu darbo užmokesčiu buvo mažos. Tuo tarpu LR yra numatoma, kad šeimose auginančiose tris ir daugiau vaikų kiekvienam vaikui iki 3 metų skiriama 1,1 MGL (2008m. – 143 Lt) dydžio išmoka per mėnesį, o nuo 3 iki 18 metų ir vyresniems, besimokantiems dieninėje bendrojo lavinimo mokykloje, profesinės, aukštesniosios, ar aukštosios mokyklos dieniniame skyriuje, bet ne ilgiau kaip iki 24 metų, skiriama 0,4 MGL (2008m. – 52 Lt) dydžio išmoka permėnesį. Lyginant su vidutiniu darbo užmokesčiu šios išmokos taip pat mažos.

Nepaisant pratestų išmokų už vaikus ypatingai radikalių teigiamų permainų daugiavaikių šeimų gyvenime LR, lyginant su LTSR, nepastebima.

8 lentelė. Vidutinio darbo užmokesčio ir išmokos vaikui daugiavaikėje šeimoje (šeimoje auginančioje tris ir daugiau vaikų) santykis

Išmoka	Dydis	Santykis su vidutiniu darbo užmokesčiu (DU/išmoka)
LTSR išmoka vaikui nuo 2 iki 5 metų motinoms, turinčioms 3 vaikus ir pagimdžiusioms ketvirtą vaiką (tai mažiausia išmoka)(1985m.)	4 rb	100% / 2,10%
LTSR išmoka vaikui nuo 2 iki 5 metų motinoms, turinčioms 10 vaikų ir pagimdžiusioms kiekvieną sekantį vaiką (tai didžiausia išmoka)(1985m.)	15 rb	100% / 7,89%
LR išmoka vaikui iki 3 metų (2008m.)	143 Lt	100% / 9,37%

³³ Šiandien skursta daugiau nei trečdalis Lietuvos daugiavaikių šeimų [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008 m. banadžio 2 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.skurdas.lt/lt/news.php?start1=90&news_id=167&comment=>.

Išmoka	Dydis	Santykis su vidutiniu darbo užmokesčiu (DU/išmoka)
LR išmoka vaikui nuo 3 iki 18 (2008m.)	52 Lt	100% / 3,4%

8 lentelės tęsinys.

Kaip materialinę paramą daugiavaikėms šeimoms LR galima traktuoti didesnę NPD, taikomą daugiavaikėms šeimoms, kuris sudaro 430 Lt, be to, už ketvirtą ir kiekvieną paskesnę NPD didinamas 46 Lt. LTSR kažkokios išskirtinės, tik daugiavaikėms šeimoms numatomos pajamų mokesčio lengvatos nebuvo taikomos. Buvo numatyta, kad darbininkams, tarnautojams ir kitiems apmokestinimo atžvilgiu jiems prilygintiems piliečiams, išlaikantiems 4 ir daugiau žmonių, pajamų mokestis sumažinamas 30%³⁴.

Tiek LTSR, tiek ir LR taip pat buvo ir yra taikomas 50% mažesnis mokestis už vaikų darželį.

Vienišos motinos. LTSR egzistavo pašalpos vienišoms motinoms. Pagal 1944 m. įsaką buvo nustatytos tokios pašalpos: 5 rb. kas mėnesį auginant vieną vaiką, 7,5 rb. – auginant du vaikus, 10 rb. – auginant tris ir daugiau vaikų. 1981 m. buvo nustatyta, kad pašalpa vienišai motinai mokama, kol vaikui sueis 16 metų (besimokančiam – iki 18 metų). Ji sudarė 20 rublių per mėnesį už kiekvieną vaiką. Vienišoms motinoms, turinčioms tris ir daugiau vaikų pašalpa turėjo būti mokama nepriklausomai nuo to, kad jos gauna daugiavaikystės pašalpą. LR tokios vienišos motinos pašalpos yra atsisakyta, kaip ir „vienišos motinos“ sąvokos teisės aktuose. Ją pakeitė „asmuo, vienas auginantis vaikus“. Dabar vienišoms motinoms taikomos tokios lengvatos:

- 50% mažesnis mokestis už vaikų darželį. Ši lengvata buvo taikyta ir LTSR.
- Didesnis NPD, kuris sudaro 335 Lt ir už antrą ir paskesnę vaiką NPD dar didinamas 53 Lt. LTSR tokios išskirtinės pajamų mokesčio lengvatos vienišoms motinoms nebuvo numatytos.
- Minimalios atostogos 35 kalendorines dienas. LTSR tokia lengvata taip pat nebuvo numatyta.

LR teisės aktuose įtvirtinus tik sąvoką „asmuo, vienas auginantis vaikus“ ir išsiskyrusi moteris, kurios vaikui buvęs vyras moka alimentus, ir tokiu būdu ji gauna didesnes pajamas, ir vieniša motina, kuri tokių papildomų pajamų negauna, patenka į vieną kategoriją. Tokia padėtis buvo ir LTSR, nes ir tuomet realybėje nesantuokiniam vaikui mokama pašalpa buvo mažesnė, nei ta suma, kuri galėjo būti išieškota iš tėvo alimentų pavidalu, esant, pavyzdžiui, vidutiniam atlyginimui 190 rb (1985 m.) vaikui priteisti alimentai galėjo sudaryti apie 50 rb. (25% nuo atlyginimo), tuo

³⁴ *Motinstės ir vaikystės apsauga: normatyvinių aktų rinkinys.* Vilnius, 1989, p.199.

tarpu kai pašalpa nesantuokiniam vaikui sudarė tik 20 rb. Tai gi, kaip ir daugiavaikių šeimų atveju, vienišų motinų atžvilgiu radikalių teigiamų permainų neįvyko.

2) Pašalpos:

Pašalpos socialiai remtinoms šeimoms. LTSR nuo 1974 m. įsigaliojo Pašalpų mažai aprūpinamų šeimų vaikams skyrimo ir mokėjimo nuostatai, pagal kuriuos šias pašalpas turėjo teisę gauti šeimos, kurių vidutinės bendrosios pajamos šeimos nariui buvo ne didesnės kaip 50 rb. Pašalpa, kurią sudarė 12 rb., turėjo būti skiriama kalendoriniams metams, bet ne ilgiau kaip vaikui sukaks 8 metai. Pašalpa vaikams buvo mokama ne daugiau kaip 3 mėnesius iš eilės. Kaip šios pašalpos pratęsimą galima traktuoti LR pinigine socialinę paramą nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims. Šios paramos tikslinė grupė LR, skirtingai nei LTSR, apima visą šeimą, o ne tik vaikus, ir apima ne tik pinigine pašalpa, bet ir kompensacijas už šildymą, karštą ir šaltą vandenį. Kaip ir LTSR, pinigine pašalpa LR skiriama 3 mėnesiams. Pažymėtina, kad LTSR, ypatingai akcentuojant darbo svarbą, skiriant pašalpa buvo labia aiškiai išreikšta nuostata, kad šeimoms, kuriose abu darbingi tėvai nedirba, pašalpa vaikams neskiriama. Ši nuostata negaliojo besimokantiems aukštosiose ir specialiose vidurinėse mokyklose, kadru rengimo mokyklose ir kursuose, aspirantams. LR tokia nuostata nėra išreikšta.

3) Pensijos:

Personalinės (LR – Valstybinės) pensijos. LTSR buvo nustatyta, kad moterims, turinčioms Motinos-didvyrės vardą (pagimdžiusios ir išauginusios 10 vaikų ir daugiau), gerai išauklėjusioms savo vaikus ir sulaukusioms pensinio amžiaus arba tapusioms invalidėmis, suteikiamos personalinės pensijos iki 60 rb. per mėnesį, arba didesnės, atsižvelgiant į kitus jų nuopelnus. LR iki 2005 m. antrojo laipsnio valstybinės pensijos taip pat buvo mokamos motinoms, pagimdžiusioms, išauginusioms ir gerai išauklėjusioms 10 ir daugiau vaikų. Nuo 2005 m. sausio 1 d. šios pensijos jau buvo pradėtos mokėti motinoms, pagimdžiusioms, išauginusioms ir gerai išauklėjusioms 7 ir daugiau vaikų. Nuo 2008 m. sausio 1 d. valstybinė pensija sudaro 400 Lt.

Šalpos pensijos. LR papildomai dar yra įvestos šalpos pensijos. Jos skiriamos tėvams, globėjams ar rūpintojams, kurie ne mažiau kaip 15 metų slaugė namuose neįgaliuosius, netekusiems 75-100% darbingumo – 1,5 bazinės pensijos (2008m. – 474 Lt), bei netekusiems 60-70% darbingumo arba sukakusiems senatvės pensijos amžių – 1 bazinė pensija (2008m. – 316 Lt). Tokios pensijos taip pat numatytos motinoms pagimdžiusioms ir išauginusioms iki 8 metų 5 ir daugiau vaikų ir netekusiems 75-100% darbingumo – 1,5 bazinės pensijos (2008m. – 474 Lt), netekusiems 60-70% darbingumo arba sukakusiems senatvės pensijos amžių – 1 bazinė pensija (2008m. – 316 Lt). Dar yra numatyta šalpos kompensacija, kurios dydis yra 1,5 bazinės pensijos (2008m. – 474 Lt). Ši kompensacija skiriama tėvams (įtėviams), kurie iki 1995 m. sausio 1 d. ne

mažiau kaip 10 metų slaugė namuose neįgalius vaikus, bei motinoms, kurios iki 1995 m. sausio 1d. pagimdė 5 ir daugiau vaikų ir išaugino juos iki 8 metų, sukakusiems penkeriais metais mažesni už senatvės pensijos amžių arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais.

Maitintojo netekimo (LR – Našlių ir našlaičių) pensijos. LTSR egzistavo Maitintojo netekimo pensija, kuri buvo skiriama mirusiojo šeimos nariams, kurie buvo jo išlaikomi. Kaip analogišką šiai pensijai LR galima laikyti Našlių ir našlaičių pensiją, kuri iki 1995 m. dar buvo vadinama Maitintojo netekimo pensija. Taip pat kaip išvestinę iš Maitintojo netekimo pensijos, galima laikyti ir LR atsiradusią Šalpos našlaičių pensiją.

Labai svarbus aspektas, šių skirtingais laikotarpiais egzistavusių pensijų, yra maitintojo socialinio draudimo stažas, kuris įtakojo pensiją. LR yra numatyta, kad teisę į našlių ir našlaičių pensiją turi mirusiojo (arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu ar nežinia kur esančiu) asmens, drausto valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, sutuoktinis bei vaikai (įvaikiai), jei miręs asmuo buvo įgijęs įstatymo reikalaujamą valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo netekto darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidumo) arba senatvės pensijai gauti. Skiriant našlių pensijas už asmenis, mirusius iki 1991-06-01, dokumentų apie mirusio asmens stažą nereikalaujama. Asmenų, kurie neturėjo reikalaujamo valstybinio socialinio draudimo stažo, vaikams numatytos šalpos našlaičių pensijos (0,5 bazinės pensijos dydžio kiekvienam vaikui). Tuo tarpu LTSR laikotarpiu, Maitintojo netekimo pensijos buvo diferencijuojamos kitu principu:

1. Buvo išskiriamos pensijos asmenų, mirusių nuo nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos, šeimoms. Jos skiriamos neatsižvelgiant į maitintojo darbo stažą.
2. Pensijos asmenų, mirusių nuo bendro susirgimo ar suluošinimo nesusijusio su darbine veikla. Skiriamos, jei maitintojas turėjo stažą, kuris jam būtų reikalingas skiriant invalidumo pensiją.
3. Karių šeimoms, nepriklausomai nuo karinės tarnybos trukmės ar kario pirminio darbo.
4. Nedarbusių darbininkais ir tarnautojais (moksleiviai, aspirantai, klinikų ordinatoriai) šeimoms pensijos skiriamos tais pačiais pagrindais, kaip būtų skiriamos invalidumo pensijos nurodytiems asmenims.

LTSR Maitintojo netekimo pensija apėmė didesnę ratą asmenų, kurie turėjo teisę ją gauti nei LR Našlių ir našlaičių pensija. Šią pensiją LTSR galėjo gauti mirusiojo (arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu arba nežinia kur esančiu) vaikai, broliai, seserys, anūikai, nesukakę 16 metų (moksleiviai – 18) arba vyresni, jei jie tapo invalidais, nesukakę 16 metų (moksleiviai – 18), o taip pat broliai, seserys ir anūikai, jei jie neturėjo darbingų tėvų. Teisę taip pat turėjo tėvas, motina, žmona, vyras, jei jie buvo sulaukę senatvės amžiaus (vyras – 60 metų, moteris – 55 metai) arba

buvo invalidai. Viena svarbiausių sąlygų – šie asmenys turėjo būti mirusiojo išlaikytiniais, kas reiškė, kad jie buvo jo pilnai išlaikomi arba gaudavo iš jo paramą, kuri jiems buvo nuolatinis ir pagrindinis pragyvenimo lėšų šaltinis. LR teisę į Našlių ir našlaičių pensiją turi tik mirusiojo (arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu arba nežinia kur esančiu) vyras (našlys), žmona (našlė), sukakę senatvės pensijos amžių arba pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (invalidais), mirusiojo vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni jei jie pripažinti neįgaliaisiais iki 18 metų ir jei nuo 18 metų nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi (invalidai). LTSR buvo numatyta, kad pensija, paskirta mirusiojo sutuoktiniui, išlaikoma ir iš naujo susituokus, tuo tarpu kai LR iš naujo susituokus paskirta pensija nebemokama. LTSR buvo taip pat numatytos tam tikros lengvatos ir didesnės maitintojo netekimo pensijos, jei asmuo mirė dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos. Tokios lengvatos nėra numatytos LR.

4) Socialinės paslaugos:

LTSR buvo tik užuomazgos socialinės pagalbos ir socialinių paslaugų teikimo. 5-6 dešimtmetyje buvo bandyta teikti, kaip mes dabar suprantame, socialinę pagalbą moterims. Tai socialinių-teisinių kabinetų vaikla³⁵, kuri nuo 1954 m. Tarybų Lietuvoje buvo nutraukta. Šie kabinetai buvo organizuojami prie ligoninių ir kitų sveikatos apsaugos įstaigų. Juose buvo teikiama juridinė pagalba motinoms išieškant alimentus, išrūpinant valstybinę daugiavaikės motinos pašalpą, pensiją, nėštumo ir gimdymo pašalpą ir pan. Šių kabinetų atstovai dalyvaudavo priemonėse, kuriomis buvo siekiama laiku suteikti paramos reikalingoms nėščioms moterims ir motinoms su vaikais reikalingą materialinę paramą, pagerinti buto sąlygas, patalpinti vaikus į ugdymo įstaigas, kovoti su vaikų nepriežiūra. Nuo 1954 m., ryšium su etatų mažinimu, socialinių-teisinių kabinetų funkcijos buvo perduotos gydymo-profilaktikos įstaigoms. Šių įstaigų darbuotojams tai buvo šalutinė pareiga, jiems trūko žinių, todėl kvalifikuotos pagalbos motinoms teikti jie negalėjo. Nuo septintojo dešimtmečio šeimoms buvo pradėta teikti konsultacinę, psichologinę pagalbą, siekiant padėti išspręsti nesutarimus, užkirsti kelią šeimos iširimui. Nuo 1969 m. pradėti steigti Psich higienos bei šeimos santykių kabinetai, kurie veikė penkiuose didžiausiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje ir Šiauliuose. 1979 m. juose apsilankė apie 17 tūkst. žmonių. Šiuose kabinetuose buvo konsultuojama įvairiais šeimyninio gyvenimo klausimais, padedama spręsti šeimyninius konfliktus, teikiamos konsultacijos prieš vedybas bei medicininės-psichologinės konsultacijos vaikų, ypač paauglių, auklėjimo klausimais. Nuo aštuntojo dešimtmečio pradedamos steigti psichologinės tarnybos prie metrikacijos skyrių, teikiančios pagalbą besiskiriančioms šeimoms. Nuo devinto dešimtmečio buvo pradėjęs veikti pasitikėjimo telefonas, kuriuo konsultacijas visą parą teikė psichologai. Jų uždaviniu buvo laikoma padėti žmonėms įveikti

³⁵ Žiurlys, A. *Valstybinė motinos ir vaiko interesų apsauga Tarybų Sąjungoje*. Vilnius, 1959, p.92-94.

psichologinius trūkumus, silpnybes, atskleisti jų vidinius rezervus, padedančius priimti tinkamą sprendimą³⁶.

Lyginant su LTSR, dabar LR socialinių paslaugų tinklas yra išplėtotas. Nors žinoma egzistuoja ir daug problemų, pavyzdžiui: atsakomybės neatitinkantis socialinių darbuotojų atlyginimas, veiklos metodikos problemos. Lietuvoje yra 10 apskričių, kuriose yra įstaigos teikiančios socialines paslaugas. Galima būtų paminėti keletą: *socialinės paramos skyriai ir socialinių paslaugų centrai* prie savivaldybių, teikiantys ne tik išmokas, bet ir socialines paslaugas, *paslaugų namuose tarnybos*, teikiančios pagalbos namuose paslaugas asmenims negalintiems tinkamai pasirūpinti savimi buityje, *nakvynės namai, dienos centrai įvairioms tikslinėms grupėms, šeimos centrai* ir t.t.

5) Būsto įsigyjimo lengvatos:

Paramos šeimai tipu galima laikyti ir valstybės vykdomą būsto politiką, kadangi gyvenamojo ploto klausimas visada buvo aktualus, ir ypač šeimoms auginančioms vaikus.

Gyvenamojo ploto suteikimas. LTSR piliečiams, kuriems reikėjo gerinti būsto sąlygas buvo numatytas gyvenamųjų patalpų suteikimas, pagal tuo metu galiojusius Gyvenamųjų patalpų suteikimo Lietuvos TSR nuostatus. Kaip analogišką šiai priemonei LR galima laikyti savivaldybių socialinio būsto nuomą. Skirtumas tas, kad LTSR šis būstas buvo suteikiamas, o LR – nuomojamas. Tiek LTSR, tiek LR yra ir buvo numatyta, kad teisę į tokio būsto gavimą turi asmenys neturintys nuosavo būsto ar turimo būsto naudingas plotas, tenkantis vienam šeimos nariui yra mažesnis: LTSR – nei 5m², o LR – mažesnis nei 10m². LTSR dar papildomai buvo numatytas sąrašas asmenų, galinčių gauti būstą be eilės, sąrašas asmenų, galinčių gauti būstą pirmumo teise. Į šiuos sąrašus tarp kitų nusipelnusių valstybei asmenų buvo įtrauktos daugiavaikės šeimos, vienišos motinos, našlaičiai ir likę be tėvų globos, invalidai, taip pat buvo sudaromas bendras sąrašas. LR taip pat numatytas panašių sąrašų sudarymas, t.y. sudaromi tokie atskiri sąrašai: jaunų šeimų, šeimų auginančių tris ir daugiau vaikų, našlaičių ir likusių be tėvų globos asmenų, neįgalių asmenų (šeimų), socialinio būsto nuomininkų, turinčių teisę į būsto sąlygų gerinimą ir bendras sąrašas. Šių sąrašų prioritetus nustato savivaldybės vykdomoji institucija. Tiek LTSR, tiek LR numatyta, kad būstas be eilės gali būti suteiktas asmenims, netekusiems būsto dėl stichinės nelaimės. Tiek pagal LTSR, tiek pagal LR įstatymus šeimai gaunant būsto lengvatas atstovauja tik vienas asmuo.

Kreditų būstui įsigyti lengvatos. LTSR nuo devintojo dešimtmečio įmonėms, organizacijoms ir kolūkiams iš socialinių-kultūrinių priemonių ir gyvenamųjų namų statybos fondo ir kitų lėšų, skirtų šiam reikalui, buvo leidžiama teikti vienam iš sutuoktinių iki 30 metų amžiaus, išdirbusiam toje įmonėje, organizacijoje ar kolūkyje ne trumpiau kaip dvejus metus ir gerai dirbančiam, beprocentinę paskolą gyvenamajam namui statyti, kapitaliai remontuoti ar rekonstruoti,

³⁶ VAITEKŪNAS S.; ADLYS P.; ir PERKUMAS L., išnaša 7, p.122-123.

įnešti stojamąjį mokestį gyvenamųjų namų statybos kooperatyvui arba ūkiškai įsikurti – iki 1500 rb., nustatant jos padengimo terminą iki 8 metų. Paskola galėjo būti teikiama, jei šeimoje buvo ne mažiau kaip vienas vaikas. Po paskolos gavimo gimus antram vaikui turėjo būti įskaitoma į jos padengimą 200 rb. ir gimus trečiam – 300 rb.

LR pagal Lietuvos Respublikos Valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti bei daugiabučiams namams modernizuoti įstatymą asmenims (šeimoms), turintiems teisę į valstybės remiamus kreditus būstui įsigyti valstybės parama teikiama mokant iš valstybės biudžeto lėšų būsto kredito draudimo įmokas ar jų dalį, teikiant subsidijas būsto kredito daliai padengti. Teisę gauti būsto kredito subsidijas turi pilnamečiai našlaičiai, iki jiems sukaks 35 metai, arba asmenys pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais arba, kurie sukakę senatvės amžių ir jiems nustatyta specialių poreikių tenkinimo reikmė arba šeimos, kurių sudėtyje yra tokie asmenys. Jiems padengiama 20% suteikto kredito (ar kredito likučio) sumos. Taip pat teisę turi šeimos auginančios 3 ir daugiau vaikų, jaunos šeimos (šeima, kurioje kiekvienas iš sutuoktinių yra ne vyresnis kaip 35 metų, taip pat šeima, kurioje motina arba tėvas vieni augina vieną ar daugiau vaikų (įvaikių) ir yra ne vyresni kaip 35 metų) auginančios 1 ar daugiau vaikų, ir šeimos, kuriose vienas iš tėvų miręs. Jiems padengiama 10% suteikto kredito (ar kredito likučio) sumos.

6) Darbinės veiklos lengvatos:

Tiek LTSR, tiek LR darbo kodeksuose (toliau DK) buvo ir yra numatytos tos pačios lengvatos šeimoms, auginančioms vaikus. Jei LTSR kodekse apsaugos nuostatos taikomos tik moters atžvilgiu, tai LR darbo kodekse apsauginės nuostatos taikomos jau ne tik nėščioms, neseniai pagimdžiusioms, krūtimi maitinančioms moterims, bet ir visiems darbuotojams auginantiems vaikus iki 3 metų, vieniems auginantiems vaikus iki 14 metų ar neįgalų vaiką iki 18 metų.

Tiek LTSR, tiek LR DK draudžiama atsisakyti priimti į darbą ir mažinti atlyginimą dėl motyvų susijusių su nėštumu ar kūdikio maitinimu.

Tiek LTSR, tiek LR darbo kodeksuose draudžiama nutraukti darbo sutartis darbdavio (LTSR – administracijos) iniciatyva su nėščiosiomis ir žindančiomis moterimis. LTSR tai galima buvo padaryti tik tuomet, kai įmonė likviduojama, tačiau tokiu atveju nėščiosios ir motinos, turinčios vaikus iki 1,5 metų, turėjo būti būtinai įdarbinamos. Ši nuostata galiojo jei jos buvo atleidžiamos ir pasibaigus terminuotai darbo sutarčiai. LR DK yra numatoma, kad darbo sutartį su darbuotojais, auginančiais vaikus iki 14 m. galima nutraukti tik ypatingais atvejais (pvz.: įmonė likviduojama), su darbuotojais auginančiais vaikus iki 3 metų darbo sutartis iš viso negali būti nutraukiama, jei nėra darbuotojo kaltės.

Abiejuose DK yra numatoma pirmenybė šeimoms turintiems darbuotojams būti paliktiems darbo vietose vykstant etatų mažinimui.

Tiek LTSR, tiek LR DK viršvalandiniai ir naktiniai darbai yra draudžiami (išskyrus tam tikras išimtis). LR DK yra numatyta, kad šie apsaugomi asmenys gali būti skiriami tokiems darbams, bet tik esant jų sutikimui. LTSR DK buvo numatyta, kad nėščios moterys ir auginančios vaikus iki 2 metų gali būti skiriamos naktiniams darbams tik kai tam tikrose ūkio šakose tai būtina, ir tai tik kaip laikina priemonė. Viršvalandiniams darbams buvo galima skirti tik moteris auginančias vaikus nuo 2 iki 8 metų amžiaus, tačiau tik jų sutikimu.

Tiek LTSR, tiek LR DK numatyta galimybė dirbti ne visą darbo laiką, kuris apmokamas proporcingai dirbtam laikui arba atliktam darbui. Abiejuose kodeksuose šios nuostatos taikomos nėščioms, žindančioms, neseniai pagimdžiusioms (auginančioms vaiką iki 1 metų), slaugančiom sergantį šeimos narį moterims. Pagal LTSR kodeksą šia teise dar gali pasinaudoti moterys, auginančios vaikus iki 8 metų, o pagal LR DK – darbuotojai, auginantys vaiką iki 3 metų, vieni auginantys vaiką iki 14 metų arba neįgalų vaiką iki 18 metų.

Abiejuose kodeksuose draudžiama skirti moteris sunkiems darbams ir darbams kenksmingomis sąlygomis. Esminis skirtumas tas, kad LTSR DK šios nuostatos taikomos visoms moterims, o LR DK – nėščioms, neseniai pagimdžiusioms ir krūtimi maitinančioms.

Kaip darbo palengvinimas tiek LTSR, tiek LR darbo kodeksuose numatytos krūtimi maitinančioms motinoms pertraukos kūdikiui maitinti.

7) Atostogos:

Kasmetinės atostogos. LR darbo kodekse (toliau DK) yra numatyta, kad darbuotojams, vieniems auginantems vaiką iki 14 metų arba neįgalų vaiką iki 18 metų, kasmetinės minimalios atostogos sudaro 35 kalendorines dienas (įprastos – 28 kalendorinės dienos). LTSR DK tokia lengvata nebuvo numatyta. Abiejuose kodeksuose buvo ir yra numatyta galimybė gauti kasmetines atostogas anksčiau (LR – anksčiau nei po 6 mėn. nepertaukiamo darbo, LTSR – anksčiau nei po 11 mėn. nepertraukiamo darbo), nei tai numatyta įstatyme moterims prieš nėštumo ir gimdymo atostogas ir iš karto po jų.

Papildomas poilsis. LR DK yra numatyta, kad darbuotojams, auginantems neįgalų vaiką iki 18 metų, arba 2 vaikus iki 12 metų suteikiama papildoma 1 poilsio diena per mėnesį, o auginantems 3 ir daugiau vaikų iki 12 metų – 2 poilsio dienos per mėnesį. Tuo tarpu LTSR DK buvo numatyta dirbančioms moterims, auginančioms 2 ir daugiau vaikų iki 12 metų amžiaus, tik 3 papildomo poilsio darbo dienos per metus.

Neapmokamos atostogos. LTSR DK, skirtingai nuo LR DK, neapmokamų atostogų skyrimo atvejai nėra tiksliai apibrėžiami, teisė šias atostogas gauti buvo suteikiama visiems darbuotojams esant pagrįstoms šeimyninėms ir kitoms svarbioms priežastims.

Nėštumo ir gimdymo atostogos. LTSR darbo kodekse buvo numatytos nėštumo ir gimdymo atostogos, kurias sudarė 56 kalendorinės dienos iki gimdymo ir 56 kalendorinės dienos

(esant komplikuotam gimdymui, ar gimus 2 ir daugiau vaikų – 70 kalendorinių dienų) po gimdymo. LR darbo kodekse yra numatytos nėštumo ir gimdymo atostogos, kurias sudaro 70 kalendorinių dienų iki gimdymo ir 56 kalendorinės dienos (esant komplikuotam gimdymui, ar gimus 2 ir daugiau vaikų – 70 kalendorinių dienų) po gimdymo. Įvaikinus naujagimius, LTSR atostogos buvo suteikiamos iki kol vaikui sueis 56 dienos, LR – iki kol vaikui sueis 70 dienų.

LTSR šių atostogų metu buvo mokama *nėštumo ir gimdymo pašalpa* viso darbo užmokesčio dydžio. Tokio pat dydžio pašalpa numatyta ir LR. LR dar papildomai yra numatyta, kad motinystės pašalpa (LTSR – nėštumo ir gimdymo) gali būti didinama atsižvelgiant į gimusių vaikų skaičių (gimus dvinukams – du kartus, trinukams – tris kartus ir t.t.). Tai nebuvo numatyta LTSR.

Igyvendinant lygių lyčių galimybių nuostatas LR yra įvestos *tėvystės atostogos*, kurios gali būti suteikiamos nuo vaiko gimimo iki kol vaikui sukaks 1 mėnuo. Jų metu mokama *tėvystės pašalpa*, kurios dydis yra 100% pašalpos gavėjo kompensuojamo darbo užmokesčio.

Atostogos vaikui prižiūrėti. LTSR nuo 1981 m. buvo numatytos dalinai apmokamos atostogos iki vaikui sueis 1 metai. Atostogų vaikui prižiūrėti iki jam sukaks vieneri metai laikotarpiu dirbančioms motinoms, turinčioms ne mažesnę kaip 1 metų bendrą darbo stažą, taip pat moterims, kurios mokėsi atsitraukusios nuo darbo, pašalpa buvo numatyta 35 rb. mėnesiui. Moteriai jos pareiškimu galėjo būti duodamos papildomos nemokamos atostogos iki vaikui sueis pusantrų metų, nenutrūkstant darbo stažui. 1989 m. kovo 22 d. Lietuvos TSR AT Prezidiumo įsaku buvo numatyta suteikti iš dalies apmokamas atostogas jau iki kol vaikui sueis 1,5 metų amžiaus ir neapmokamas – iki sueis 3 metai, iki vaikui sueis vieneri metai mokėti 50 rb. per mėnesį, nuo 1 metų iki 1,5 metų – 35 rb. per mėnesį. Buvo numatyta 70 rb. per mėnesį pašalpa motinoms, auginančioms namuose vaiką invalidą, iki kol pastarajam sueis 16 metų.

LR atostogos vaikui prižiūrėti iki kol jam sueis 3 metai gali būti suteikiamos pagal šeimos pasirinkimą motinai, tėvui, senelei, seneliui ar kitiems giminaičiams, faktiškai auginantiems vaiką. LTSR toks pasirinkimas nebuvo numatytas. Šių atostogų metu mokama motinystės (tėvystės) pašalpa, kuri sudaro iki kol vaikui sueis 1 metai - 100% pašalpos gavėjo kompensuojamo darbo užmokesčio, o iki kol vaikui sueis 2 metai - 85%.

1.2. Moteris – lygiateisė visuomenės narė

Yra teigiama, kad valstybė tuo stipresnė, kuo visapusiškiau išnaudoja abiejų lyčių intelektualinį bei ekonominį potencialą. Tačiau norint panaudoti abiejų lyčių potencialą išskyla du uždaviniai:

- pirmoji užduotis - sukaupti tas galimybes, t.y. suteikti visavertį išsilavinimą abiejų lyčių atstovams,

- antroji užduotis – jas panaudoti, t.y. garantuoti pilnavertį moters dalyvavimą darbo rinkoje.

Tiek LTSR, tiek LR įstatymuose buvo ir yra įtvirtinta nuostata, kad moterys ir vyrai naudojami vienodomis taisyklėmis į mokslą. Tiek analizuojant LTSR, tiek LR duomenis negalima išvelgti ryškaus skirtumo tarp vyrų ir moterų išsilavinimo, tai yra vienas iš moterų lygiateisiškumo rodiklių.

9 lentelė. Vyrų ir moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą santykis 1959 – 2001 m.

Metai	Gyventojų kategorija	Turinčių aukštąjį išsilavinimą skaičius 1000 gyventojų	
		Vyrai	Moterys
1959	Visi gyventojai nuo 10m.ir vyresni	19	14
1970		38	32
1979		63	59
1989		95	99
2001		115	135

Šaltinis: Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida [interaktyvus]. [Vilnius]: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006, p.30-31 [žiūrėta 2008 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/uploads/42_Lietuvos_gyventojai.pdf?PHPSESSID=>>.

Kaip matosi iš lentelės LTSR laikotarpiu daugiau vyrų turėjo aukštąjį išsilavinimą. Atgavus nepriklausomybę šis santykis persivertė moterų naudai.

Vienas iš moterų lygiateisiškumo rodiklių – lygiavertis dalyvavimas darbo rinkoje. Tačiau tam, kad moterys galėtų vienodai su vyrais dalyvauti darbo rinkoje, reikia sudaryti kuo palankesnes sąlygas darbo ir šeimos pareigų derinimui. Socialinių mokslų daktarės G.Purvaneckienės teigimu, visiškas ir visavertis moterų dalyvavimas darbo rinkoje³⁷:

- stiprina valstybę ekonomiškai ir intelektualiai (pilnai išnaudojamos abiejų lyčių galimybės),
- didina gimstamumą (Šiaurės Europos šalys besiorientuodamos į dviejų dirbančiųjų šeimą sustabdė gimstamumo mažėjimą ir palaiko gana aukštą jo lygį lyginant su Vakarų Europos šalimis),
- stiprina pensinio draudimo sistemą (tai ypač aktualu vykstant visuomenės senėjimui, kai dalyvaujančių darbo rinkoje skaičius mažėja ir valstybės susiduria su pensijų problemomis);
- mažina socialinių pašalpų gavėjų ratą (visuomenei yra palanku kai yra kuo mažiau pašalpų gavėjų).

³⁷ PURVANECKIENĖ, Giedrė. Darbo ir šeimos pareigų derinimas [interaktyvus]. [Žiūrėta 2006m. spalio 20d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.seimairdarbas.lt/files/Darbo%20ir%20seimos%20pareigu%20derinimas%20straipsnis.doc>>.

Didžiausią patirtį sudarant sąlygas derinti darbą ir šeimą turi Šiaurės Europos šalys. Šiaurės šalys turi savo paramos šeimai modelį, kuris remiasi būtent sąlygų šeimos ir darbo pareigoms derinti sudarymu. Šis modelis remiasi tokiais pagrindiniais principais:

- ilgos vaiko priežiūros atostogos, kompensuojamos didžiaja uždarbio dalimi (pvz.: pagal Europos Sąjungos direktyvas, turi būti garantuojama ne mažiau kaip 14 savaičių nepertraukiamų motinystės atostogų iki ir po gimdymo, o tarp Europos šalių apmokamos atostogos vaikui prižiūrėti iki 1 metų laikomos ilgomis),
- visiškas aprūpinimas kokybiška visuomenine vaikų priežiūra,
- lyčių lygybė (pvz. abiejų lyčių vienoda teisė į motinystės (tėvystės) atostogas.),
- universalios išmokos (tai išmokos, kurias pilietybės pagrindu gauna visos šeimos kiekvienam vaikui iki kol vaikui sueis tam tikras amžius, jos neskatina nedirbti ir pereiti į pašalpų gavėjų ratą).

LTSR buvo išskiriami tokie pagrindiniai moters vaidmenys visuomenėje: rūpestinga motina ir namų šeimininkė, gera darbuotoja, aktyvi visuomenininkė. Buvo teigiama, kad moters dalyvavimas bendrame gamybiniame darbe yra svarbus dvasinio tobulėjimo ir vystymosi faktorius, jos pilietinio ir politinio sąmoningumo vystymosi pagrindas. Gamybinė ir visuomeninė veikla turėjo plėsti moters akiratį, suteikti jai ekonominę nepriklausomybę, didinti prestižą tiek visuomenėje, tiek šeimoje. Nuomonės dėl moters dalyvavimo darbo rinkoje reikšmės LR išlieka panašios.

Motinystės ir vaiko priežiūros atostogos. Tiek LTSR, tiek LR numatytos pakankamai ilgos motinystės ir vaiko priežiūros atostogos. LTSR moterims buvo suteikiamos apmokamos 112 kalendorinių dienų (16 savaičių) nėštumo ir gimdymo atostogos ir dalinai apmokamos vaiko auginimo atostogos, kol jam sueis 1 metai ir neapmokamos iki 1,5 metų. LR motinystės atostogos prailgintos iki 126 kalendorinių dienų (18 savaičių), suteikiamos vaiko priežiūros atostogos pilnai apmokamos iki 1 metų ir dalinai iki 2 metų. LTSR teigiant moters lygiateisiškumą, tuo pačiu nebuvo įgyvendinta galimybė dalintis su vyru vaiko priežiūra. Pavyzdžiui, kalbant apie vaiko priežiūros atostogas, sergančio vaiko slaugymą, nebuvo numatyta galimybė tokias atostogas ir laisvadienius vietoj moters suteikti vyrui. Tik nuo 1985 m buvo numatyta galimybė vyrams, ir tik vienišiams, turintiems du ir daugiau vaikų iki 12 metų amžiaus, pasinaudoti tomis atostogų lengvatomis, kurios buvo numatytos moterims 1981 m. nutarimu. (Plačiau skyriuje „Moteris – motina“)

Visuomeninė vaikų priežiūra. LTSR laikotarpiu buvo gana platus ikimokyklinio ugdymo, bei vaikų užimtumu besirūpinančių įstaigų tinklas, kuris sudarė palankias sąlygas moterims įsitraukti į visuomeninį gyvenimą. 9-ame dešimtmetyje Lietuvos TSR veikė apie 1500

ikimokyklinių įstaigų, kurias lankė apie 190 tūkst. vaikų³⁸. Atgavus nepriklausomybę ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius mažėjo. (Plačiau skyriuje “Šeima ir ugdymo įstaigos”)

Universalios išmokos. LTSR piniginės išmokos daugiausia buvo skirtos, taip dabar vadinamoms, rizikos šeimoms. Tai daugiavaikės šeimos, vienišos motinos, mažas pajamas gaunančios šeimos. Universalijų išmoku, skiriamų kiekvienai šeimai nebuvo, išskyrus vienkartinę kūdikio gimimo pašalpas. LR jau yra numatytos universalios išmokos visoms šeimoms auginančioms vaikus iki 18 metų. (Plačiau skyriuje “Moteris-motina”)

Lyčių lygybė. Tiek LTSR 1978 m. konstitucijoje, tiek LR 1992 m. konstitucijoje, bei kituose teisiniuose aktuose buvo ir yra įtvirtintas visų žmonių lygiateisiškumas ūkinio, valstybinio, kultūrinio ir visuomeninio-politinio gyvenimo srityse, garantuojant lygias teises į darbą, atlyginimą, poilsį, socialinį draudimą ir mokslą, profesinį parengimą. Skirtingai nuo LTSR moterų, ir visų žmonių, lygiateisiškumas papildomai įtvirtintas būtent lygioms teisėms skirtais įstatymais. 1998 m. įsigaliojo Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. Šio įstatymo paskirtis - užtikrinti , kad būtų įgyvendintos LR Konstitucijoje įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės, bei uždrausti bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, ypač kai tai susiję su šeimnine ar santuokine padėtimi. 2003 m. įsigaliojo Lygių galimybių įstatymas. Šio įstatymų paskirtis - užtikrinti, kad būtų įgyvendintos LR Konstitucijoje įtvirtintos žmonių lygios teisės, bei uždrausti bet kokią tiesioginę ar netiesioginę diskriminaciją dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų. Šiais įstatymais reglamentuojamas lygių galimybių įgyvendinimas valstybės ir savivaldos institucijose, švietimo įstaigose, darbo santykiuose, vartotojų teisių apsaugos srityje. Tai pat LR yra įsteigta įstaiga, prižiūrinti kaip vykdomi šie įstatymai – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.

Tačiau viena, kas yra įtvirtinta įstatymais, o kita kokios nuostatos vyrauja visuomenėje ir ar lygybės principo laikomasi buityje. Atliktų tyrimų duomenimis³⁹1994 m. nuostatos, kad vyrai turi pirmumo teisę į darbą laikėsi 72% vyrų ir 54% moterų, o 2000 m. liko 60% vyrų ir 30% moterų. Dauguma vadovaujančių darbuotojų vyrų (48% vadovų) laikėsi šių diskriminacinių nuostatų. Tai gi, patriarchalinės nuostatos Lietuvos visuomenėje vis dar gajos. Atliekant tyrimus taip pat buvo pastebėta, kad Lietuvos gyventojai diskriminacijos tiesiog nepastebi, vadinasi tokia visuomeninių santykių sankloda buvo nuo seno ir tai buvo ir yra laikoma normaliu reiškiniu. Taip pat tai galima sieti ir su tuo, kad lyčių diskriminacijos sąvoka nėra iki galo aiški ir daugiau siejama su kažkokiais nenormaliais santykiais. O jei santykiai atrodo normalūs, tai ir nelaikomi diskriminacija.

³⁸ VAITEKŪNAS, S.; ADLYS, P.; ir PERKUMAS, L., išnaša 7, p.116.

³⁹ PURVANECKAS; PURVANECKIENĖ, išnaša 11, p. 94-95.

LTSR nuostatų dėl moters lygiateisiškumo pagrindu vykęs masinis moterų įtraukimas į darbo rinką paveikė ir vaidmenų suvokimą šeimoje. Atliktos Lietuvos miestų gyventojų apklausos 8-ajame dešimtmetyje duomenimis⁴⁰, 25% apklaustų šeimų nurodė, kad vyras šeimos galva, tuo tarpu kai tėvą, kaip šeimos galvą, nurodė 45% apklaustųjų. 47% apklaustų šeimų taip pat nurodė, kad jų šeimose visi nariai lygūs, tuo tarpu tai, kad lygybė buvo jų tėvų šeimose – tik 2%. LTSR laikotarpiu dirbančių moterų našta buvo bandoma palengvinti gerinant buitines sąlygas: buvo plečiamas visuomeninio maitinimo įstaigų, buitinio aptarnavimo įstaigų tinklas, vandentiekio bei kanalizacijos tinklas, dujotiekis. Tačiau tarybinių sociologų vertinimu, buitinių paslaugų tinklas buvo ribotas ir negarantavo norimo moters buities palengvinimo. Pagal 8-ame dešimtmetyje atliktus tyrimus, dirbančios moterys turėdavo kasdien 3-6 savo laisvo laiko valandas paskirti namų ruošai, o apsirūpinimui pirkiniais sugaišdavo 7-8 valandas per savaitę⁴¹. Kaip buvau anksčiau minėta, LTSR įstatymais nebuvo numatyta galimybė moterims ir vyrams dalintis vaikų priežiūra. Kalbant apie moters apkrovą buityje, LR laikotarpiu situacija radikaliai nepasikeitė. Jau LR laikotarpiu atliktų tyrimų duomenimis⁴²:

- pagrindinis vyro vaidmuo šiuolaikinėje Lietuvos šeimoje – maitintojas,
- vyrai santykinai daugiau nei moterys atlieka darbus, nereikalaujančius nei daug laiko, nei didelių fizinių pastangų,
- moterys praktiškai vienos atlieka visus kasdieninius namų ruošos darbus, aptarnauja šeimos narius, rūpinasi ligoniais ir seneliais,
- vaikų priežiūra ir auklėjimu užsiima tik trečdalis vyrų, kas antroje šeimoje tai tik moterų darbas.

Kalbant apie moterų įtrauktumą į darbo rinką galima pateikti tokius statistinius duomenis, parodančius vis didesnę moterų užimtumą:

10 lentelė. Moterų užimtumas

Metai	Moterų užimtumas procentais
1960	43
1970	49
1980	52
1985	53
1992	52,9
2000	57,5
2007	62,2

Šaltiniai: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės; SURBLYS, K., 1987; Lietuvos moterys, 1994.

⁴⁰ VYŠNIAUSKAITĖ; KALNIUS; PAUKŠTYTĖ, išnaša 25, p.214.

⁴¹ BOREIŠIENĖ, B.; ir LOVIAGINA, V. Moterų žygiai ir rūpesčiai. *Komunistas*, 1973, nr. 3 (585), p.18.

⁴² RUPŠIENĖ, išnaša 1, p.111.

2. Šeimos politika vaiko atžvilgiu

2.1. Vaiko teisės

1959 metais buvo priimta pirmoji tarptautinė sutartis vaiko teisių srityje - Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija, pripažįstanti vaiko politines ir pilietines teises. Tarybų Sąjunga, kaip Jungtinių Tautų Organizacijos narė, ratifikavo 1959 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaraciją. Lietuvos respublika 1992 m. sausio 5 d. prisijungė prie šios 1959 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracijos. 1959 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija garantavo vaiko teisę į apsaugą ir aprūpinimą, tuo tarpu 1989 m. Vaiko teisių konvencija, kurią Lietuva ratifikavo 1995 m., vaiko teises išplėtė link teisės į dalyvavimą⁴³. Ši konvencija vaikų teisėms suteikė politinį pagrindą ir vaikų politika išryškėjo kaip atskira socialinės politikos sritis, atsiskirdama nuo šeimos ir jaunimo politikos. Tačiau kaip šios temos pagrindą paėmiau 1959 m. deklaraciją, kaip bendrą abiejų laikotarpių Lietuvai dokumentą.

Šioje 1959 m. deklaracijoje išskirami pagrindiniai principai⁴⁴, kuriais remiantis palyginsiu vaiko teisių padėtį LTSR ir LR.

1. Kiekvienas vaikas turi naudotis šiomis teisėmis be jokių išimčių ir skirtumų ar diskriminavimo rasės, odos, spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautybės, socialinės kilmės, turtinės, luomo padėties ar kitokių jį patį ar jo šeimą liečiančių aplinkybių pagrindu.

Pirmas principas – lygybė. Lygybės principo laikymasis buvo įtvirtintas tiek Lietuvos TSR 1978 m. konstitucijoje, tiek Lietuvos Respublikos 1992 m. konstitucijoje: žmogaus teisių negalima varžyti dėl jo lyties, rasės, kilmės, išsilavinimo, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų, bei kitų aplinkybių. Tačiau viena yra konstitucijos nuostatų laikymasis totalitarinėje valstybėje, o kita – demokratinėje. Tokių teiginių realumu LTSR verčia abejoti tarybų valdžios neigiamos nuostatos religijos, privačios nuosavybės, nedalyvavimo partinių organizacijų veikloje atžvilgiu, nepakantumas viskam, kas kirtosi su komunistiniais idealais. Šio principo nuostatos siejasi su aštuntojo principo nuostatomis.

⁴³ KABAŠINSKAITĖ, Dalė. Vaikystės sociologija, vaikų teisės ir vaikų politika. In *Filosofija, sociologija* [interaktyvus]. 2002, [nr.] 3 [žiūrėta 2007 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil23/F-43.pdf>>.

⁴⁴ *Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija*: paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija [interaktyvus]. [Žiūrėta 2006m. spalio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/vaiko%20teisiu%20deklarac.htm>.

2. Įstatymu ir kitokiomis priemonėmis vaikui turi būti garantuota ypatinga apsauga ir suteikiamos galimybės ir sąlygos sveikai ir normaliai vystytis fiziškai, protiškaiai, doroviškai, dvasiškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Šiuo tikslu leidžiant įstatymus, svarbiausias motyvas turi būti vaiko interesų užtikrinimas.

Antrasis principas – vaiko interesų apsaugos užtikrinimas įstatymuose. Vaikų interesų apsauga buvo ir yra akcentuojama tiek LTSR konstitucijoje, tiek LR. Yra numatytas visos šeimos gynimas, vaikų teisinis gynimas, bei įpareigojimai tėvams rūpintis savo vaikais. Tiek LTSR, tiek LR pagrindiniuose įstatymuose išryškėja vaikų (nepilnamečių) apsaugos linija: švietimo, sveikatos apsaugos įstatymuose, šeimos teisėje, baudžiamajame kodekse ir kituose teisiniuose aktuose, kurie vienaip ar kitaip liečia vaikų interesus.

3. Vaikas turi naudotis socialiniu aprūpinimu. Jis turi turėti teisę sveikai augti ir bręsti, todėl ypatinga priežiūra ir apsauga turi būti teikiama ir jam, ir jo motinai, įskaitant tinkamą priešgimdyminę ir pogimdyminę priežiūrą. Vaikas turi turėti teisę gauti gerą maistą, naudotis gyvenamosiomis patalpomis, pramogomis ir medicininio aptarnavimu.

Teisė į sveikatos apsaugą. Tiek LTSR, tiek LR vaikams yra ir buvo taikomas nemokamas medicininis aptarnavimas. Pirmiausia reikėtų paminėti, kad visoje Tarybų Sąjungoje, tame tarpe ir Lietuvos TSR, egzistavo nemokamas medicininis aptarnavimas. Jau vien tai užtikrino visiems vaikams, bei jų motinoms teisę į sveikatos apsaugą. Lietuvos TSR sveikatos apsaugos įstatyme konstatuojama, kad motinos ir vaiko apsauga yra užtikrinama šiomis priemonėmis: organizuojant platų tinklą moterų konsultacijų (1985 m. - 121 konsultacija), gimdymo namų (1985 m. - 55 gimdymo stacionarai su 2485 lovomis), sanatorijų ir poilsio namų nėščioms moterims bei motinoms su vaikais, lopšelių, darželių ir kitų vaikų įstaigų; nustatant darbo pertraukas kūdikiui pamaitinti, nustatyta tvarka mokant kūdikio gimimo pašalpas ir pašalpas už sergančio vaiko slaugymo laiką; uždraudžiant naudoti moterų darbą sunkioje ir kenksmingoje sveikatai gamyboje, perkeltant nėščias moteris į lengvesnį darbą ir kartu paliekant joms vidutinį uždarbį. Kiekvieną iš šių priemonių detalizavo konkretūs įstatymai ir norminiai aktai. LR tokia motinų sveikatos apsaugos linija išlieka.

LR nemokamą medicininį aptarnavimą gauna tie, kurie apdrausti valstybiniu sveikatos draudimu. Asmenys iki 18 metų laikomi apdraustais valstybės lėšomis ir tai jiems suteikia teisę gauti nemokamai šias medicininės paslaugas: prevencinę medicininę pagalbą, medicinos pagalbą, medicininę rehabilitaciją, slaugą ir t.t. Tiek LTSR, tiek LR buvo ir yra numatytos lengvatines sąlygas įsigyti vaistus. LTSR asmenims iki 16 metų buvo numatytas nemokamas aprūpinimas visų rūšių proteziniais ortopediniais gaminiais ir avalyne, panašiai ir LR asmenims iki 18 metų yra numatyta

visos bazinės ortopedinės techninės priemonės kainos kompensacija. Taip pat abiem laikotarpiais numatytas nuolatinis vaikų medicininis patikrinimas. LTSR laikotarpiu kelialapiai vaikams į vaikų sanatorijas buvo teikiami nemokamai. LR yra numatyta, kad asmenims iki 18 metų yra kompensuojama 100% bazinės medicininės reabilitacijos kainos, o vaikams iki 7 metų 90% bazinės sanatorinio gydymo kainos.

Gana opus klausimas šiuo metu yra medicinos apsauga mokyklose. LTSR buvo sudarytos sąlygos aštuonmetėse ir vidurinėse mokyklose veikti medicinos punktam, teikti stomatologų paslaugas. Švietimo ministerija buvo įpareigota nuolat stebėti mokinių sveikatą. Pavyzdžiui, nustatomas mokymo krūvis, stebima, kad mokiniai būtų sodinami pagal ūgį, regėjimą, kad būtų užtikrintas patalpų dirbtinis apšvietimas atitinkantis sanitarines normas, įvestos privalomos fizinio lavinimo pamokos ir pan. LR dėka sveikatos sistemos reformos mokyklose iš pradžių buvo mažinami mokyklose dirbančių medikų darbo krūviai, o vėliau medicinos punktai ir visai uždaromi. Dabar mokinių sveikatos būklė kelia nerimą: nuo 1992 metų kasmet Lietuvoje mažėja I sveikatos grupės, t. y. sveikų, normaliai besivystančių vaikų, o II sveikatos grupės, t. y. vaikų, turinčių nedidelių vystymosi sutrikimų, mažesnes funkcines galimybes, daugėja. Taip pat daugėja vaikų, sergančių lėtinėmis ligomis (III sveikatos grupė). Daugėja ir vadinamosios mokyklinės patologijos atvejų: regos, laikysenos sutrikimų, skoliozės⁴⁵. Atsižvelgdama į tokią susidariusią situaciją Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. patvirtino Lietuvos nacionalinės visuomenės sveikatos priežiūros strategiją, kur buvo numatytos pagrindinės visuomenės sveikatos priežiūros reformos kryptys, kuriomis siekiama Lietuvos sveikatos sistemoje daugiau dėmesio skirti ligų profilaktikai, sveikatos išsaugojimui, rizikos veiksnių poveikio sumažinimui. Todėl ir buvo nuspręsta iš esmės reorganizuoti sveikatos priežiūrą mokykloje, pereinant nuo asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo prie pirminės visuomenės sveikatos priežiūros mokykloje. Kad būtų pradėtos įgyvendinti įstatymo nuostatos, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2004 m. sausio mėnesį patvirtino moksleivių sveikatos priežiūros mokykloje finansavimo tvarką.

Teisė į poilsį. LTSR pagrindinė moksleivių poilsio organizavimo forma buvo pionierių stovyklos, į kurias buvo priimami pionieriai ir moksleiviai nuo 7 iki 15 metų (1-8 klasė). 50% visų kelialapių į pionierių ir kitas sveikatingumo stovyklas darbininkams, tarnautojams, kolūkiečiams buvo išduodama nemokamai, o likusieji dalinai apmokant kelialapį. Pirmenybė į nemokamus kelialapius buvo suteikiama šeimoms, auginančioms du ir daugiau vaikų, netekusiems tėvų vaikams, vaikų namų, mokyklų-internatų auklėtiniams, vienišų motinų vaikams. 1985 m. pionierių

⁴⁵ MAČIŪNAS, E. Sveikatos priežiūra mokyklose [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008 m. sausio 5d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.medicine.lt/index.php?pagrid=leidiniai&subid=gm&strid=854>>.

ir moksleivių stovyklose, ekskursijų turistinėse bazėse ir pan. ilsėjosi apie 436 tūkst. vaikų ir paauglių, tuo tarpu kai 1978 m.-353 tūkst⁴⁶.

LR vaikų vasaros poilsio organizavimas priskiriamas prie neformalaus švietimo veiklų. Vaiko teisių pagrindų įstatyme yra numatyta, kad valstybės ir vietos savivaldos institucijos steigia ir remia vaikų sporto, kūrybos, laisvalaikio ir sveikatingumo klubus, sanatorijas, sudaro sąlygas vaikams naudotis socialinio draudimo teikiamomis lengvatomis. Lietuvos Respublikos Vyriausybei 1996 m. gegužės 10 d. nutarimu Nr. 560 patvirtinus Vaikų vasaros poilsio organizavimo ir finansavimo tvarką, kasmet rengiami vaikų vasaros poilsio programų konkursai. Vaikų vasaros poilsio programų finansavimą nustato Vaikų vasaros poilsio programų finansavimo tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005-02-02 įsakymu Nr. ISAK - 165, pagal kurį iš valstybės biudžeto skiriamomis lėšomis iš dalies galima finansuoti tik socialiai remtinų vaikų dalyvavimą programose: asmenų, turinčių negalią (iki 21 metų); daugiavaikių šeimų, kuriose yra 3 ir daugiau vaikų; vaikų, auginamų vienišų motinų (tėvų); vaikų, auginamų pensininkų, neįgalių, bedarbių ar valstybės remtinų dėl kitų priežasčių asmenų; vaikų globos namų (šeimynų) auklėtinių. Valstybinių įstaigų pateikiamose ataskaitose ir apibendrinimuose yra teigiama, kad daugelį metų mažintas vaikų vasaros poilsio ir užimtumo, stacionarių stovyklų veiklos finansavimas bei privatizavimo procesai, turėjo itin neigiamas pasekmes tiek vaikų vasaros poilsio paslaugų kokybei, tiek jų apimtims bei spektrui. Šiuo metu veikiančios stacionarios vaikų vasaros poilsio stovyklos yra nepajėgios aptarnauti visų norinčių stovyklauti vaikų. Be to, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje kasmet gaunama vis daugiau skundų dėl veikiančių stacionarių vaikų vasaros poilsio stovyklų teikiamų paslaugų kokybės, dėl netinkamai organizuotos stovyklų veiklos, dėl stacionarių vaikų vasaros poilsio stovyklų likvidavimo ir pan.

Socialinis aprūpinimas. Tiek LTSR, tiek LR buvo numatyta motinystės pašalpa (nėštumo ir gimdymo laikotarpiu), motinystės (LR ir tėvystės) pašalpa vaiko priežiūros laikotarpiu, vienkartinė išmoka gimus vaikui⁴⁷. Numatyti ir taip vadinamieji vaiko pinigai, skirtumas tas, kad LTSR, jie buvo skiriami tik daugiavaikėms šeimoms ir vienišoms motinoms, o LR šios išmokos jau universalios⁴⁸. Tiek LTSR, tiek LR numatyta parama socialiai remtinoms šeimoms ir privalomosios karo tarnybos karių vaikams⁴⁹. LTSR egzistavo maitintojo netekimo pensija, kuri LR laikotarpiu buvo performuota į Šalpos našlaičių pensiją ir Našlių ir našlaičių pensiją⁵⁰.

Vaikams, likusiems be tėvų globos, LR yra numatytos globos – rūpybos išmoka ir vienkartinė išmoka būstui įsigyti ir įsikurti. *Globos – rūpybos išmoka.* LR ji mokama kiekvienam vaikui jo globos laikotarpiu – kiekvieną mėnesį 4 MGL dydžio (2008m. – 520 Lt). Dydį gali

⁴⁶ SURBLYS, išnaša 21, p.122.

⁴⁷ Plačiau skyriuje „Moteris-motina”.

⁴⁸ Plačiau skyriuje „Moteris – motina”.

⁴⁹ Plačiau skyriuje „Moteris – motina”.

⁵⁰ Plačiau skyriuje „Moteris – motina”.

koreguoti vaiko gaunama našlaičio pensija ar alimentai, vaiko išlaikymas bendrojo lavinimo mokyklos ar profesinės mokyklos bendrabutyje. LTSR buvo numatyta globojamam vaikui 30 rb. pašalpa per mėnesį, jei šiam vaikui gaunamos pašalpos, alimentai ir pensijos neviršija 30 rb. per mėnesį. Anksčiau paskirtos pašalpos ir pensijos tada nebuvo mokamos. Taip pat buvo numatyta, kad prireikus gali būti skiriama globėjams ir rūpintojams pašalpa globotiniui (rūpintiniui) išlaikyti. *Vienkartinė išmoka būstui įsigyti arba įsikurti.* LR yra numatyta, kad asmeniui, pasibaigus jam nustatytai globai dėl pilnametystės, emancipacijos ar santuokos sudarymo, išmokama 50 MGL dydžio (2008m. – 6500 Lt) vienkartinė išmoka būstui įsigyti ar įsikurti. Ši išmoka neskiriama jei asmuo išlaikomas valstybės ar savivaldybės finansuojamoje įstaigoje ir jei vaiko laikinoji globa buvo nustatyta tėvų prašymu dėl jų laikino išvykimo iš LR. LTSR vietoje tokios išmokos buvo numatyta pirmumo teisė našlaičiams – vaikų namų ir mokyklų-inrenatų auklėtuniams apsigyventi bendrabutyje. Be to, reikia atsiminti, kad LTSR būsto politika buvo visai kitokia nei LR.

4. Fiziškai, psichiškai ar socialiai nepilnaverčiam vaikui, atsižvelgiant į jo ypatingą padėtį, turi būti nustatytas specialus režimas, mokymas ir priežiūra.

Ketvirtas principas- pilnavertis neįgalių vaikų gyvenimas. LTSR buvo numatyta, kad vaikai ir paaugliai, turintys fizinio ar protinio išsivystymo defektus, „laikomi“ specialiuose kūdikių namuose, ikimokyklinėse vaikų įstaigose, vaikų namuose, kitose specialios paskirties mokymo ir auklėjimo įstaigose arba specialiose grupėse prie bendros paskirties mokymo ir auklėjimo įstaigų valstybės lėšomis. Paprastai buvo taikomas patalpinimo į specialias mokymo įstaigas – mokyklas-internatus variantas. Šių įstaigų skaičius nuolat augo, kaip buvo teigiama dėl to, kad vis mažiau tokių vaikų buvo mokoma kartu su sveikaisiais⁵¹:

1950/1951 - veikė 5 specialiosios mokyklos, kuriose mokėsi apie 650 mokinių;

1960/1961 - veikė 15 specialiųjų mokyklų, kuriose mokėsi apie 1 800 mokinių;

1978/1979 - veikė 47 specialiosios mokyklos, kuriose mokėsi jau apie 10 700

mokinių.

Didelio, ar kitaip sakant, išskirtinio dėmesio neįgaliems vaikams tarybiniu laikotarpiu nebuvo. Nebuvo rūpinimasi tokių asmenų integracija į visuomenę. Nagrinėjant to laikotarpio literatūrą susidarė įspūdis, kad tokių asmenų, ar problemų, susijusių su jų egzistavimu visuomenėje, nebuvo. Pavyzdžiui, LTSR Darbo kodekse neišskiriama tokia kategorija darbuotojų, kaip auginantys neįgalų vaiką, kas atsirado LR darbo kodekse. Tik devinto dešimtmečio pabaigoje buvo priimti teisės aktai, skirti „invalidų iš vaikystės“ gyvenimo sąlygų gerinimui⁵². Juose buvo numatyta pašalpų didinimas, mokėjimo už vaistus lengvatos, naudojimosi visuomeniniu transportu lengvatos,

⁵¹ Lietuvos TSR.. Vilnius, 1980, p.135.

⁵² *Motinytės ir vaikystės apsauga: normatyvinių aktų rinkinys, išnaša 34, p.182-184.*

leidimas įmonėms teikti paramą vaikų su negalia specialiosioms įstaigoms, specialiųjų įstaigų medicininės-materialinės bazės gerinimas. Vietinių Liaudies deputatų tarybų vykdomieji komitetai buvo įpareigoti nustatyti, kokio pobūdžio darbas reikalingas invalidams iš vaikystės bei kitiems invalidams, vaikų invalidų turinčioms motinoms, ir juos įdarbinti gyvenamojoje vietoje, taip pat namuose ir taikant ne viso darbo laiko režimą. Taip pat įvairios valstybinės įstaigos buvo įpareigtos nuolat domėtis šių asmenų būkle ir poreikiais, svarbiu socialiniu uždaviniu laikyti jiems tinkamų sąlygų mokytis, vaisingai dirbti ir aktyviai dalyvauti visuomeninėje veikloje sudarymą. Tai galima laikyti neįgaliųjų asmenų socialinės integracijos užuomazgomis.

Lietuvoje, atkūrus nepriklausomybę, visuomenėje ir tarp specialistų ėmė plisti modernios socialinės integracijos, normalizacijos idėjos⁵³. Anksčiau neįgaliųjų socialinės dezadaptacijos priežastimi buvo laikomas vienoks ar kitoks individo sutrikimas, o socialinės integracijos prielaida buvo korekcinis gydymas ar ugdymas. Naujoji ideologija teigia, kad pagrindinė diskriminacijos priežastis – tai neigiamas visuomenės narių požiūris ir elgesys, socialinę integraciją lemia socialinės aplinkos gebėjimas toleruoti neįgaliuosius. Prioritetiniais tampa asmens vertės, teisių ir lygybės klausimai.

Vertinant neįgalių žmonių integraciją į visuomenę, svarbūs šie pokyčiai Lietuvoje:

1) dėl aktyvios demokratinių vakarų šalių modernių integracijos ideologijų įtakos didėja dėmesys neįgalių žmonių problemoms, visuomenės tolerancija;

2) vykstant vertybiniais pokyčiams, išryškėjo diskriminacinio požiūrio bei elgesio apraiškos tiek visuomenėje, tiek tarp specialistų ir politikų, kas visai nestebina žinant kokio lygio neįgalių žmonių integracija buvo LTSR.

LR dabar galioja ne mažai teisės aktų, reglamentuojančių neįgaliųjų integraciją:

- 1) LR Invalidų socialinės integracijos įstatymas;
- 2) LR Socialinių paslaugų įstatymas;
- 3) LR Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas;
- 4) LR Švietimo įstatymas;
- 5) Lygių galimybių neįgaliems žmonėms teikimo bendrosios taisyklės.

5. Mažamečio vaiko, išskyrus išimtines aplinkybes, negalima išskirti su jo motina. Visuomenės ir valdžios organų pareiga - ypač rūpintis vaikais, neturinčiais šeimos, ir vaikais, neturinčiais pakankamai pragyvenimo lėšų. Pageidautina, kad daugiavaikių šeimų vaikams išlaikyti būtų teikiamos valstybės ir kitokios pašalpos.

Penktas principas- teisė į šeimos ryšius. Teisės į šeimos ryšius samprata ir turinys iki šiol lieka aiškiai neapibrėžtas nei tarptautinės teisės aktuose, nei teisės teoretikų darbuose. Vaiko

⁵³ RUŠKUS, J. *Negalės fenomenas: monografija*, Šiauliai, 2002, p. 11-18; 122-123.

teisė į šeimos ryšius gali būti įgyvendinama įvairiose srityse. Tyrinėtojai, pavyzdžiui, išskiria kelias pagrindines sferas, kuriose valstybė turėtų užtikrinti vaiko teisę į šeimos ryšius:

1) *Vaiko kilmės nustatymas*. Vaikų kilmės iš tėvų patvirtinimas įstatymo nustatyta tvarka tiek LTSR, tiek LR buvo ir yra juridinis tėvų ir vaikų teisinių šeimos santykių atsiradimo pagrindas. Vaiko kilmės nustatymas yra ir buvo gana išsamiai reglamentuojamas, išskiriama kokiu pagrindu gali būti nuginčijama tėvystė, kaip vaiko kilmė nustatoma esant registruotai santuokai ir tėvams nesusituokus, vaiko vardo ir pavardės suteikimo tvarka. Ypatingai radikalių skirtumų šioje srityje tarp LTSR ir LR nepavyko pastebėti. Galima tik paminėti, kad LTSR, suteikiant vaikui vardą ir pavardę jei tėvystė nebuvo nustatyta, buvo numatyta, kad tėvo vardas, tautybė gali būti įrašomi motinos nurodymu, tuo tarpu LR numatoma, kad tėvo vardas tokiomis aplinkybėmis gali būti įrašomas tik tuomet jei vyras yra tėvystės pripažinimo pareiškimu pripažinęs tėvystę, ar tėvystė yra nustatyta teismo sprendimu.

2) *Vaiko gyvenamosios vietos nustatymas tėvams gyvenant skyrium*. Tiek LTSR, tiek LR buvo ir yra numatyta, kad teismo būdu sprendžiant su kuo turėtų gyventi vaikas, visų pirma privaloma atsižvelgti į vaiko interesus. Ypatingai krenta į akis, kad LR daugiau teisių šioje srityje suteikiama vaikui. Jei LTSR vaikas savo nuomonę galėjo pareikšti tik jei jam buvo suėję 10 metų, o lemiamą žodį kitais atvejais tardavo globos-rūpybos organai, ištyrę šeimos aplinką, tai LR numatyta, kad savo nuomonę gali išreikšti kiekvienas vaikas, kuris sugeba išreikšti savo pažiūras ir jei jo norai neprieštarauja jo interesams.

3) *Skyrium gyvenančio tėvo (motinos) bendravimo su vaiku tvarkos nustatymas*. Tiek LTSR, tiek LR laikotarpiu vyravo ir vyrauja nuostata, kad tėvų teisės auklėti vaikus yra lygios, nesvarbu, kad tėvai gyvena skyrium. Kiekvienas iš tėvų turi teisę ir pareigą susitikinėti su vaikais, dalyvauti jų fiziniame ir dvasiniame auklėjime, mokymesi ir pan. Tas iš tėvų, su kuriuo gyvena vaikas privalo bendradarbiauti su kitu tėvu, nekliūdyti bendrauti su vaikais. LTSR buvo numatyta, kad jei vieno iš tėvų bendravimas su vaiku neigiamai veikia pastarojo auklėjimą, teismas gali uždrausti susitikinėti su vaiku. LR išreikšta ne tokia kategoriška nuostata – esant tokioms aplinkybėms gali būti nustatomas minimalus bendravimas.

4) *Tėvų valdžios apribojimas* (plačiau „Turtinių ir asmeninių santykių reglamentavimas tarp tėvų ir vaikų, kitų artimų giminaičių“).

5) *Vaiko globa (rūpyba)*. Tai viena iš teisinių formų, kuri padeda valstybei rūpintis nepilnamečiais vaikais (pilnamečiais asmenimis, jei jie dėl savo sveikatos būklės ar kitų aplinkybių negali įgyvendinti savo teisių ar vykdyti savo perigų), užtikrinti jų auklėjimą šeimoje, ginti ir įgyvendinti jų asmenines ir turtines teises. Tiek LTSR, tiek LR yra ir buvo numatyta, kad vaikui, likusiems be tėvų ar jų priežiūros, įstatymų nustatyta tvarka steigama globa (rūpyba). Yra

reglamentuojama, kada steigiama globa, kada rūpyba, kokie asmenys negali būti globėjais (rūpintojais) ir t.t.

6) *Įvaikinimas*. Įvaikinimas laikomas labai svarbia teisine vaikų perėjimo į šeimą forma, nes jie dėl tėvų mirties, tėvystės teisių atėmimo ar kitų priežasčių yra netekę šeimos. Įvaikinimas atlieka labai svarbias funkcijas: įvaikiams sudaroma galimybė augti šeimoje, kurios jie neteko dėl nuo jų nepriklausančių priežasčių, tėviai patenkina savo motinystės ir tėvystės jausmus, kurių kitaip negali patenkinti dažniausiai dėl objektyvių priežasčių. Tiek LTSR, tiek LR įvaikinimo procedūra buvo ir yra labai smulkiai reglamentuojama: numatoma, kas gali būti tėviais, o kas ne, kaip turi būti atsižvelgiama į vaiko ir jo tikrųjų tėvų nuostatas, kokios atsiranda ir kokios išnyksta asmeninės bei turtinės teisės įvaikinimo pasekoje ir t.t. Tiek LTSR, tiek ir LR yra ir buvo išreiškiami nuostata, kad tiek įvaikinant, tiek nustatant globą (rūpybą) kiek tai yra įmanoma broliai ir seserys turi likti kartu.

7) *Migracija*.

8) *Vaikų grobimas ir neteisėtas išvežimas iš šalies*.

Dar vienas šio principo aspektas – užkirsti kelią vaiko atskirumui nuo šeimos, ne dėl neigiamų veikslių vaiko atžvilgiu, nepriežiūros ir pan., o dėl skurdo. Tai gi, šiuo atveju vaiko teisę į šeimos ryšius turėtų padėti užtikrinti valstybės teikiama materialinė parama rizikos grupėje atsidūrusiems šeimoms. (Tokia parama išsamiau aptariama skyriuje „Moteris-motina“). Tačiau žinoma vien valstybės materialine parama tokių problemų neišspręsi, jei pačiose šeimose nebus motyvacijos bet kokia kaina būti kartu.

6. Vaikas turi teisę gauti išsimokslinimą, kuris bent jau pradinuose etapuose turi būti nemokamas ir privalomas.

Šeštasis principas – teisė į mokslą. Tarybų valdžia nuolat skirdavo dėmesio švietimo sistemai. Vienas svarbiausių uždavinių buvo liaudies raštingumo lygio kėlimas ir visuotinio bei privalomo pradžioje pradinio, o vėliau aštuonmečio ir vidurinio mokslo, įvedimas. Teisė į nemokamą mokslą buvo įtvirtinta ir Lietuvos TSR 1978 m. Konstitucijos 43 str.: „Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į mokslą. Šią teisę užtikrina tai, kad visų rūšių mokslas yra nemokamas, kad įgyvendinamas visuotinis privalomas jaunimo vidurinis mokslas, plačiai vystomas profesinis techninis, specialusis vidurinis ir aukštasis mokslas, siejant mokslą su gyvenimu, su gamyba: neakivaizdinio ir vakarinio mokslo plėtojimas, valstybinių stipendijų ir lengvatų teikimas

moksleiviams bei studentams; nemokamas aprūpinimas mokykliniais vadovėliais; galimybė mokytis mokykloje gimtąja kalba, sąlygų savišvietai sudarymas⁵⁴.

LR 1992 m. konstitucijoje taip pat nustatyta, kad asmenims iki 16 m. mokslas privalomas. Skirtingai nuo LTSR nebėra visuotino nemokamo mokslo. Toje pačioje konstitucijoje įtvirtinta, kad tik mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas. Aukštasis mokslas yra prieinamas kiekvienam vaikui pagal sugebėjimus, tačiau tik gerai besimokantiems užtikrinamas nemokamas mokslas, o tai savo ruožtu mažina mokslo prieinamumą silpnesniems savo gebėjimais ir kilusiems iš nepasiturinčių šeimų vaikams.

11 lentelė. Besimokančiųjų vidurinėse / bendrojo lavinimo mokyklose skaičius

Mokslo metai	Vidurinių/bendrojo lavinimo mokyklų skaičius	Mokinių skaičius
1950/1951	194	120 000
1960/1961	449	220 000
1978/1979	563	426 000
2001/2002	2270	602 419
2003/2004	1932	583 063
2007/2008	1472	489 442

Šaltiniai: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės; Lietuvos TSR, 1980.

Mokinių skaičiaus mažėjimas LR laikotarpiu aiškinamas mokyklinio amžiaus vaikų skaičiaus mažėjimu.

7. Vaikas turi būti apsaugotas nuo visų netinkamo elgesio su juo, žiaurumo ir išnaudojimo formų. Jis neturi būti prekybos objektu, nesvarbu, kokia forma. Vaiko negalima priimti į darbą, kol jis neturi reikiamo minimalaus amžiaus; jam jokių būdų neturi būti patikimas darbas ar užsiėmimas, kurie kenktų jo sveikatai ar mokslui arba trukdytų jo fiziniam, protiniam ar doroviniam brendimui.

Apsauga nuo neigiamos socialinės aplinkos. Tiek LTSR, tiek LR įstatymuose numatyta vaiko apsauga nuo neigiamos socialinės aplinkos. LTSR tokia apsauga daugiau buvo reglamentuojama baudžiamosios teisės rėmuose, LR šalia Baudžiamojo kodekso yra ir atskiri įstatymai: Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso 241 str.⁵⁵ buvo numatyta bausmė už nepilnamečio įtraukimą į nusikalstamą veiklą, užsiiminėjimą azartiniais

⁵⁴ Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius, 1989, p.160.

⁵⁵ DAMBRAUSKAS, A.; LAPINSKAS, K.; PAKALNIŠKIS, V.; ir PAVILONIS, V. *Tarybinė teisė: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos patvirtintas vadovėlis specialiosioms vidurinėms mokykloms.* Vilnius, 1986, p.200-201.

lošimais, elgetavimu ar prostitucija, girtavimą, narkotinių medžiagų vartojimą. Asmuo, kuris įtraukė nepilnametį į nusikalstamą veiklą turėjo būti traukiamas baudžamojoni atsakomybėn kaip kurstytojas ar vykdytojas ir dar baudžiamas už nepilnamečio įtraukimą į nusikalstamą veiklą. Šis nusikaltimas turėjo būti baudžiamas laisvės atėmimu iki 5 metų, nepilnamečio nugirdymas – iki 2 metų. Jei teismo nagrinėjimo metu buvo nustatoma kitokio netinkamo, darančio neigiamą poveikį nepilnamečiams, suaugusių asmenų elgesio faktai, teismas į tai nedelsdamas turėjo reaguoti atskiromis nutartimis. LR teisiniuose aktuose šalia jau paminėto įtraukimo į girtavimą, narkotinių medžiagų vartojimą ir pan., išskiriama atsakomybė už nederamos informacijos (propaguojančios smurtą, žiaurų elgesį pornografiją ir pan.) suteikimą, už vaiko seksualinį išnaudojimą.

Apsauga darbinuose santykiuose. Nepilnamečių apsaugos nuostatos LR išlieka panašios kaip ir LTSR. LTSR ir LR Darbo kodeksuose yra ir buvo numatyta, kad į darbą negalima priimti asmenis, jaunesnius nei 16 metų. Asmenys jaunesni nei 18 metų priimami į darbą tik po medicininės apžiūros ir vėliau reguliariai privalo tikrintis sveikatą: LTSR iki 21 metų, o LR iki 18 metų. Asmenims iki 18 metų draudžiama dirbti naktinį darbą, viršvalandžius ir poilsio dienomis, draudžiama juos skirti sunkiems darbams, darbams kenksmingomis sąlygomis ir pan., jiems yra ir buvo nustatyta sutrumpinta darbo savaitė ir darbo diena. LTSR buvo numatyta galimybė nepilnamečiams suteikti kasmetines atostogas anksčiau įstatymu numatyto termino (anksčiau nei po 11 mėnesių nepertraukiamo darbo). LR tokios nuostatos nėra, tačiau nepilnamečiams gali būti suteikiama galimybė pirmumo teise pasirinkti kasmetinių atostogų laiką. LTSR jaunesniems nei 18 metų buvo numatytos prailgintos kasmetinės atostogos iki 1 kalendorinio mėnesio (normalios – ne mažiau 15 kalendorinių darbo dienų), LR – prailgintos iki 35 kalendorinių dienų atostogos (normalios – 28 kalendorinės dienos).

8. Vaikas turi būti apsaugotas nuo to, kas skatintų rasinę, religinę ar kitokią diskriminacijos formą. Jis turi būti auklėjamas savitarpio supratimo, pakantumo, tautų draugystės, taikos ir visuotinės brolybės dvasia ir suvokti, kad jo energija ir gabumai turi būti panaudoti kitų žmonių labui.

Šio principo laikymasis LTSR iš esmės atitinka valdžios propaguotas idealiąsias socialistines vertybes, kurios turėjo būti diegiamos jaunajai kartai: kolektyviškumas, atsakingumas už kitų gerovę, siekis tarnauti liaudžiai, dalyvauti kovoje už geresnį visų darbo žmonių gyvenimą, siekis išsaugoti taiką, visų tautų brolybės propagavimas. Tačiau tuo pat metu buvo išaukštinama socialistinės santvarkos šalys, kapitalistinio pasaulio atžvilgiu, o religija apskritai buvo pašalinta iš visuomenės gyvenimo, vaikams diegiami ateistiniai idealai išstumiant religiją. LR 1995 m. ratifikavo Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kuri ir apima šio principo laikymąsi.

2.2. Šeima ir vaikų ugdymo įstaigos

Šeimos ir ugdymo institucijų santykis yra svarbus šeimos politikai, nes viena iš šeimos politikos veiklos sričių yra šeimos ir jos narių skatinimas atlikti savo pareigas, privalomas šeimai ir visuomenei. Šeimos modelio samprata yra perduodama iš kartos į kartą ir atsižvelgiant, kad šiuolaikiniame pasaulyje vertybes formuoja ne tik šeima, svarbu yra ir tai, kokias šeimos vertybes vaikui įdiegia ir kiti socialiniai visuomenės institutai. Čia išryškėja labai svarbus ugdymo įstaigų vaidmuo vaiko socializacijos (vertybių perėmimo-perteikimo) procese.

Socializacija paprastai suvokiama kaip socialinės sąveikos procesas, kurio metu žmonės perima žinias, vertybes, nuostatas, elgesį, būtinus pilnaverčiam egzistavimui visuomenėje. Mokykla vienas svarbiausių socialinių institutų, kurie atlieka esminį vaidmenį socializacijos procese, šalia šeimos, bendraamžių grupių, darbovietės, masinės informacijos priemonių. Mokykla, kaip socializacijos institutas, turėtų perteikti ne tik žinias, bet ir supažindinti su neformaliomis, nerašytomis vertybėmis, nuostatomis. Todėl labai svarbu, kokios vertybės puoselėjamos mokykloje šeimos atžvilgiu, kaip organizuojamas bendradarbiavimas tarp šeimos ir mokyklos, kokia vieta šeimai skiriama vaiko lavinimo-ugdymo procese. Labai svarbu, kad vaikas neatsidurtų prieš pasirinkimą, ar rinktis mokyklos vertybes, ar šeimos, jam svarbu matyti kaip tėvai elgiasi, nes didelė tikimybė, kad tokį modelį jis persineš ir į savo būsimą šeimą.

TSRS socialinius ugdymo aspektus aktyviau pradėta nagrinėti tik XX a. septintajame dešimtmetyje⁵⁶. Buvo pradėta vertinti aplinkos įtaka mokiniui, žmogui, asmenybės raidai. Socialiniu aspektu imtas nagrinėti ir ugdymas. Dažniau imta vartoti tokias sąvokas kaip „socializacija“, „asmenybės socialinis formavimas“ ir pan. Akcentuojama, kad mokinių socialinį aktyvumą galima skatinti tik suvienijus mokyklos, mokinių organizacijų ir šeimos pastangas, t.y. jungiant mokymą, visuomeninę ir buitinę veiklą. Švietimo ir lavinimo įstaigų, ypač mokyklos, uždaviniu buvo laikoma ugdymo veiksmų poveikio žmogui koordinavimas, kai formuojasi jo asmenybė, ypač vaikystėje ir jaunystėje. LTSR atskirų pedagogų, užsiimančių mokinio, ugdytinio socialine aplinka nebuvo. Dabar LR socialinės pedagogikos sritis plačiai išplėtota, kaip atskira profesija rengiami socialiniai pedagogai, kurie pamažu įsitvirtina mokykloje. Socialinių pedagogų profesinė kompetencija grindžiama tarptautiniais vaikų teises reglamentuojančiais dokumentais, LR įstatymais ir kitais norminiais dokumentais, pedagogų etinio darbo principais.

Ikimokyklinės ugdymo įstaigos. LTSR iki 7-ojo dešimtmečio lopšeliai ir darželiai buvo atskirti vienas nuo kito ir buvo skirtingų valstybinių įstaigų žinioje: lopšeliai- sveikatos apsaugos, o darželiai- liaudies švietimo. Nuo 7-ojo dešimtmečio vaikų lopšeliai ir darželiai buvo sujungti į vieną

⁵⁶ VAITKEVIČIUS, Juozas. *Socialinės pedagogikos bruožai*. Vilnius, 1988, p.74-89.

vaikų ikimokyklinio auklėjimo įstaigą, siekiant vieningos nuoseklios vaikų auklėjimo sistemos. Kaip palengvinimas tėvams, kurie dirbo pamaininį, naktinį darbą buvo steigiamos lopšeliuose ir darželiuose prailgintos grupės, savaitiniai darželiai, vasaros grupės. Nors lopšelių ir darželių grupės buvo perpildytos, tačiau ikimokyklinių įstaigų skaičius nuolat augo. LR laikotarpiu pastebimas atvirkštinis procesas – ikimokyklinių įstaigų ir jas lankančių vaikų skaičiaus mažėjimas. 1993 m. vaikų, lankančių ikimokyklinės įstaigas skaičius pasiekė minimumą, tačiau vėliau pradėjo augti. Tai rodo vėl augantį tokių įstaigų poreikį, kurio deja nepatenkina maža pasiūla. Jei 1989m. / 1990m. buvo 1808 ikimokyklinio ugdymo įstaigos (1003 mieste ir 805 kaime), tai 2003 m. tokių įstaigų beliko 672 (489 mieste ir 183 kaime)⁵⁷. Per visą nepriklausomybės laikotarpį tokiame dideliame mieste kaip Vilnius, buvo pastatytas tik vienas naujas darželis.

12 lentelė. Vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigų lankymas

Metai	Vaikų 1-6 metų amžiaus skaičius procentais
1960	7
1970	24
1980	50
1986	64
1989	53
1993	20,5
1999	apie 40
2002	apie 48

Šaltiniai: Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika, 1995; PURVANECKIENĖ.

LTSR laikotarpiu vaikų lopšeliai-darželiai buvo labai svarbūs užtikrinant visuotinį užimtumą ir kitokių alternatyvų jiems nebuvo. Pavyzdžiui, vaiko priežiūros atostogos buvo numatytos iki metų tik dalinai apmokamos, o iki 1,5 metų neapmokamos. Tai gi, svarbus motyvas atiduoti vaikus į darželius buvo šeimos materialinės gerovės užtikrinimas. Dabar LR yra įvestos visiškai apmokamos (100% kompensuojamo darbo užmokesčio) vaiko priežiūros atostogos iki 1 m. ir dalinai apmokamos (85% kompensuojamo darbo užmokesčio) iki 2 metų. Tai gi, materialinės sąlygos vaiką auginti namuose yra geros. Atsirado ir kitos vaikų priežiūros alternatyvos, pavyzdžiui, auklės. Tačiau esant didesniai pasirinkimui, vaikų darželių poreikis auga. Tai skatina ne vien tik materialinės priežastys, bet vis didesnė moterų emansipacija, siekis kopti karjeros laiptais. Be to, svarbu atsižvelgti ir į vaiko poreikius, kokios sąlygos būtų palankesnės jo vystymuisi. Šiuo metu vyrauja nuomonė, kad vaikas vystosi geriausiai, jei nuo 3 metų lanko

⁵⁷ PURVANECKIENĖ, išnaša 37.

darželių⁵⁸. Be to, nėra jokių mokslinių įrodymų, kad viešosios vaikų priežiūros įstaigos žalotų vaikus ar jų psichiką.

Esminis pokytis lyginant LTSR ir LR ikimokyklines įstaigas įvyko ugdymo turinio lygmenyje. LTSR buvo akcentuojama, kad svarbiausia šių įstaigų paskirtis ne tik sudaryti palankias sąlygas vaiko asmenybės vystymuisi, parengti jį mokyklai, bet ir sudaryti sąlygas moterims dalyvauti gamyboje. Tuo tarpu LR akcentuojama, kad pagrindinis vaikų darželių uždavinys tenkinti vaiko poreikius – prigimtinius, kultūros, etninius, socialinius, pažintinius. LTSR buvo pabrėžiamas vadovaujantis pedagogų vaidmuo, o tėvai ir vaikai buvo suvokiami daugiau kaip objektai. Tuo tarpu LR santykiai keičiasi: dabar tėvai ir pedagogai traktuojami kaip lygiaverčiai partneriai, tėvams suteikiama galimybė rinktis vaikų ikimokyklinio ugdymo tipą. LTSR buvo sukurtos tokios sąlygos, kad atrodė jog kitos alternatyvos vaikų lopšeliui-darželiui nėra ir negali būti. LTSR ikimokyklinio ugdymo turinys buvo centralizuotas, o LR įgyvendinamas ugdymo turinio decentralizavimas. Nuo 2007 m. rugsėjo 1 d. buvo numatyta, kad ikimokyklinio ugdymo turinys bus formuojamas atsižvelgiant į konkrečią įstaigą lankančių vaikų poreikius, mokymosi stilių, tėvų lūkesčius, vietos bendruomenės poreikius, steigėjo galimybes ir kt.

Bendrojo lavinimo mokykla. Tiek LTSR, tiek LR laikotarpiu mokyklos paskirtis buvo ir yra suvokiama kaip ne tik žinių, bet ir vertybių perteikimas. Žinoma, atsižvelgiant į laikotarpio politinę sąrangą kito ir vertybės, tai daugiau taikoma ne bendražmogiškom vertybėm, kaip pavyzdžiui šeima, pagarba, sąžiningumas, teisingumas ir pan., bet susijusioms su valstybine santvarka ir valstybės statusu. LTSR vienu svarbiausiu mokyklos tikslu buvo laikoma tarybinio žmogaus moralinių vertybių ugdymas: komunistinės dorovės, visuomeninės pareigos įsisąmoninimo, aktyvaus dalyvavimo darbo rinkoje ir pan. LR mokykloje stengiamasi perteikti demokratinio pobūdžio vertybes, kurios padėtų dalyvauti kuriant ir plėtojant demokratinę visuomenę ir valstybę. Tačiau nepaisant visų šių ideologinių skirtumų buvo ir išlieka švietimo sistemos pagrindimas mokyklos, šeimos ir visuomenės ryšiu. Esminis skirtumas yra tas, kad LTSR laikotarpiu mokyklai ir mokytojui buvo priskiriamas centrinis vaidmuo vaiko ugdymo procese, o tėvai tiesiog turėdavo prisitaikyti prie vaikų ugdymo sistemos. Tokia situacija buvo grindžiama nuostata, kad mokykla, kaip valstybinio auklėjimo atstovė, yra pedagogiškai pagrįstos sistemos skelbėja, ji veikia kaip auklėjimo šeimoje vadovaujantis ir organizuojantis pradas. Nors šeima buvo laikoma pirminiu ir labai svarbiu vaiko socializacijos institutu, tačiau buvo teigiama, kad socializmo sąlygomis už vaiko socializaciją atsakinga ne tik šeima, bet ir visuomenė, kuri imasi atsakomybės nuo pat vaiko gimimo, kai jis auga išimtinai šeimoje ir tęsia auklėjimą per lopšelius-darželius, bendrojo lavinimo mokyklas, profesines technikas, vidurines specialiąsias ir aukštąsias, jaunimo organizacijas (pionierių, komjaunimo organizacijos). Auklėjimas šeimoje turėjo būti organiškai

⁵⁸ PURVANECKIENĖ, išnaša 37.

derinamas su auklėjamoju darbu ikimokyklinėse įstaigose, mokyklose, užmokyklinės veiklos įstaigose. Vienas svarbiausių valstybės gyvenimui vadovaujančios Komunistų partijos uždavinių buvo senosios buržuazinės santvarkos liekanų ir krikščioniškųjų tradicijų panaikinimas, kas buvo bandoma įgyvendinti taip pat ir per vaikų auklėjimą propaguojant socializmo idealus, ateistines dogmas. Kaip teigia P. Kalnius⁵⁹, toks partinės politikos vykdymas mokykloje formavo dvilypes asmenybes, kadangi raginant paklusti visa kame tėvams, pasulėžiūros klausimuose - raginama priešintis tėvų propaguojamoms tradicinėms tautinėms–religinėms vertybėms. Tokios nuostatos dažnai sukeldavo tėvų ir vaikų konfliktus pasaulėžiūros atžvilgiu. LR laikotarpiu mokyklos ir tėvų santykiai keičiasi, nuo mokyklos dominavimo pereinama prie mokyklos ir tėvų bendradarbiavimo. Visuose mokymo lygiuose akcentuojamas švietimo įstaigų bendradarbiavimas su šeima.

Tėvų teisės ir pareigos vaikų mokymo srityje iš esmės nesiskiria: sulaukusius mokyklinio amžiaus vaikus leisti į mokyklą, užtikrinti nuolatinį mokyklos lankymą, rūpintis vaikų fiziniu lavinimu ir sveikatos stiprinimu, bendradarbiauti su mokykla sprendžiant vaiko ugdymo klausimus. Pagrindinis skirtumas, kad LTSR ypatingai buvo akcentuojamas tėvų turimas vykdyti ideologinis auklėjimas ir darbinis ugdymas.

Tiek LTSR, tiek LR pedagoginėje literatūroje buvo ir yra aptariamas mokyklos vaidmuo ruošiant jaunimą šeimai. Tiesa LTSR toks susidomėjimas šia mokyklos veiklos sritimi suaktyvėjo tik devintajame dešimtmetyje, kai ypatingai išryškėjo demografinės problemos. Buvo pabrėžiama, kad mokykla privalo užsibrėžti naują specialų uždavinį – rengti jaunimą šeimai, o šio rengimo išdava būtų jaunimo įgytos šeimos gyvenimui būtinos savybės: taktiškumas, jautrumas, ištikimybė, pagarba kitai lyčiai, pareigingumas, atsakomybė už savo poelgius⁶⁰. Svarbus buvo ir lytinis švietimas, bet tik kaip dalis kryptingo idėjinio-dorovinio auklėjimo. Taip pat buvo teigiama, kad rengimas šeimai apima ir pilietinės pareigos ugdymą, nes šeima – visuomeninės išplėstinės reprodukcijos priemonė. Taigi, pilietiškumo ugdymas buvo suvokiamas kaip jaunos kartos rengimo šeimai pagrindas. LR perteikiant šeimos vertybes, šeimos sukūrimas nėra traktuojamas kaip visuomeninė pareiga. Šeimos vertybių perteikimas įjungiamas į bendražmogiškų vertybių sistemą. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose⁶¹ nurodoma, kad ugdymo turiniu ir procesu puoselėjamos tokios vertybinės orientacijos, kaip nuoširdus ir atviras bendravimas su artimaisiais, šeima, parama ir pagalba jiems, žmogiškasis ir socialinis solidarumas. Nei LTSR, nei LR praktiškai jaunimo ruošimas šeimai nebuvo nuosekliai įgyvendintas. Tik 2007 m. Švietimo ir mokslo ministras išleido įsakymą ISAK-179 „Dėl rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo”, kurio atsiradimą paskatino gausėjančios

⁵⁹ VYŠNIAUSKAITĖ; KALNIUS; PAUKŠTYTĖ, išnaša 25, p.217.

⁶⁰ BITINAS, B.; RAJECKAS, V.; VAITKEVIČIUS, J.; ir BAJORIŪNAS, Z. *Pedagogika: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos patvirtintas vadovėlis respublikos pedagoginių institutų studentams*. Vilnius, 1981, p.298-301.

⁶¹ DUMČIENĖ, Audronė; ir BAJORIŪNAS, Zenonas. *Ugdymo pagrindai: vadovėlis*. Kaunas, 2006, p.89-90.

demografinės ir socialinės problemos, tradicinio šeimos instituto silpnėjimas. Ši programa skirta mokiniams, besimokantiems pagal ikimokyklinio, priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo programas. Programa taikoma įvairių poreikių vaikams, ji integruojama į atskirus mokomuosius dalykus, nedidinant bendruosiuose ugdymo planuose nustatytų dalykui skirtų pamokų skaičiaus. Šią programą turėtų įgyvendinti mokytojai, psichologai, socialiniai pedagogai, visuomenės sveikatos specialistai. Ir LTSR buvo teigiama, kad jaunimo ruošimas šeimai yra bendras pedagogų, tėvų, medicinos, teisės ir kitų sričių specialistų reikalas. LR rengimo šeimai programoje, kaip ir LTSR laikotarpiu, yra teigiama kad diegiant programą svarbu išlaikyti aiškia vertybinę nuostatą: darnia santuoka grindžiama šeima yra vertybė.

Pagrindinis tarpininkas tarp šeimos ir mokyklos buvo ir yra *mokytojas*. Tiek LTSR, tiek LR mokytojas suvokiamas kaip šeimos padejėjas, kitų ugdytojų patarėjas, telkiantis bendrai ugdytinio globai. Tarp tėvų ir mokytojų turi būti abipusė pagarba ir nuolatinis bendradarbiavimas. Taip pat sutampa ir savybės, kuriomis turi pasižymėti idealus mokytojas: nuoširdi meilė vaikams, intelektualumas, moralinis tyrumas, visuomeninis aktyvumas, estetinė kultūra. Artimiausiai su šeima bendrauja klasės vadovas (auklėtojas). Pažymėtina tai, kad LTSR mokytojo ir ypač klasės vadovo kompetencijai buvo priskiriama labai daug funkcijų, tame tarpe ir tos, kurias dabar atlieka specialistai – mokyklų psichologai ir socialiniai darbuotojai. LTSR ypatingai buvo pabrėžiama mokytojo įtakos pirmenybė visuomenės ir šeimos atžvilgiu vaiko asmenybės vystymuisi, dėka turimų pedagoginių žinių, todėl pagrindinis klasės vadovo uždavinys darbe su tėvais buvo pasiekti, kad tėvai pritartų nubrėžtiems auklėjamiems tikslams ir padėtų juos vykdyti. Tačiau, tam, kad mokytojas galėtų perteikti vertybes, jis turėtų tapti autoritetu tiek tėvams, tiek ypač vaikams. Šiuolaikinėje Lietuvoje susiduriama su skaudžia problema – pagarbos mokytojui ir tuo pačiu jo autoriteto silpnėjimu. 1996 m. buvo atlikti tyrimai, kokie pokyčiai įvyko LR mokykloje lyginant su LTSR⁶². Šių tyrimų metu išryškėjo, tokios mokytojų nepasitenkinimo šiuolaikine mokykla priežastys:

- nelygi mokytojų ir mokinių padėtis: mokytojai stengiasi gerbti mokinius, o iš jų susilaukia nepagarbos ir įžūlumo,
- visuomenės ir valdžios nepagarba pedagogo profesijai,
- tėvų nesirūpinimas vaikais.

⁶² Lietuvos mokykla XXI amžiuje: konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1997, p.6-9.

3. Šeimos narių santykių reglamentavimas

Šeimos teisė – tai savarankiška teisės šaka, kurios normos reglamentuojamos pagrindiniame ir aukščiausią teisinę galią turinčiame valstybės teisės akte - Konstitucijoje, taip pat Civiliniame kodekse (LTSR – Santuokos ir šeimos kodekse), įstatymuose, poįstatyminiuose aktuose, tarptautinėse sutartyse. Šeimos teisė, tai visuma teisės normų, reglamentuojančių santuokos sudarymo, jos galiojimo bei nutraukimo pagrindus ir tvarką, sutuoktinių turtines ir asmenines neturtines teises, vaikų kilmės nustatymą, vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių tarpusavio teises ir pareigas, įvaikinimo, globos ir rūpybos, civilinės būklės aktų registravimo tvarkos pagrindines nuostatas.

Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsaku nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvos teritorijoje laikinai įsigaliojo 1922-1926 m. įvesti RTFSR kodeksai, tame tarpe ir Santuokos, šeimos ir globos kodeksas. Šis kodeksas galiojo iki 1970 m. sausio 1d. TSRS Aukščiausioji Taryba 1968 m. birželio 27 d. priėmė TSRS ir sąjunginių respublikų santuokos ir šeimos įstatymų pagrindus. Jais remiantis buvo parengtas ir Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos 1969 m. liepos 6 d. įstatymu patvirtintas Lietuvos TSR Santuokos ir šeimos kodeksas, įsigaliojęs nuo 1970 m. sausio 1 d. Šis santuokos ir šeimos kodeksas galiojo iki LR naujo Civilinio kodekso įsigaliojimo 2001 m. liepos 1 d. Šeimos santykius reglamentuoja naujojo kodekso trečioji knyga “Šeimos teisė”.

3.1. Santuoka/Ištuoka

Apibrėžiant *santuoką*, tiek LTSR, tiek LR teisės aktuose, išskiriami tokie santuoką apibūdinatys principai:

- savanoriškumas,
- moters ir vyro lygiateisiškumas,
- monogamiškumas,
- siekimas santuokos sudarymu sukurti šeimą, asmenines ir turtines teises bei pareigas, auginti ir auklėti vaikus šeimoje,
- santuokos sudarymas įstatymų numatyta tvarka.

Santuokos sudarymas. Galima išskirti tokias santuokos sudarymo sąlygas, kurios yra bendros tiek LTSR, tiek LR šeimos teisei:

- Santuoką leidžiama sudaryti tik tos pačios lyties asmenims.

- Santuoka sudaroma laisva vyro ir moters valia, laikantis monogamijos principo.
- Sudarant santuoką yra nustatomas tam tikras amžiaus cenzas. Santuoką leidžiama sudaryti asmenims, kuriems santuokos sudarymo dieną yra 18 metų. Tiek LTSR, tiek LR numatytos santuokinio amžiaus sumažinimo galimybės. LTSR buvo leidžiama sumažinti amžių ne daugiau kaip 1 metais, gavus Vykdomojo komiteto leidimą. LR numatytos didesnės galimybės varijuoti santuokiniu amžiumi- teismas gali sumažinti santuokinį amžių ne daugiau 3 metais, o esant nėštumui, gali leisti tuoktis ir nesulaukus 15 m..

- Yra numatyti draudimai sudaryti santuoką. Santuokos negalimos tarp neveiksnių asmenų. Taip pat draudžiama tuoktis artimiems giminaičiams. Čia galima pastebėti griežtesnius giminystės apribojimus LR. LTSR buvo numatyta, kad tuoktis negali tik tiesiosios aukštutinės ir žemutinės linijos giminaičiai (tėvai-vaikai, įtėviai-įvaikiai, seneliai-vaikaičiai, tikri, netikri broliai-seserys), o tolimesnio laipsnio giminystė (pvz.: šoninės linijos – pusseserės-pusbroliai) nebuvo laikoma kliūtimi santuokai. LR numatyta, kad ir esant šoninei giminystei santuoka negalima (pusbroliai-pusseserės, dėdės-dukterėčios, tetos-sunėnai).

- Santuokai sudaryti paduodamas prašymas, kurio padavimo faktas viešai skelbiamas. Bet kuris suinteresuotas asmuo turi teisę per laikotarpį iki santuokos įregistravimo raštu pranešti civilinės metrikacijos įstaigai apie kliūtis santuokai sudaryti.

- LR pareiškimų padavimo faktas skelbiamas tik civilinės metrikacijos įstaigoje ne vėliau kaip 2 savaitės iki santuokos registravimo dienos. Tuo tarpu LTSR valstybės vykdoma šeimos gyvenimo kontrolė apėmė ir santuokos institutą, todėl apie priimtus pareiškimus ir apie santuokos registravimui paskirtą dieną civilinės metrikacijos organai turėjo informuoti ne tik savo patalpose esančiu skelbimu, bet ir pranešti besituokiančiųjų darbovietėms, mokslo įstaigoms.

LTSR buvo pripažįstamas santuokos registravimas tik valstybiniuose civilinės metrikacijos organuose, o LR yra grąžintas ir bažnytinės santuokos pripažinimas

Santuokos sukuriamos asmeninės sutuoktinių teisės ir pareigos. Ir LTSR, ir LR kodeksuose nurodomos tokios asmeninės sutuoktinių teisės ir pareigos:

- Laisvė pasirinkti norimą pavardę.
- Lygios sutuoktinių teisės sprendžiant vaikų auklėjimo ir kitus šeimyninio gyvenimo klausimus.

- Sutuoktiniai privalo išlaikyti ir auklėti savo nepilnamečius vaikus, rūpintis jų švietimu, sveikata, užtikrinti jų teises.

- Sutuoktiniai privalo būti vienas kitam lojalūs ir vienas kitą gerbti, taip pat vienas kitą remti moraliai ir materialiai ir atsižvelgiant į kiekvieno jų galimybes prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo.

Turtinės sutuoktinių teisės ir pareigos:

- Lyginant su LTSR, LR Civiliniame kodekse įvesta naujovė – vedybų sutartis. Tai sutuoktinių susitarimas, nustatantis jų turtines teises ir pareigas santuokos metu, taip pat po santuokos nutraukimo ar gyvenant skyriumi (separacija). Vedybų sutarties sudarymas leidžia sutuoktiniams savo nuožiūra nustatyti savo turto teisinį režimą. Nesant vedybinės sutarties taikomas įstatymų nustatytas sutuoktinių turto teisinis režimas.

- Tiek LTSR Santuokos ir šeimos kodekse, tiek LR Civiliniame kodekse nustatyta, kad turtas įgytas po santuokos sudarymo yra bendra sutuoktinių nuosavybė. Dalinant šį bendrą sutuoktinių turtą jis dalinamas po lygiai. Turtą galima dalyti tiek savitarpio susitarimu, tiek teismo sprendimu. Nelygios dalys dalinant turtą gali būti nustatomos atsižvelgiant į nepilnamečių vaikų interesus, jei sutuoktinis bendrą turtą naudojo ne šeimos interesais, taip pat gali būti atsižvelgiama į dėmesio vertus vieno iš sutuoktinių interesus.

Svarbią vietą reglamentuojant sutuoktinių turtines teises užima *alimentinių teisių* reglamentavimas (išlaikymo klausimai). LTSR Santuokos ir šeimos kodekse ši sritis yra labiau reglamentuota ir buvo numatyta daugiau aplinkybių, kurioms esant sutuoktiniui priklausytų išlaikymas, tačiau ir LR kodekse yra reglamentuojamos tokios sritys, kurių nebuvo LTSR.

- Tiek LTSR, tiek LR numatyta sutuoktinių pareiga vienas kitą remti materialiai, kas turėtų būti daroma savanoriškai. Iš šios nuostatos kyla išlaikymo pareiga vienas kitam. LR, skirtingai nei LTSR, yra numatyta, kad tokie sutuoktinių išlaikymo klausimai gali būti sureguliuoti sutuoktinių sudarytoje sutartyje dėl santuokos nutraukimo pasėkmių, kas nebereikalauja teismo tolesnio įsikišimo.

- Kalbant apie teisminį išlaikymo priteisimą tiek LTSR, tiek LR numatyta, kad išlaikymo pareiga atsiranda tik tuomet, kai sutuoktiniui reikalingas išlaikymas nes jis augina bendrą nepilnamečių vaiką, yra nedarbingas dėl savo amžiaus ar sveikatos būklės. LTSR buvo numatyta, kad paramos reikalingas sutuoktinis turi teisę gauti išlaikymą jei tapo nedarbingu per 1 metus nuo santuokos nutraukimo. LR įstatymuose tokia nuostata nėra tiesiogiai išreikšta, tačiau remiantis kitais straipsniais (pvz.: dėl ieškinio senaties), tokią nuostatą taip pat galima pritaikyti.

- Abiejuose kodeksuose yra numatomos sąlygos, kurioms esant išlaikymas gali būti mažinamas, priteisiamas laikinas išlaikymas arba visai atsisakoma jį priteisti. LR yra numatyta, kad sutuoktinis, dėl kurio kaltės nutraukta santuoka neturi teisės į išlaikymą.

- LTSR išryškėja moters apsaugos linija. Pavyzdžiui, buvo nustatoma, kad sutuoktiniams, kurie ilgą laiką gyveno santuokoje, teismas turi teisę priteisti alimentus ištuokto sutuoktinio naudai, kai šiam suėjo pensinis amžius per penkerius metus po ištuokos. Šia norma dažniausiai buvo siekta apsaugoti išsiskyrusių moterų teises, kurios būdamos namų šeimininkėmis neturėjo darbo stažo ar specialybės ir dėl to viską pradėti iš naujo buvo sunku. Taip pat buvo

kodekse numatyta, kad žmona nėštumo laikotarpiu ir vienerius metus po vaiko gimimo turi teisę teismine tvarka gauti išlaikymą iš sutuoktinio. Žmonos teisė gauti alimentus išlikdavo ir santuoką nutraukus, jei ji tapo nėščia iki jos nutraukimo. Vaiko gaunamų alimentų dydis neturėjo būti mažinamas dėl to, kad juos gaudavo ir motina.

Bendras gyvenimas neįregistravus santuokos. LR, skirtingai nei LTSR, yra įvestas asmenų, gyvenančių neįregistravus santuokos turtinių santykių reguliavimo normos. Tokių santykių reglamentavimas Lietuvoje nėra visiškai naujas dalykas. Po Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį 1940 m. buvo keičiami įstatymai, reglamentavę įvairias visuomenės gyvenimo sritis. 1940 m. rugpjūčio 12 d. buvo priimtas naujas Santuokos įstatymas, kuris įtvirtino naujus santuokos ir ištuokos teisinius pagrindus. Nuo to laiko bažnytinių jungtusių apeigų atlikimas neteko teisinių padarinių, užtat teisiniai padariniai buvo pripažinti ne tik valstybinėse institucijose registruotoms santuokoms, bet ir faktiniams santuokiniams santykiams, jei tik buvo galima įrodyti jų buvimo faktą. Tokia tvarka buvo pakeista TSRS Prezidiumo 1944 m. liepos 8 d. įsaku „Dėl valstybės pagalbos nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms padidrinimo, motinystės ir vaikystės apsaugos sustiprinimo, dėl garbės vardo „Motina-didvyrė“ įvedimo ir ordino „Motinos šlovė“ bei medalio „Motinystės medalis“ įsteigimo“, kuriuo buvo nustatyta santuokos registracija (t.y. faktiniai šeimos santykiai nebeteko teisinių padarinių) ir numatyta tik teisminė santuokos nutraukimo tvarka. Toks valstybės požiūrio pakitimas faktinės santuokos atžvilgiu buvo aiškinamas moters interesų apsauga, nes 3-4 dešimtmetyje kol nebuvo galutinai panaikintos „buržuazinės liekanos“, esant sunkiai materialiniai padėčiai, susidarė palankios sąlygos moterų išnaudojimui gyvenant drauge nesusituokus. Valstybė siekdama apsaugoti moteris ir vaikus nuo sunkios padėties pripažino faktinei santuokai teisinius padarinius, t.y. teisę į alimentus, turto dalį ir pan. 5-dešimtmetyje, teigiant, kad galutinai nugalėjo socializmas su jo propaguojamais doroviniais idealais, kad nebeegzistuoja santykių, pagrįstų ekonominiu išnaudojimu, nebeteko prasmės faktinės santuokos apsauga. Nuo šiol faktiniai santykiai buvo traktuojami kaip lengvabūdiškos pažiūros į santuoką ir šeimą išraiška.

LR Civiliniame kodekse yra reglamentuotas bendras gyvenimas nesusituokus: sugyventinių bendrai naudojamo turto teisinis režimas, bendrai įgyto ir naudojamo turto padalijimas. Tačiau nepasant sugyventinių santykių pripažinimo de facto, bei didėjančio skaičiaus kartu gyvenančių nesusituokusių porų, santuoka užima pagrindinę poziciją, suteikia visapuses teises ir atitinkamus įsipareigojimus kuriant šeimą. Naujausioje Lietuvos valstybinės šeimos politikos koncepcijoje pabrėžiama, kad šeima yra vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta asmenų bendruomenė. Asmenys, sudarydami santuoką, prisiima daugiau įsipareigojimų vienas kito, vaikų ir visuomenės atžvilgiu, taip sukurdami vaikams saugesnę aplinką. Teisininkų nuomone, įteisinant de facto sugyventinių santykius kinta bendra šeimos koncepcija, o santuoka tampa ne tiek šeimą

kurianti sąjunga, kiek turtinius santykius reguliuojanti institucija⁶³. Tarybų valdžia taip pat teikė didelę reikšmę santuokos registravimo svarbos pagrindimui. Šalia saugumo, visuomenės stabilumo ir garantijų užtikrinimo motyvų taip pat buvo minima tai, kad santuokos registracija leidžia valstybei paveikti besituokiančiųjų santykius tokia kryptimi, kuri naudinga ir visuomenei, ir atskiram žmogui. T.y. tai leidžia užkirsti kelią tokioms santuokoms, kurios yra nepageidaujamos ir kenksmingos: santuoka per ankstyvame amžiuje, tarp artimų giminaičių, poligaminė santuoka ir pan. Buvo akcentuojama ir tai, kad santuokos registravimas turi svarbią demografinę reikšmę, kadangi valstybė suinteresuota turėti kuo pilnesnius statistinius duomenis ir esant santuokos registracijai užtikrinamas dokumentacijos vieningumas, reikiama jos kontrolė ir statistinių duomenų tvarkymas.

Ištuoka. Tiek LTSR, tiek LR santuokos pabaiga siejama su vieno iš sutuoktinių mirtimi ar teismo paskelbimu jį mirusiu, taip pat kai santuoka nutraukiama įstatymų nustatyta tvarka esant abiejų sutuoktinių bendram sutikimui, vieno sutuoktinio prašymu. LR Civilinis kodeksas nustato dar ir santuokos nutraukimą dėl sutuoktinių (sutuoktinio) kaltės. LTSR Santuokos ir šeimos kodekse buvo numatyta santuokos nutraukimas teismine tvarka arba civilinės metrikacijos organuose. LR numatytas santuokos nutraukimas tik teismine tvarka – santuokos nutraukimas bendru sutikimu, 1 sutuoktinio prašymu ir dėl sutuoktinių (sutuoktinio) kaltės.

LTSR nutraukiant santuoką civilinės metrikacijos organuose, o LR - abiejų sutuoktinių bendru sutikimu, santuokos nutraukimas vyksta ir vykdavo supaprastinta tvarka. LTSR santuoka civilinės metrikacijos organuose galėjo būti nutraukiama esant šioms sąlygoms: santuoką nutraukti sutinka abu sutuoktiniai, sutuoktiniai neturi nepilnamečių vaikų, tarp sutuoktinių nėra ginčo dėl turto ar išlaikymo. LR nutraukiant santuoką supaprastinta tvarka nepilnamečių vaikų buvimas nebeturi reikšmės, nes yra numatyta, kad tokia supaprastinta tvarka ištuokiamą, kai abu sutuoktiniai yra sudarę sutartį dėl santuokos nutraukimo pasėkmių, kuri apima turto dalybas, vaikų išlaikymą ir pan., taip pat jei nuo santuokos sudarymo yra praėję daugiau nei 1 metai, abu sutuoktiniai yra veiksnūs. Jei sutartis dėl santuokos nutraukimo pasekmių prieštarauja viešajai tvarkai ar iš esmės pažeidžia sutuoktinių nepilnamečių vaikų ar vieno sutuoktinio teises ir teisėtus interesus, teismas sutarties netvirtina, o bylą dėl santuokos nutraukimo sustabdo, kol sutuoktiniai sudarys naują sutartį. Jei per 6 mėnesius nuo bylos sustabdymo dienos sutuoktiniai neįvykdo teismo nurodymų dėl sutarties turinio, teismas prašymą palieka nenagrinėtą.

Tiek LTSR, tiek LR yra numatytas santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu. Tuomet byla nagrinėjama supaprastinta tvarka. Tam, kad santuoka būtų nutraukta šiuo pagrindu turėjo ir turi būti išpildyta bent viena sąlyga iš šių: vienas iš sutuoktinių po santuokos sudarymo pripažintas neveiksniu, nežinia kur esančiu, atlieka laisvės atėmimo bausmę- LR ne ilgiau kaip 1

⁶³ KUDINAVIČIŪTĖ, I. Sugyventinių institutas: sena ar nauja šeimos teisės problema? *Justitia*, 2001, nr.4-5, p.33-34.

metus už netyčinį nusikaltimą, o LTSR nuteistas ne mažiau kaip 3 metams. LR dar yra numatyta galimybė tokiu pagrindu nutraukti santuoką, kai sutuoktiniai gyvena atskirai ilgiau nei 1 metus.

LTSR buvo numatyta, kad jei buvo nepilnamečių vaikų, vienas iš sutuoktinių nesutinka skirtis, kai tarp sutuoktinių buvo ginčas dėl turto padalijimo ir materialinės paramos vienas kitam teikimo arba kai ginčo dėl turto nebuvo, tačiau sutuoktiniai neatvyko į civilinės metrikacijos organus, santuoka nutraukiama teisminiu būdu. Šiuo atveju LR, kai vyksta nesutarimai skirybų metu, patariama sutuoktiniams rasti bendrą kalbą ir nutraukti santuoką abiejų sutuoktinių bendru sutikimu.

LTSR nebuvo išskirta tokia galimybė nutraukti santuoką, kaip santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės. Pagal LR Civilinį kodeksą galima laikyti, kad santuoka iširo dėl kito sutuoktinio kaltės, jei jis yra nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą arba yra neištikimas, arba žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu ar šeimos nariais, arba paliko šeimą ir daugiau nei 1 metus visiškai ja nesirūpina. Kai santuoka nutraukiama dėl vieno sutuoktinio kaltės, pastarasis praranda teises, kurias įstatymai ar vedybų sutartis suteikia išsituokusiam asmeniui (pvz.:išlaikymas). Kai nustatoma, kad santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės, atsiranda tos pačios pasekmės kaip ir nutraukus santuoką sutuoktinių bendru sutikimu.

Tiek LTSR Santuokos ir šeimos kodeksas, tiek ir LR Civilinis kodeksas nutraukiant santuoką sutuoktinių sutikimu ir dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės įpareigoja teismą imtis priemonių sutuoktiniams sutaisyti. Abiejuose kodeksuose yra ir buvo numatyta, kad teismas gali nustatyti ne ilgesnį kaip 6 mėnesių terminą sutuoktiniams susitaikyti (vieno iš sutuoktinių prašymu arba savo iniciatyva). Teismas priima sprendimą nutraukti santuoką, kai nustato ir įsitikina, kad sutuoktiniams toliau bendrai gyventi ir išsaugoti šeimą neįmanoma.

LR Civilinis kodeksas dar numato tarpinį variantą tarp santuokos ir ištuokos – *sutuoktinių gyvenimą skyrium (separacija)*, kai baigiasi sutuoktinių bendras gyvenimas, tačiau kitos sutuoktinių teisės ir pareigos išlieka. Teismas, priimdamas sprendimą dėl sutuoktinių gyvenimo skyriumi taip pat turi išspręsti turto dalybų, vaikų išlaikymo ir auklėjimo klausimus. Gyvenimas skyrium baigiasi jei sutuoktiniai vėl pradeda gyventi kartu arba santuoka, praėjus daugiau nei 1 metams po gyvenimo skyriumi pradžios, galutinai nutraukiama.

Santuokos negaliojimas. Tiek LTSR, tiek LR buvo ir yra numatytos sąlygos, kai santuoka gali būti pripažinta negaliojančia:

- pažeidžiamas santuokos savanoriškumo principas,
- nebuvo laikomasi susituokiančių asmenų santuokinio amžiaus,
- pažeistas giminystės principas,
- pažeistas monogamijos principas,
- santuoka sudaryta su neveiksniu asmeniu,

- sudaryta fiktyvi santuoka (nesiekiant kurti šeimos).

Abiejų laikotarpių kodeksuose pabrėžiama, kad santuokos pripažinimas negaliojančia nepaveikia toje santuokoje gimusių vaikų teisių. Vaikai, gimę ar pradėti pripažintoje negaliojančia santuokoje, turi tas pačias teises ir pareigas, kaip ir galiojančioje santuokoje gimę.

3.2. Turtinių ir asmeninių santykių reglamentavimas tarp tėvų ir vaikų, kitų artimų giminaičių

Tėvai ir vaikai. Tėvų ir vaikų tarpusavio įsipareigojimai buvo įtvirtinti tiek LTSR 1978 m. konstitucijoje, tiek LR 1992 m. konstitucijoje: tėvai privalo rūpintis vaikų auklėjimu, išlaikyti juos iki pilnametystės, o vaikai privalo rūpintis tėvais ir teikti jiems paramą.

Tiek LTSR Santuokos ir šeimos kodekse, tiek LR Civiliniame kodekse nurodomos tokios *asmeninės tėvų teisės ir pareigos*:

- Suteikti vaikui vardą, pavardę.
- Tėvai privalo auklėti vaikus, rūpintis jų sveikata, dvasiniu ir moraliniu ugdymu. Ši teisė priklauso abiems tėvams, nesvarbu ar vaikas gimęs registruotoje ar neregistruotoje santuokoje, ar tėvystė nustatyta savanoriškai ar teismo tvarka, ar tėvai gyvena kartu ar atskirai. Teisės auklėti vaikus neturi tėvai, kuriems atimtos tėvystės teisės (apribota tėvų valdžia). LTSR buvo teigiama, kad vaikų auklėjimas šeimoje turi būti organiškai derinamas su visuomeniniu auklėjimu. T.y. vaikų auklėjimas nebuvo privatus tėvų reikalas. Tokiu būdu valstybė pasiliko sau kontrolės laisvę ir ši tėvų teisė tapo nebe privačia jų teise. Valstybės kontrolė buvo vykdoma per vaikų ugdymo įstaigas, globos ir rūpybos organus, nepilnamečių komisijas ir kitas valstybines bei visuomenines organizacijas. Teisė auklėti vaikus pasibaigia vaikams tapus pilnamečiais, veiksniais, apribojus tėvams valdžią ar vaiką atskirus nuo tėvų, kitiems asmenims vaiką įvaikinus.

- Teisė atstovauti vaikams ir ginti jų interesus. LTSR vaikai iki 15 m. buvo laikomi neveiksniais, o nuo 15 iki 18 metų - dalinai veiksniais, LR vaikai iki 14 m. laikomi neveiksniais, o nuo 14 iki 18 m. dalinai veiksniais. Tokiais atvejais jie patys negali apginti savo teisių ir interesų (taip pat numatomos tam tikros išimtys).

Tėvų valdžios apribojimas. LR Civiliniame kodekse yra numatyti tokie tėvų valdžios apribojimo būdai:

- Vaikų ir tėvų atskyrimas. LTSR tai atitiktų vaiko paėmimą neatimant tėvystės teisių. Toks tėvų teisių apribojimas vykdomas tuomet, kai tėvai negyvena kartu su vaiku dėl objektyvių priežasčių (liga ir pan.). T.y. apribojamos tėvystės teisės nesant tėvų kaltės. Atskirtam vaikui išsaugomos visos turtinės ir asmeninės teisės bei pareigos pagrįstos giminyse. Atskyrus

vaiką nuo tėvų, tėvai netenka teisės gyventi kartu su vaiku ir reikalauti jį grąžinti iš kitų asmenų. Vaiko atskyrimas nuo tėvų panaikinamas, jei pasikeitė aplinkybės, dėl ko vaikas buvo atskirtas.

- Laikinas ar neterminuotas tėvų (tėvo ar motinos) valdžios apribojimas. LTSR tai atitiktų tėvystės teisių atėmimą, kurios galėjo būti atimtos iki pat vaiko pilnamestystės. Tėvystės teisių atėmimas buvo tik neterminuotas. Toks tėvų valdžios apribojimas vykdomas, kai tėvai vengia atlikti pareigas auklėti vaikus, piktnaudžiauja tėvų valdžia, žiauriai elgiasi su vaikais, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu elgesiu, nesirūpina vaikais. LTSR ypatingai buvo pabrėžiama chroniško alkoholizmo ir narkomanijos grėsmė. Buvo teigiama, kad tai vienintėlis atvejis, kai tėvystės teisės atimamos nesant tėvų kaltės, nes tokie žmonės laikomi ligoniais. LR neterminuotai tėvų valdžia apribojama, kai teismas padaro išvadą, kad tėvai daro ypatingą žalą vaiko vystymuisi ar visiškai juo nesirūpina ir nėra duomenų kad padėtis pasikeis.

Atėmus tėvystės teises tėvai netenka visų savo asmeninių ir turtinių teisių ir pareigų vaikų atžvilgiu, išskyrus tėvų teisę išlaikyti nepilnamečius vaikus. Tačiau tuo pačiu jie neturi teisės reikalauti išlaikymo iš savo vaikų, kurių atžvilgiu atimtos teisės. Jei įrodoma, kad tėvai pakeitė savo elgesį ir gali auklėti savo vaikus, tėvų valdžios apribojimas gali būti panaikinamas. LR įstatymuose yra numatomas neterminuoto apribojimo pakeitimas laikinu, ir neterminuoto ir laikino apribojimo pakeitimas vaiko atskyrimu nuo tėvų. Numatomas ir atvirkštinis tėvystės teisių apribojimo griežtinimas.

Vaikų ir tėvų tarpusavio išlaikymo pareigos. Tėvai privalo materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus. Tiek LTSR, tiek LR įstatymuose numatoma, kad išlaikymas vaikui priteisiamas iki jo pilnamestystės. Taip pat numatoma, kad išlaikymas gali būti priteisiamas ir ilgesniam laikui, kai vaikas yra nedarbingas dėl invalidumo, kuris jam nepilnamečiui nustatytas, arba kai vaikui būtina parama, jis mokosi vidurinių, aukštųjų ir profesinių mokyklų dieniniuose skyriuose ir yra ne vyresnis negu 24 metų. LR teisės aktuose taip pat numatyta tėvų susitarimo galimybė dėl vaikų išlaikymo. Šią sutartį tvirtina teismas. Alimentai gali būti išieškomi pajamų dalimi, stabilia suma, o LR dar numatyta galimybė priteisti tam tikrą turtą. LR alimentų dydis įstatymais nėra konkrečiai apibrėžtas, bet paprastai mažiausia priteisiama alimentų suma būtų 1 MGL (2008 m. – 130 Lt). LR įstatymuose yra numatyta, kad jei alimentų mokėtojo pajamos neviršija Vyriausybės nustatytos MMA, galimos išskaitos iki 50%. Iš darbo užmokesčio ir jam prilygintų išmokų dalies, viršijančios Vyriausybės nustatytą MMA dydį, išskaitoma 70%. LTSR buvo numatyti konkretūs alimentų dydžiai: ¼ darbo užmokesčio ir jam prilygintų pajamų vienam vaikui, 1/3 dviem vaikams, ½ trim ir daugiau vaikų. Tiek LTSR, tiek LR numatyti ir laikini alimentai, nustatomi kai reikia padengti dalį papildomų išlaidų (pvz.: dėl ligos), arba paskiriamas laikinas išlaikymas kol bus išspręstas ginčas iš esmės.

Siekiant pagerinti materialinį aprūpinimą vaikų, kurie negauna visų ar dalies jiems priklausančių alimentų dėl to, kad juos turintys mokėti asmenys vengia juos mokėti, LTSR buvo nustatytos laikinos pašalpos tokiems nepilnamečiams vaikams. Buvo nustatyta 20 rb. pašalpa kas mėnesį. LR taip pat numatyta materialinė parama vaikams, negaunantiems jiems priteistos išlaikymo sumos, tai Vaikų išlaikymo fondo (VIF) lėšos. Iš VIF mokama ne didesnė kaip 1,5 MGL dydžio išmoka vienam vaikui per mėnesį. Tiek LTSR, tiek LR numatyta, kad išmokėtos lėšos išieškamos iš skolininkų.

Tiek LTSR, tiek LR kodeksuose numatyta, kad pilnamečiai vaikai privalo išlaikyti nedarbingus paramos reikalingus savo tėvus ir jais rūpintis. Pilnamečių vaikų pareiga išlaikyti tėvus atsiranda esant šioms sąlygoms: tėvai nedarbingi dėl amžiaus, neįgalumo, tėvams reikalinga materialinė parama. Išlaikymas paprastai mokamas pastovia kasmėnesine suma. LR yra numatyta, kad ši suma indeksuojama atsižvelgiant į infliaciją. Buvo numatytas įpareigojimas ne tik teikti tėvams materialinę paramą, bet ir jais rūpintis, t.y. slaugymas, apgyvendinimas ir pan., tačiau konkrečių sankcijų to nedarantiems vaikams nebuvo ir nėra numatyta, išskyrus alimentus ir papildomų sumų, reikalingų papildomoms paslaugoms teikti, išieškojimą.

Vaikaičiai ir senoliai. LTSR ir LR įstatymuose numatyta, kad pilnamečiai vaikaičiai, turintys pakankamai lėšų, privalo išlaikyti nedarbingus paramos reikalingus savo senolius, jei pastarieji neturi vaikų, sutuoktinio, pagal įstatymą privalančių juos išlaikyti, arba jie tam neturi galimybių. Ši pareiga buvo pagrįsta giminystės ryšiu.

Senoliai taip pat privalėjo išlaikyti savo nepilnamečius ar nedarbingus paramos reikalingus pilnamečius vaikaičius. Šie alimentiniai santykiai galėjo atsirasti ir pagal tėvo, ir pagal motinos giminystės linijas, jei vaikaičiai neturėjo tėvų, brolių ir seserų, sutuoktinių, kurie pagal įstatymą privalėjo juos išlaikyti, ar jie tam daryti neturėjo galimybės.

Patėviai ir povaikiai. LR patėvių ir povaikių santykiai nėra atskirai reglamentuoti, skirtingai nei LTSR Santuokos ir šeimos kodekse. LTSR patėviams gyvenant kartu su povaikiais jie atskirai nebuvo paskiriami globėjais ar rūpintojais, nes buvo traktuojama, kad tėvas (motina) įpareigojo savo sutuoktinį padėti auklėti vaikus, tačiau mirus tikrajam tėvui (motinai), patėvis (pamotė) norintis toliau auklėti vaikus galėjo būti paskiriamas globėju ar rūpintoju.

Pagal įstatymus patėviai privalėjo išlaikyti savo nepilnamečius ir nedarbingus paramos reikalingus pilnamečius povaikius esant šioms sąlygoms:

- patėviai juos auklėjo ir išlaikė, nesvarbu kiek laiko,
- povaikiai neturi tėvų, vaikų ar sutuoktinio, kurie pirmieji pagal įstatymą privalėtų juos išlaikyti,
- povaikiai negali gauti reikiamo išlaikymo iš asmenų, kurie pagal įstatymą privalo juos išlaikyti.

Ši patėvų pareiga išlaikyti povaikius buvo pagrįsta ne giminystės principu, o vaiko auklėjimo ir išlaikymo faktu praeityje.

Pagal įstatymus pilnamečiai povaikiai privalėjo išlaikyti savo nedarbingus paramos reikalingus patėvus esant šioms sąlygoms:

- jei patėviai povaikius auklėjo ir išlaikė ne trumpiau kaip penkerius metus,
- jei patėviai neturi sutuoktinio ir vaikų, kurie pagal įstatymą privalo juos išlaikyti,
- jei patėviai negali gauti iš jų reikiamo išlaikymo.

Broliai ir seserys Lietuvos TSR Santuokos ir šeimos kodekse, bei LR Civiliniame kodekse buvo ir yra numatyta, kad pilnamečiai broliai ir seserys, turintys pakankamai lėšų, privalo išlaikyti savo nepilnamečius, taip pat nedarbingus pilnamečius paramos reikalingus brolius ir seseris. Ši pareiga atsiranda tada, kai broliai ir seserys neturi tėvų, sutuoktinių ir vaikų, kurie pagal įstatymą privalo juos išlaikyti, arba jie tam neturi galimybių. Ši pareiga pagrįsta kraujo giminystės faktu.

IŠVADOS

Šiame darbe buvo atlikta palyginamoji LTSR ir LR šeimos politikos analizė. Analizuojant buvo apimtos tokios sritys, kaip materialinė parama šeimai, vaikų ir moterų teisės ir apsauga, vaikų ugdymas, aptartas abiejų laikotarpių socialinis-ekonominis-politinis kontekstas, svarbiausios demografinės problemos. Atlikus palyginamąją analizę remiantis surinkta medžiaga, LTSR ir LR teisiniais aktais, galima daryti tokias išvadas ir pateikti tokius pasiūlymus dabartinės LR šeimos politikos tobulinimui:

1. Galima išskirti tokius LTSR ir LR šeimos politikos panašumus:

Lyginant šeimos politikoje taikomas priemones buvo pastebėta beveik visų LTSR taikytų priemonių tąsa LR laikotarpiu. Šių priemonių esmė išliko, tačiau jos buvo pritaikytos demokratinės santvarkos bei pakitusios ekonominės santvarkos ir ekonominės situacijos, socialinės apsaugos sąlygoms, praplėstas jų taikymas, tiek laiko, tiek finansiniu, tiek tikslinių grupių atžvilgiu.

1) Išliko tie patys išmokų ir pašalpų šeimoms ir vaikams tipai, tik LTSR taikytos išmokos daugiavaikėms šeimoms ir vienišoms motinoms LR tapo universaliomis išmokomis.

2) Išlieka panaši paramos šeimai tendencija – esminė parama daugiausia taikoma gimus vaikui ir kol vaikas mažas (kol mokama motinystės pašalpa), tačiau augant vaikams parama ne didėja, o mažėja, nors vaikų poreikiai tikrai nemažėja. Nors dabar LR įvesti vaiko pinigai iki 18 m., tačiau skiriama suma yra labai maža lyginant su oficialiu vidutiniu darbo užmokesčiu.

3) Liko iš esmės tie patys pensijų tipai, tik papildomai atsirado šalpos pensijos.

4) Pastebimas priemonių perėmimas ir būsto politikos srityje (socialinis būstas, kreditų būstui įsigyti lengvatos).

5) Mažiausiai pokyčių pastebima darbinių santykių reglamentavimo srityje.

6) Šeimos teisėje taip pat pastebimas esminių nuostatų perimamumas.

7) Vaikų teisių užtikrinimas buvo nagrinėjamas remiantis 1959 m. JTO Vaikų teisių deklaracija ir lyginant pagal jos principus vaiko teisių užtikrinimo srityje radikalių skirtumų nepastebėta, išskyrus būdingus politinei santvarkai (LTSR netolerancija religijos atžvilgiu ir pan.).

8) Švietimo sistemų palyginime atsiskleidė, kad ir LTSR ir LR laikotarpiu buvo ir yra pabrėžiamas mokyklos, šeimos ir visuomenės ryšys, tačiau praktinis jaunimo ruošimas šeimos gyvenimui nei tuomet, nei dabar nebuvo įgyvendintas.

2. Atlikus palyginamąją analizę išryškėjo tokie esminiai skirtumai:

1) Pastebima, kad šeimos teisė tampa mažiau imperatyvi ir lankstesnė, nei LTSR laikotarpiu. Suteikiama didesnė laisvė pusėms susitarti ir tokiu būdu išvengti bylinėjimosi teisme taip taupant valstybės lėšas ir išvengiant neigiamų emocijų ir įtampos, valstybė tampa ne tokia kategoriška apribojant tėvų teises. Teismas, turėjęs didelę galią LTSR laikotarpiu, užleidžia dalį savo galių alternatyviems konfliktų sprendimo būdams (pvz. vedybų sutartis, sutartis dėl santuokos nutraukimo). Tokiu būdu LTSR vykdyta per teismus visuotinė gyvenimo kontrolė stipnėja.

2) Apibendrinant visą LTSR vykdytą šeimos politiką ją galima apibūdinti kaip patriarchalinę. Nors buvo deklaruojama lyčių lygybė, moteriai taikomos įvairios lengvatos, bet tuo pačiu nebuvo sudaroma galimybė vaikų priežiūros rūpesčiais dalintis su tėvu, tokiu būdu pati politika formavo suvokimą, kad vaikų auginimas yra grynai moteriškas reikalas. Tuo tarpu LR sudaromos tokios galimybės abiem sutuoktiniams dalintis šeimos rūpesčiais, tačiau susiformavusios ir palaikomos patriarchalinės nuostatos vis dar gajos kasdieniniame gyvenime.

3) Labai svarbus skirtumas – neįgalumo traktavimas. LTSR buvo stengiamasi lyg ir parodyti, kad neįgaliais žmonėmis rūpinamasi, bet tuo pačiu bandoma jų nepastebėti, ignoruoti jų buvimą, praktiškai nebuvo rūpinamasi jų pilnavertiška integracija į visuomenę.

4) LTSR vykdytą šeimos politiką galima būtų apibūdinti, kaip „nuasmenintą“, t.y. taikomos paramos šeimai priemonės pirmiausia buvo skirtos sudaryti sąlygas ūkio vystymuisi – įtraukti moteris į gamybinę veiklą, skatinti gimstamumą dėl gamybinių jėgų trūkumo ir pan., o tik paskui tikslinių grupių poreikiams tenkinti. Tuo tarpu LR stengiamasi pirmiausiai tenkinti poreikius, įgalinti, t.y. tikslinės grupės laikomos daugiau subjektais, o ne tik poveikio objektais, šeimai jokie kiti įpareigojimai išskyrus socializacijos ir demografinius oficialiai nepriskiriami.

5) LR valstybės parama liko daugiau nukreipta socialiai remtinoms grupėms, tuo tarpu LTSR valstybės parama buvo taikoma platesniam ratui. Valstybės parama čia suvokiama ne tik kaip tiesioginės piniginės išmokos, bet ir kaip valstybės dotacijos švietimo, sveikatos apsaugos, vaikų poilsio organizavimo, pensijų (pvz.: maitintojo netekimo) skyrimo srityse. Tiesa, LR atsiranda nauja paramos forma – socialinės paslaugos, kurios taip pat daugiausia taikomos socialinės rizikos šeimoms ir asmenims.

6) Dabar yra gaji nuostata, kad daugiausia problemų atsiranda daugiavaikėse ir vienišų tėvų šeimose. Tačiau lyginant su bendru LTSR vykdytos politikos kontekstu, šių šeimų padėtis ne tik kad nepagerėjo, bet ir pablogėjo. Jei LTSR laikotarpiu šioms grupėms buvo taikoma parama, išskirianti iš kitų šeimų, tai LR laikotarpiu šios paramos neliko, nes ji tapo universalialia, tačiau šių grupių gyvenimas netapo lengvesnis. Neliko net tokios pagarba parodančios priemonės, kaip daugiavaikių motinų apdovanojimai.

3. Nagrinėjant demografinių problemų raidą, išryškėjo tendencija, kad dabar egzistuojančių pagrindinių demografinių problemų užuomazgos buvo jau LTSR laikotarpiu. Atsiradusios problemos tuo laikotarpiu ne tik kad nebuvo išspręstos, bet atgavus nepriklausomybę dar labiau pagilėjo. Kadangi iš visos analizės matoma, kad šeimos politikos taikomų priemonių tipai radikaliai nepakito, tai galima daryti išvadą, kad tokia pasirinkta daugiausia materialinio rėmimo forma išreikšta parama šeimai yra neveiksminga sprendžiant šias problemas. Vadinasi, norint sustabdyti problemų genezę, reikia taikyti visai kitokias priemones, o būtent poveikį vertybėms, t.y. jei laikoma, kad perteikiamos žinios be vertybių yra moralinės degradacijos pagrindas, tai tokią pat analogiją galima taikyti ir paramos šeimai priemonėms.

Nepaisant radikalaus ekonominės - politinės santvarkos pasikeitimo ir atmetus ideologinį antstatą paaiškėjo, kad šeimos ir šeimos vertybių samprata lieka nepakitusi, vadinasi lietuvių tautos mentalitetas šioje srityje tarybinės santvarkos nebuvo pakeistas. Esminis skirtumas tarp nagrinėjamų laikotarpių yra įtakotas būtent ideologijos.

Labai stiprus tarybinės ideologijos skleidimas nepadarė tokios įtakos šeimos sampratos pokyčiui, kokį dabar daro beatodairiškas Vakarų patirties perėmimas, siejamas su tradicinio šeimos instituto irimu. Tai parodo, kad ne per prievartą perimamos vertybės prigyja greičiau, todėl joms turi būti taikomi griežtesni atrankos kriterijai. T.y. būtinas tam tikras svarbiausių vertybių selektyvumas, atsižvelgiant į tautos ir valstybės poreikius. Žmogui, kaip psichinei sistemai, būdingas tam tikras uždarumas, t.y. jo sąmonė nepriima to, kas neatitinka jo vertybių ir jam nesuvokiama. Tačiau jei žmogaus vertybių sistema nėra stabili ir apskritai beformė, jis gali sugerti daug ką, vertindamas jo individualumą neatitinkančiais kriterijais.

Tačiau LR iškyla šių vertybių perteikėjo problema, kadangi mokytojams praradus autoritetą, to mokyklą atlikti nepajėgi. Vienas iš šios problemos sprendimo būdų – socialinio darbuotojo vaidmens stiprinimas ir jo darbas su šeima nuo pat jos sukūrimo.

4. Pasiūlymai.

Atlikus lyginamąją analizę išryškėjo kelios priemonės ir nuostatos, pritaikytos demokratinei santvarkai, kurios galėtų būti perimtos formuojant šiandieninę šeimos politiką:

1) Pirmiausiai reikėtų peržiūrėti valstybės prioritetus savo gyventojų atžvilgiu. T.y. daugiau dėmesio skirti švietimui, socialiniam darbui ir kitoms sritims, kuriose galima daryti poveikį jaunajai kartai, pirmiausiai turėtų būti priimami įstatymai, kurie yra labai svarbūs gyventojų gerovei. Taip pat valstybė turėtų grįžti prie padidinto dėmesio daugiavaikių šeimų, vienišų tėvų gyvenimo sąlygoms.

2) Darbinio aktyvumo akcentavimas. Socialinės pašalpos ir kita parama šeimoms neturėtų būti skiriama jei abu darbingi tėvai nedirba ne dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių

priežasčių. Darbinio aktyvumo svarba taip pat turėtų būti akcentuojama ir mokykloje, tačiau ne prievartinėmis, o vaikams priimtinomis priemonėmis, neskatinančiomis pasipriešinimo.

3) Moterų apsaugos išplėtimas šeimos teisėje. Turėtų būti gražintos bent jau tos apsauginės nuostatos, kurios buvo LTSR Santuokos ir šeimos kodekse: alimentų priteisimas ištuokto sutuoktinio naudai, kai šiam suėjo pensinis amžius per penkerius metus po ištuokos (tai būtų moterų – namų šeimininkių apsauga), nėščių, neseniai pagimdžiusių moterų apsauga skirybų atveju.

4) Aktyvesnė būsto politika jaunų šeimų, vienišų tėvų, daugiavaikių šeimų atžvilgiu. Tai galėtų būti aktyvesnė socialinio būsto statyba, grįžimas prie bendrabučių. Tačiau labai svarbu, skiriant socialinį būstą ar bendrabučius, išlaikyti tokius atrankos kriterijus, kurie neleistų pasinaudoti šiomis lengvatomis nemotyvuotoms šeimoms, t.y. sudaryti sąlygas, kad socialinis būstas netaptų asocialių šeimų (geriantys, vartojantys narkotikus ir pan.) prieglobščiu.

5) Valstybės didesnė kontrolė ir parama organizuojant vaikų užimtumą vasarą: finansavimo didinimas, poilsiaviečių kūrimas. Vaikų užimtumas labai svarbi problema, ypač vasarą, kadangi užimtumo stoka viena svarbiausių nepilnamečių nusikalstamumo, įvairių priklausomybių atsiradimo priežastis. Šioje srityje ypač reikalinga valstybės parama, kadangi rinkos ekonomikos sąlygomis daugelis nepasiturinčių šeimų nesugeba pasinaudoti veikiančių vaikų stovyklų paslaugomis, o neturintys ką veikti vaikai ir paaugliai vaikatauja.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Aktualios šeimos ir auklėjimo problemos: straipsnių rinkinys.* Vilnius: Mintis, 1982. 230 p.
- ANDRIULIS, M.; MAKSIMAITIS, M.; PAKALNIŠKIS, V.; PEČKAITIS, J.S.; ir ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija.* Vilnius, 2002. 541 p.
- APANAVIČIUS, M.; ir DVARECKAS, S. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR.* Vilnius: Mintis, 1984. 207 p.
- ARAMAVIČIŪTĖ, V. *Vaikas ir šeima.* Kaunas: Šviesa, 1978. 120 p.
- ARMANAVIČIENĖ, S. Svarbus mokyklos ir šeimos uždavinys. *Komunistas*, 1955, nr. 11, p.40-42.
- BARTUSEVIČIŪTĖ, B. Šeima: citadelė ar visuomenės lastelė. *Komunistas*, 1975, nr. 4(610), p.55-58.
- BITINAS, B.; RAJECKAS, V.; VAITKEVIČIUS J.; ir BAJORIŪNAS, Z. *Pedagogika: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos patvirtintas vadovėlis respublikos pedagoginių institutų studentams.* Vilnius: Mokslas, 1981. 367 p.
- BOREIŠA, H. Tvirta šeima-visuomenės pagrindas. *Komunistas*, 1978, nr. 2(644), p. 83-86.
- BOREIŠIENĖ, B.; ir LOVIAGINA, V. Moterų žygiai ir rūpesčiai. *Komunistas*, 1973, nr. 3(586), p.17-20.
- ČAPSKIS, M. Svarbi tėvų pareiga. *Komunistas*, 1978, nr. 6(648), p. 69-72.
- DAILIDIENĖ, J. *Ikimokyklinis visuomeninis ir šeiminis auklėjimas: paskaitos konspektas.* Vilnius: Titnagas, 1980. 22 p.
- DAMBRAUSKAS, A.; LAPINSKAS, K.; PAKALNIŠKIS, V.; ir PAVILONIS V. *Tarybinė teisė: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos patvirtintas vadovėlis specialiosioms vidurinėms mokykloms.* Vilnius: Mintis, 1986. 205 p.
- Dialogai apie auklėjimą.* Kaunas: Šviesa, 1984. 380 p.
- DIČIUS, Pr. *Santuoka ir šeima Tarybų Lietuvoje.* Vilnius: Mintis, 1974. 215 p.
- Dorovinė šeimos kultūra. *Komunistas*, 1978, nr. 12(654), p. 81-83.
- DUMČIENĖ, Audronė; ir BAJORIŪNAS, Zenonas. *Ugdymo pagrindai: vadovėlis.* Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2006. 160 p.
- Gerinti moksleivių komunistinį auklėjimą. *Komunistas*, 1978, nr. 2(644), p. 13-17.
- Gyventojų surašymai Lietuvoje.* Vilnius, 2000. 110 p.
- IVANOVAS, M. *Santuoka, šeima, vaikai.* Kaunas: Šviesa, 1981. 127 p.

- JABLONSKIS, A. *Lietuvos ekonomika TSRS liaudies ūkio komplekse*. Vilnius: Mintis, 1980. 208 p.
- JACKŪNAS, Žibartas. *Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988-2005)*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. 184 p.
- JAKAVIČIUS, Vytautas; ir JUŠKA, Albertas. *Mokyklos pedagogika: vadovėlis pedagogikos specialybių studentams*. Kaunas: Šviesa, 1996. 304 p.
- KARALIENĖ, M. Moterys ir šeima Tarybų Lietuvoje. *Komunistas*, 1985, nr. 2, p. 62-63.
- KARALIENĖ, M. Tarybų Lietuvos moterys ir vaikai. *Komunistas*, 1980, nr. 2(668), p. 77-78.
- KASNAUSKIENĖ, G. *Demografijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2006. 303 p.
- KIAUPA, Zigmantas; MAESALU, Ain; PAJUR, Ago; ir STRAUBE, Gvido. *Baltijos šalių istorija*. Vilnius: Kronta, 2000. 239 p.
- Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Vilnius, 1995. 278 p.
- Lietuvos edukologija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos Centras, 1997. 265 p.
- Lietuvos gyventojai: 1990-2000*. Vilnius, 2002. 134 p.
- Lietuvos mokykla XXI amžiuje: Mokslinės-praktinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997. 133 p.
- Lietuvos moterys*. Vilnius, 1994. 167 p.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos, 1994. 64 p.
- Lietuvos sociologija amžių sandūroje: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Karminas, 2001. 363 p.
- Lietuvos TSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978. 13 t. 620 p.
- Lietuvos TSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1979. 3 t. 2 kn. 560 p.
- Lietuvos TSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978. 12 t. 1 kn. 720 p.
- Lietuvos TSR įstatymų sąvadas*. Vilnius, 1985. 2 t.
- Lietuvos TSR istorija*. Vilnius: Mokslas, 1975. 4 t. 366 p.
- Lietuvos TSR*. Vilnius: Mokslas, 1980. 272 p.
- Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius, 1989. 239 p.
- LIPEIKA, Kęstutis. Komunistų pareiga šeimai. *Komunistas*, 1978, nr. 9(651), p. 86-88.

- LUKOŠEVIČIUS, V. Natūraliojo prieaugio problemos. *Komunistas*, 1973, nr. 12(594), p. 41-43.
- MAČĖNIENĖ L. Penkmetis ir šeima. *Komunistas*, 1974, nr. 8 (602), p. 50-55.
- MAKSIMAITIS, M.; ir VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, 1997. 302 p.
- MEŠKAUSKAS, Kazimieras. *Lietuvos ūkis 1940-1990*. Vilnius: Poligrafinių paslaugų spaustuvė, 1994. 352 p.
- MISIŪNAS, J. Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940-1980*. Vilnius: Mintis, 1992. 347 p.
- Motinytės ir vaikystės apsauga: normatyvinių aktų rinkinys*. Vilnius, 1989. 272 p.
- Pasaulis ir šeima: nacionaliniai šeimos ypatumai*. Vilnius, 1992. 105 p.
- PETKEVIČIUS, J. Gerinti moksleivijos komunistinį auklėjimą. *Komunistas*, 1953, nr. 8, p. 50-53.
- Politikos mokslų metmenys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995. 205 p.
- PREIKŠAS, K. Pakelti bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių pažangumą. *Komunistas*, 1956, nr. 5(473), p. 25-31.
- PURVANECKAS, Andrius; ir PURVANECKIENĖ, Giedrė. *Moteris Lietuvos visuomenėje: palyginamoji tyrimų analizė*. Vilnius: Danielius, 2001. 147 p.
- RASIMAVIČIUS, P. *Tarybinė šeimos teisė: vadovėlis aukštųjų mokyklų teisės specialybės studentams*. Vilnius: Mintis, 1981. 189 p.
- RUPŠIENĖ, L. *Šeimotyros įvadas*. Klaipėda, 2001. 193 p.
- SABINE, G. H.; ir THORSON, Th. L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 1995. 949 p.
- SAGATYS, Gediminas. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2006. 360 p.
- Sbornik zakonov SSSR 1938-1967*. Moskva, 1968. 2 t. 524 p.
- SKIAUTERIS, J. *Mokykla ir šeima*. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961. 81 p.
- Socialinės struktūros raida*. Vilnius, 1985. 140 p.
- Socialistinės šalies moterys. *Komunistas*, 1983, nr. 3(705), p. 3-6.
- STANKŪNIENĖ, V.; EIDUKIENĖ, V.; GRUŽEVSKIS, B.; JANČAITYTĖ, R.; MIKALAUSKAITĖ, A.; ir PALUCKIENĖ, J. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas*. Vilnius, 2001. 196 p.
- SURBLYS, K. *Tarybų Lietuvos gyventojai*. Kaunas, 1987. 142 p.

- SVERDLOVAS, G.M. *Santuoka ir šeima Tarybų valstybėje*. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1947. 48 p.
- Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros*. Vilnius, 2005. 275 p.
- Šeima, visuomenė, paauglys: mokslinės metodinės konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1972. 207p.
- Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje*. Vilnius: ESTEP, 2004. 63 p.
- Šeimos politikos koncepcija (projektas)*. Vilnius, 1995. 64 p.
- Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai: kolektyvinė monografija*. Vilnius, 2003. 388 p.
- Šeimos teisė. Vaikų ir moterų teisių apsauga: oficialių dokumentų tekstai su pakeitimais ir papildymais iki 2005 m. rugsėjo 19 d.* Vilnius: Mūsų Saulužė, 2005. 488 p.
- Tarybinės moterys. *Komunistas*, 1979, nr. 3(657), p. 3-6.
- Tarybinės moterys. *Komunistas*, 1985, nr. 3(729), p. 12-15.
- Tarybų Lietuvos darbo žmonių gerovės kilimas. *Komunistas*, 1981, nr. 3(681), p. 89.
- TARTILAS, Juozas. *Socialinės saugos pagrindai: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos Centras, 2005. 224 p.
- Te visad būna saulė vaikams. *Komunistas*, 1979, nr. 6 (660), p. 13-16.
- TITARENKA V. Pedagogika-mokslas visiems. *Komunistas*, 1974, nr. 7(601), p. 33-39.
- TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1972. 288 p.
- TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1987. 348 p.
- VAITEKŪNAS, S.; ADLYS, P.; ir PERKUMAS, L. *Karta keičia kartą*. Vilnius: Mokslas, 1986. 126 p.
- VAITKEVIČIUS, Juozas. *Socialinės pedagogikos bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1988. 175 p.
- VITKUS, Gediminas. *Politologijos įvadas: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos istorijos ekspertų komisijos patvirtinta mokymo priemonė bendrojo lavinimo, aukštesniųjų ir profesinių mokyklų moksleiviams*. Vilnius: Leidybos Centras, 1992. 271 p.
- VYŠNIAUSKAITĖ, A.; KALNIUS, P.; ir PAUKŠTYTĖ, R. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius, 1995. 557p.
- ŽIURLYS, A. *Valstybinė motinos ir vaiko interesų apsauga Tarybų Sąjungoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959. 183 p.

Internetiniai puslapiai:

www.lrs.lt – LR Seimas

www.lygus.lt

www.smm.lt – LR Švietimo ir mokslo ministerija

www.sam.lt – LR Sveikatos apsaugos ministerija

www.socmin.lt – LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija

www.stat.gov.lt – Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės

www.ukmin.lt – LR Ūkio ministerija

ŠEIMOS POLITIKOS POKYČIAI LIETUVOJE PEREINANT IŠ SOCIALIZMO Į KAPITALIZMĄ

SANTRAUKA

Šiame darbe atliekama lyginamoji LTSR ir LR vykdytos šeimos politikos analizė. Analizuojamos tokios sritys, kaip šeimos ir šeimos politikos sampratos pokyčiai, aptariama kaip pakito šalies ekonominė – politinė sąranga. Taip pat išskiriama kokios egzistavo pagrindinės demografinės problemos LTSR ir kokios demografinės problemos yra aktualios LR, kaip pasikeitė vertybinės nuostatos šeimos atžvilgiu. Analizuojant pačią šeimos politiką apimamos tokios sferos, kaip šeimos paramos priemonės (išmokos, pašalpos, pensijos, būsto įsigijimo ir darbinės lengvatos, atostogos), jaunosios kartos ugdymas (vaiko teisių užtikrinimas, ugdymas ikimokyklinėse įstaigose ir mokykloje), aptariami šeimos teisės pokyčiai (santuokos, ištuokos, turtinių ir asmeninių santykių tarp tėvų ir vaikų bei kitų artimų giminių reglamentavimas).

THE SHIFT OF FAMILY POLICY IN LITHUANIA DURING THE TRANSITION FROM SOCIALISM TO KAPITALIZM

SUMMARY

This paper presents the comparative analysis of the family policy of the Lithuanian Soviet Socialist Republic and the Republic of Lithuania. It analyses such fields as the changes in the conception of family and family policy, discusses what changes the national economic and political framework underwent. Moreover, the paper determines what major demographic problems existed in the Lithuanian Soviet Socialist Republic and what demographic problems are current in the Republic of Lithuania and, in addition, how value-related attitudes changed in respect of family. The analysis of the family policy itself covers other spheres, such as family assistance instruments (benefits, allowances, pensions, privileges for housing acquisition and occupational privileges, vacations), education of the young generation (sefeguarding the chlidren's rights, education at the pre-school establishments and schools), and overviews the changes in the family policy (regulation of marriage, divorce, property and personal relations betwee the parents and children or other close relatives).